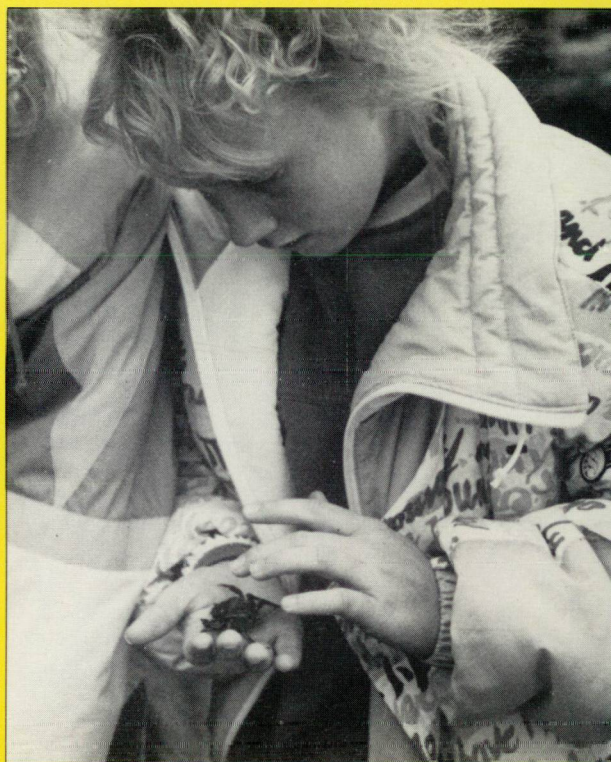

DE JEUGD: NATUURLIJK !

Activiteiten rond natuur en milieu

Deel twee van een serie kaderuitgaven voor begeleiders van jeugd en jongeren

van doel tot programma

Tekst: Froukje Hajer
Redactie: Winnie Méyer Ricard

IVN, Vereniging voor natuur- en milieueducatie

ERRATUM

In dit katern wordt in de inleiding aangekondigd dat er 5 delen zullen verschijnen in de serie DE JEUGD: NATUURLIJK.

Inmiddels is besloten dat de serie zal bestaan uit 3 delen, die alle een grotere omvang hebben dan oorspronkelijk gepland. Deel 1 is een bundeling van de oorspronkelijke katernen 1 (inleiding) en 5 (samenwerking); deel 3 gaat vooral in op beleving, tochten en creatieve activiteiten.

De katernen 1 en 3 verschijnen eind 1992.

DE JEUGD: NATUURLIJK!

Activiteiten rond natuur en milieu. Een serie kaderuitgaven voor begeleiders van jeugd en jongeren

Deel 2

VAN DOEL TOT PROGRAMMA

Tekst: Froukje Hajer

Redactie: Winnie Meyer Ricard

Deel 2 in de serie:

DE JEUGD: NATUURLIJK!

De andere delen zijn:

- 1 Natuur, milieu en de jeugd. Inleiding.
- 3 Spelend de omgeving beleven.
- 4 Natuur dichterbij: beleving, tochten, creatieve activiteiten.
- 5 Duizendblad: mogelijkheden voor samenwerking, organisatie en presentatie.

COLOFON

Titel: VAN DOEL TOT PROGRAMMA

Auteur: Froukje Hajer

Bewerking en tekstbijdragen: Winnie Meyer Ricard

Vormgeving: Machteld Klees

Typewerk: Ellen Bakema

Druk en productie: IVN Amsterdam

Deze uitgave kwam tot stand met medewerking van:

Marjan Baart, Joke Bongenaar, Caroline la Chapelle, Cor de Gans, Marjan Katsman, Machteld Klees, Bart de Koning, Riet Rijs, Annemarie Roukema, Fred van Santwijk, Jannie Schimmel.

©1992 IVN, Vereniging voor natuur- en milieueducatie

Uitgave: IVN, Postbus 20123, 1000 HC Amsterdam

tel. 020 - 6228115

In de ontwikkelingskosten van deze uitgave werd financieel bijgedragen door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

INHOUD

De jeugd: natuurlijk! Voorwoord 5

Inleiding 8

Hoofdstuk 1.

PROGRAMMA'S MAKEN EN PLANNEN 10

1.1 Waarom programmeren we? 10

1.2 Wat is programmeren? 11

1.3 Programma's maken 12

– Fasen bij het maken van een programma 13

– Aspecten van een programma 13

planningen 14

opbouw 14

levensduur 16

proces en produkt 17

– Methoden om te programmeren 18

zelfstandige activiteiten 18

werken met een thema 18

projectmatig werken 19

Hoofdstuk 2.

VAN DOELEN NAAR ACTIVITEITEN 22

2.1 Het formuleren van een algemene doelstelling 22

2.2 Van algemene doelstelling naar werkdoelen 25

2.3 Stap voor stap van algemeen doel naar activiteit 30

Hoofdstuk 3.

VOOR WIE IS HET PROGRAMMA BEDOELD? 33

3.1 Doelgroepen 33

3.2 Kenmerken van jeugd in de verschillende levensfasen 35

– Kinderen in de basisschoolleeftijd 35

– Tieners 41

– Jongeren 43

3.3 Socialisatiefactoren 45

3.4 Pedagogische visie 48

Hoofdstuk 4.

AAN DE SLAG ! 51

manieren en uitgangspunten

4.1 Nme in de vrije tijd van jeugd en jongeren 51

4.2 De organisatie van activiteiten voor individuele kinderen 52

4.3 Uitgangspunten bij het werken in groepen 53

4.4 Samenwerking en ondersteuning 60

4.5 Werken aan voorzieningen/ actie ondernemen 62

Hoofdstuk 5.

WAT KUNNEN WE DOEN? 63

organisatie- en werkvormen

5.1 Organisatievormen 63

- jeugdverenigingen en -groepen van organisaties 64
- club- en buurthuiswerk, andere plaatselijke clubs 64
- instuiven/inloopactiviteiten 65
- cursussen en cursorische activiteiten 65
- incidentele activiteiten 65
- kampen 66

5.2 Werkvormen 68

- verkenning van de omgeving 68
- natuurbeheer en plant- en diervverzorging 69
- veldwerk en natuur- en milieuonderzoek 70
- spelen en sportieve activiteiten 72
- excursies 73
- kunstzinnige vorming 74
- "eten om te leven", activiteiten rond voedsel 75
- informatie, voorlichting en actie rond natuur en milieu 77

5.3 Keuzen maken uit werkvormen 79

Hoofdstuk 6.

WAT IS NODIG VOOR PROGRAMMA'S ? 83

mensen, materiaal, middelen

6.1 personele voorwaarden 83

6.2 materiële voorwaarden 87

6.3 financiën 89

6.4 samenwerken met andere instellingen 89

Hoofdstuk 7.

STAPPENPLAN VOOR DE PRAKTIJK 93

7.1 de fasen van de programmering 93

- oriënteren 94
- selecteren 99
- voorbereiden 99
- uitvoeren 100
- evalueren 101

AANHANGSEL

- ideeën voor programma's en activiteiten 107

- Bijlage bij hoofdstuk een 114

Literatuuroverzicht 116

Adressenlijst 126

DE ROVERSBENDE

Vaak trokken wij met onze roversbende
op woensdagmiddagen de polder in;
kruistochten naar het eeuwig onbekende,
achter de dijk, achter de grijze kim –

Wij droegen touwen, riemen, houten sabels,
bouwden een fort van klei en zoden gras;
geloofden grif de vlot verzonnen fabels
over een vijand die in aantocht was,

maar die niet kwam en nimmer is gekomen,
hoe we ook op onze uitkijkpost, de hand
aan het voorhoofd, de omgeving afzochten.

Maar nog kan ik, weer thuis, soms nachten dromen,
van eindeloze onderzoekstochten
in onbekend gebleven polderland.

Hans van Straten

DE JEUGD: NATUURLIJK BUITEN! VOORWOORD

“Buiten” is de vanzelfsprekende wereld van het opgroeiende kind in z’n vrije tijd. “Ik ga even buiten spelen!”

Buiten kun je van alles beleven en ontdekken. Buiten begint de wereld en het avontuur. Bijna iedereen grijpt in het latere leven regelmatig terug op juist die verkenningsstochten buiten.

Waar beleefde je als kind het meest? Natuurlijk, buiten!

Wat was het belangrijkste motto van de jeugd die zich vanaf eind vorige eeuw in eigen verenigingen organiseerde? Naar buiten!

En nog steeds besteedt de jeugd een belangrijk deel van de vrije tijd op de een of andere manier buiten. Zowel individueel, als in groepsverband.

Traditioneel vindt een belangrijk deel van de activiteiten van het georganiseerde jeugd- en jongerenwerk dan ook buiten plaats. Na een hele tijd op school stilzitten trek je er op uit. Van spelen in de zandbak, naar de kinderboerderij, tochten gaan maken -naar het bos dichtbij, maar ook naar de verre bergen-, tot het op kamp gaan.

Wat jammer daarom, dat er steeds minder "buiten" in de woonomgeving over blijft. Dat het "buiten" in de natuur steeds vaker wordt bedreigd en ingeperkt blijkt tot plekjes met hekjes en bordjes.

Dat de lucht boven ons buiten, de bodem eronder en het water erin ook voortdurend worden aangetast.

"Buiten" werd van de vanzelfsprekende leef- en speelomgeving van mensen tot "natuur en milieu". Neutrale woorden die steeds vaker alleen met problemen in verband worden gebracht.

Door middel van educatie probeert men tegenwoordig mensen opnieuw kennis te laten maken met een omgeving waarin men zich vroeger zonder nadenken bewoog. Nu met de bedoeling om die bewuster te ervaren en er daardoor ook bewuster mee om te gaan. Het bevorderen van inzicht in de omgeving, in de samenhang en verbanden erin, gekoppeld aan respect en bewondering voor de schoonheid ervan noemen we natuur- en milieueducatie. Nme, zoals men het in de praktijk afkort, is een noodzakelijk onderdeel van de vorming geworden. Zowel van de jeugd als van volwassenen en binnen en buiten het onderwijs.

Natuur- en milieueducatie probeert kinderen en jongeren mogelijkheden en kansen te bieden om de omgeving weer te beleven en te ontdekken om zo hun betrokkenheid bij die leefomgeving en de ontwikkeling van verantwoordelijkheidsgevoel ervoor te bevorderen.

Natuur- en milieueducatie heeft ook een plaats in het buitenschoolse jeugd- en jongerenwerk. Vanwege datgene wat met het "buiten" van onze jeugd gebeurt en waartegen we ons moeten weren. Maar gelukkig vooral omdat het nog steeds mogelijk blijkt om te genieten van wat er in de omgeving, de natuur valt te ontdekken en te beleven. Omdat juist het jeugd- en jongerenwerk de jeugd kansen biedt om er op uit te trekken en zelf naar eigen keuze en op eigen wijze actief aan de slag te gaan.

Omdat de jeugd ook altijd zal blijven spelen. Buiten, als het even mogelijk is. Wat een geluk dat er zoveel clubs, verenigingen en organisaties zijn die zich ervoor inzetten om kinderen en jongeren dat buiten spelen en beleven, dat verkennen, ontdekken en onderzoeken mogelijk te maken en hen erbij willen helpen!

Zowel in de natuur- en milieueducatie zelf, als in het georganiseerde jeugd- en jongerenwerk.

Wie zich daarvoor wil inzetten zal daarbij behoefte aan ondersteuning krijgen. Middelen, materialen en mogelijkheden om zichzelf op bepaalde gebieden bij te scholen.

Deze uitgave wil daaraan bijdragen. Het is het tweede deel in een reeks van vijf over het organiseren van natuur- en milieuactiviteiten met en voor jeugd en jongeren in hun vrije tijd. De boekjes zijn bedoeld voor mensen die zich bezig houden met jeugdactiviteiten binnen een natuur- en milieueducatieve organisatie of die binnen hun algemene jeugd- en jongerenwerk-programma's voor de jeugd aandacht (willen) besteden aan natuur en milieu.

De serie werd ontwikkeld in het kader van een door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij gesubsidieerd project "Deskundigheidsbevordering in de natuur- en milieueducatie ten behoeve van het jeugd- en jongerenwerk".

De andere delen zijn:

DI.1. Natuur, milieu en de jeugd. Inleiding.

DI.3. Spelend de omgeving beleven.

DI.4. Natuur dichterbij: beleving, tochten, creatieve activiteiten.

DI.5. Duizendblad: mogelijkheden voor samenwerking, organisatie en presentatie.

Naar deze delen wordt regelmatig in dit en de andere delen verwezen.

Per deel is een literatuuroverzicht opgenomen dat van toepassing is voor dat betreffende deel.

Tenslotte, in deze uitgave is merendeels gebruik gemaakt van de aanspreektitel "je", omdat dit het meeste aansluit bij de wijze waarop men in deze werksoort met elkaar omgaat. Ook kan men overal waar "hij" staat ook "zij" lezen.

Winnie Meyer Ricard

consulent jeugd- en jongerenwerk IVN.

INLEIDING

Steeds meer organisaties op het gebied van natuur- en milieuzorg houden zich op de een of andere manier bezig met de organisatie van natuur- en milieueducatieve activiteiten. Evenals allerlei andere organisaties en instellingen. De jeugd vormt bij al deze activiteiten een belangrijke doelgroep. Natuur- en milieueducatie en milieuzorg krijgen steeds meer een geaccepteerde eigen plaats binnen het onderwijs. Nme-organisaties kunnen daarbij van buitenaf steun verlenen.

Maar zij organiseren ook veel nme-activiteiten voor kinderen en jongeren in de vrije tijd. Sommige doen dit al jaren, andere pas vrij recent. En ook het jeugd- en jongerenwerk zelf vindt het steeds belangrijker dat er binnen hun activiteiten aanbod ruimte is voor activiteiten rond "buitenleven", natuur en milieu.

Dit boekje houdt zich bezig met nme in de vrije tijd van jeugd en jongeren. Naast het leven dat de jeugd thuis en op school doorbrengt, is er voor hen nog een derde periode: de vrije tijd. Voor kinderen is die tijd te typeren als "die tijd waarover zij vrij kunnen beschikken, en waarop gezin (verzorgingssysteem) en school geen claim kunnen leggen."¹

In de praktijk van de buitenschoolse nme overheerst de vraag 'wat gaan we doen' vaak de vraag naar het 'waarom' en 'hoe'.

In de nme staat het ontwikkelen van een positieve houding van kinderen ten opzichte van natuur en milieu, gebaseerd op beleving, inzicht en bewustwording, centraal. Dat vraagt van de begeleiders een duidelijke visie, motivatie en de vereiste deskundigheid om hieraan vorm te geven.

Programmeren is een belangrijk onderdeel bij de organisatie van activiteiten, dus ook van die rond natuur en milieu. Deze uitgave wil diegenen die met en voor kinderen, tieners en jongeren activiteiten rond natuur en milieu willen organiseren daarbij behulpzaam zijn.

De verschillende aspecten van het programmeren worden beschreven. Waarom is programmeren belangrijk en wat is programmeren? Met welk doel voor ogen stel je een programma samen? Voor welke doelgroep(en) is het programma bedoeld? Welke methode hanteer je? Uit welke werkvormen en organisatievormen kun je kiezen? Wat zijn de voorwaarden? Hoe maak je een programma?

Bij alle onderdelen worden enige mogelijkheden aangegeven voor de praktijk. Dit is beperkt, omdat in de deeltjes van deze serie waarin werkvormen uitgebreider worden behandeld meer praktische suggesties voor programma's

en activiteiten worden gegeven.

Deze uitgave is in de eerste plaats bedoeld voor begeleiders van jeugdactiviteiten die al wat langer ervaring hebben, mogelijk ook enige algemene of gespecialiseerde nascholing hebben gevolgd. Dit boek kan gebruikt worden om meer inzicht in het onderwerp te verkrijgen, als naslagwerk, maar ook om als begeleidend team samen eens de verschillende fasen van het programma's-maken te doorlopen en na te denken over de wijze waarop deze bij hen tot stand komen.

Noot:

1 uit: Te Kloeze, Jan, 'Kind en vrije tijd in 1988' in: Peek, T. Jantje op weg naar 2008, Nationaal Jeugdfonds, Utrecht 1988.

1**1.1 WAAROM PROGRAMMEREN WE?**

Iedere vereniging of club die activiteiten organiseert waaraan mensen op vrijwillige basis kunnen deelnemen zal steeds weer nieuwe programma's maken. (Volgens het woordenboek betekent "programma" onder meer: lijst, overzicht, opsomming van wat plaats zal hebben of gegeven zal worden). Dat geldt dus ook voor organisaties of verenigingen die zich op de jeugd richten. In deze uitgave beperken we ons tot hen. Zowel het algemene jeugd- en jongerenwerk maakt steeds weer programma's, als bijvoorbeeld plaatselijke natuur- en milieueducatieve organisaties die zich op de jeugd richten. Soms zijn deze speciaal voor de jeugd gemaakt, soms zijn ze opgenomen in het algemene programma-aanbod van de betreffende organisatie.

Het programma is vaak een belangrijke reden voor de deelnemers om wel of niet aan een activiteit mee te doen.

Een programma geeft zowel de groep(en) waar men zich op richt inzicht in het aanbod, als de eigen (vrijwillige) medewerkers een overzicht van wat er moet gebeuren.

Aan het begin van het seizoen wordt meestal een lijst met mogelijke activiteiten gemaakt. Vaak komen daar activiteiten op terecht 'omdat ze zo leuk zijn'. Maar programmeren is meer dan het organiseren en begeleiden van een of meer activiteiten.

Door te programmeren kunnen organisatoren en begeleiders:

- *samenhang en continuïteit* aan de activiteiten geven en zo meer *verbreding en verdieping* mogelijk maken,
- *werken aan een doel* op korte en lange termijn,
- *verbanden leggen* tussen school, thuis, de buurt en de belevingswereld van kinderen,
- *een planning maken*,
- *duidelijkheid scheppen* voor alle betrokkenen, waardoor betere afstemming en samenwerking mogelijk wordt.

Door systematisch te programmeren wordt het voor de begeleiders duidelijk wat zij willen bereiken en hoe dat het beste gerealiseerd kan worden. Zij weten welke voorbereidingen zij moeten treffen en met welke beperkingen zij rekening moeten houden.

Voor de deelnemers wordt duidelijk wat zij kunnen verwachten. Dat bevordert de betrokkenheid en de mogelijkheid zelf een inbreng in het programma te hebben.

Voor nieuwe vrijwilligers is duidelijk hoe de organisatie waar zij terecht komen samenhangt, aan welke doelstelling en op welke manier gewerkt wordt.

Het schept ook duidelijkheid voor de organisatie zelf, voor andere instellingen in de buurt en voor de ouders. Daardoor wordt een betere afstemming en samenwerking mogelijk.

Ook andere instellingen, zoals subsidiegevers (overheid!) en pers worden regelmatig op de hoogte gehouden van activiteiten en ontwikkelingen van de groep. Dit kan de beeldvorming over de groep zeer ten goede komen.

1.2 WAT IS PROGRAMMEREN?

Programmeren is "het vanuit een bepaalde visie samenstellen van een programma, waarbij voor bepaalde inhouden en werkvormen gekozen wordt, omdat daarmee met en voor een bepaalde groep deelnemers het beste de beoogde doelen kunnen worden bereikt"¹.

In deze omschrijving zijn de kernelementen van programmeren samengevat en te herkennen.

Een natuur- en milieueducatiegroep gaat dus mogelijk uit van de visie dat "de jeugd meer milieubewust moet worden". Maar voor een buurthuis kan het uitgangspunt zijn dat "kinderen meer kansen moeten hebben om in de natuur te spelen".

Veel vrijwilligers en beroepskrachten die met jeugd en jongeren werken vinden het belangrijk dat er iets op het gebied van natuur en milieu wordt georganiseerd. Maar de vraag wát er georganiseerd gaat worden, moet worden vooraf gegaan door de vraag waarom. Kortom: men moet een *doelstelling* formuleren.

Vaststelling van het doel kan niet zonder rekening te houden met de *doelgroep*. Voor welke deelnemers is het programma bedoeld? Voor welke leeftijd? Wat kunnen en willen de deelnemers zelf? Wat zijn hun interesses? Hoe is de groep samengesteld?

Een doel kan op *verschillende manieren* bereikt worden, al naar gelang de gekozen methode, de pedagogische visie die men heeft en de uitgangspunten, waarop deze gebaseerd is. Niet iedere methode past bij elke doelstelling. Zo kun je bij deelnemers geen respect voor de natuur leren ontwikkelen, als je geen respect hebt voor de deelnemers zelf.

Binnen een bepaalde methode of werkwijze kunnen verschillende *werkvormen* worden gebruikt. Wie er op uittrekt om kinderen de natuur te laten verkennen, kan daarbij uit allerlei werkvormen kiezen. Men kan een speurtocht organiseren of naar bepaalde planten zoeken of een onderzoekje doen naar de waterkwaliteit van slootjes. Maar men kan ook kiezen voor werkvormen uit de kunstzinnige vorming en jonge kinderen bijvoorbeeld een konijnespel laten spelen, nadat ze eerst zelf konijnholen hebben ontdekt. Ook zijn er verschillende *organisatievormen* voor de activiteiten mogelijk. Zo zijn er bijvoorbeeld jeugdgroepen of clubs met een vaste structuur, maar ook eenmalige open excursies, kampen of instuifactiviteiten.

Tenslotte bepalen de *voorwaarden* (materiële, personele en financiële), zoals de beschikbare ruimtes, de begeleiders en het budget voor activiteiten en materialen, de mate waarin een doelstelling bereikt kan worden en welke methode, organisatie- en werkvormen er kunnen worden gebruikt.

Het gaat dus steeds om een combinatie van de volgende vragen: *waarom en waartoe willen we wat met wie nastreven, in welke vorm, onder welke organisatorische voorwaarden en op welke manier?*

In dit boekje wordt op al deze aspecten van het programmeren nader ingegaan. Daarnaast wordt bekeken, waaraan een goed programma moet voldoen.

1.3 PROGRAMMA'S MAKEN

Door middel van een programma kun je een doel bereiken. Als je een

weg uitstippelt hoe je dat doel wilt bereiken, kun je naderhand kijken waar het onderweg goed of minder goed is gegaan.

Toch moet men met zo'n uitgezette route, zo'n vastgesteld programma, flexibel blijven omgaan. Een programma moet altijd (hulp) middel blijven en geen doel op zich!

Tijdens de activiteit improviseren en afwijken van wat je hebt voorbereid zal altijd nodig zijn, anders wordt een programma star en doet geen recht aan de deelnemers en aan de bedoelingen die je met je programma hebt. Wie van plan was gedroogde bloemen te gaan opplakken met de groep, maar de aanwezige kinderen blijken te bruisen van energie, kan beter beginnen met een spelletje als boomtikkertje.

Doordat je bij programmeren bewuster en meer doelgericht het activiteitenaanbod kiest, wordt het juist makkelijker om zonnig af te wijken van het oorspronkelijke plan en op een spontaan idee in te gaan. Daarna pak je de draad gemakkelijk weer op.

Fasen bij het maken van een programma.

Tijdens het maken van een programma doorloop je elke keer een aantal fasen. Achtereenvolgens:

oriënteren: welke activiteiten zijn er mogelijk?

selecteren: welke activiteiten kies je?

voorbereiden: wat moet er allemaal gebeuren voor de activiteit kan starten? Wie doet wat (taakverdeling)?

uitvoeren: Het programma wordt uitgevoerd en zonnig bijgesteld.

evalueren: De activiteit is achter de rug. Hoe waardeerden de vrijwilligers en de deelnemers het? Wat zou je een volgende keer anders doen?

In hoofdstuk zeven wordt aan de hand van een stappenplan voor de praktijk ingegaan op deze fasen in de programmering.

In de volgende paragrafen worden enige algemene aspecten van een programma toegelicht.

Aspecten van een programma

Naast de uitgangspunten voor het programmeren, zoals doelstelling- en doelgroepbepaling en de fasen die men tijdens het maken van een

programma steeds doorloopt kent een programma een aantal aspecten:

- Planningen
- Opbouw van het programma
- Levensduur
- Het proces en het produkt

Planningen

Uitgebreide voorbeelden zijn te vinden in de bijlage op pag. 114 en 115.

Bij het programmeren kun je met verschillende planningen werken: een *bijeenkomstprogramma*, een *maandprogramma* en een *jaarprogramma*. Dit zal mede afhangen van de manier waarop de activiteiten worden georganiseerd. Bijvoorbeeld in een club of als open instuifaanbod. Wie regelmatig een bijeenkomst heeft, zal de planningen nauwkeuriger moeten uitwerken en op elkaar afstemmen. In een programma voor één of twee bijeenkomsten worden de activiteiten vrij nauwkeurig uitgewerkt, de voorbereiding geregeld, de taken verdeeld. In een maandprogramma worden de activiteiten van meerdere bijeenkomsten bepaald en zo mogelijk met elkaar in verband gebracht. (Indien er sprake is van meerdere bijeenkomsten per maand.) Een jaarprogramma geeft de verdeling van alle activiteiten over het hele seizoen aan. Een jaarprogramma geeft ook een aantal vaste momenten aan, zoals feestdagen, vakanties en de opening en afsluiting van het seizoen. In een langere termijnplanning over enkele jaren kan men zorgen voor een goede afwisseling in het programma. Dit is met name relevant wanneer men enkele jaren achtereenvolgende activiteiten voor dezelfde groep organiseert.

DATUM	ACTIVITEIT	UITVOERING
1 sep.	PNV bellen voor excursie	Koos
13 sep.	dagbesteding en filmprogramma maken	Wien/Koos
18 sep.	ruimtebeschrijving maken	Mark/Treke
23 sep.	met plannen afspraken om afstaf informatie te verzamelen	Wien
23 sep.	brief en uitnodiging maken	Koos
6 okt.	voorgang bespreken en laatste controle	allen
12 okt.	uitroepen doen	Koos/Treke
12 okt.	presentie PNV gids kopen	Mark/Koos
13 okt.	excursie	verder
20 okt.	natuursprek	allen

Ook samenwerking moet je plannen!
(Uit: Handboek Scouts, Scouting Nederland)

opbouw van het programma

Iedere activiteit heeft een opbouw, van makkelijk naar moeilijk, een duidelijke start en afsluiting. Achtereenvolgens: het bijeen- of aankomen van de deelnemers, de introductie van het programma, de start en de uitvoering, een pauze, vervolg van het programma en de duidelijke en goede afsluiting. Actieve en meer rustige momenten moeten elkaar evenwichtig afwisselen. Een goed programma heeft verrassings-elementen in zich, kent spanning en daagt deelnemers uit. Tijdens een activiteit zijn er ook "loze" momenten waarop kinderen niet duidelijk met een werkvorm bezig zijn, maar een appel eten, op

boomstammen klimmen en van heuvels springen, dollen en duwen. Het zijn niet geplande momenten, die toch essentieel zijn tijdens een activiteit. Ze kunnen functioneren als rustpunt of als overgang of de inleiding vormen naar een nieuw programma-onderdeel en geven kinderen gelegenheid te doen waar ze op dat moment behoefte aan hebben. Te vaak ziet men dit als "niets doen", rondhangen. Met deze momenten moet men echter bewust rekening houden bij het programmeren. Laat ze niet te lang duren, omdat dat concentratieverlies en ongedurigheid tot gevolg heeft.

Ideeën voor het begin van een activiteit.

- Laat de deelnemers iets van thuis meenemen dat hen aanspreekt, en dat aansluit op de geplande activiteit. Laat iedereen er iets over te vertellen. Wanneer je de deelnemers nadrukkelijk vraagt wat hun persoonlijke relatie met het voorwerp is, wordt deze activiteit ook heel geschikt als kennismakingsactiviteit.

- Op zoek. Het thema van de middag luidt: "Verken je omgeving". Vraag aan deelnemers bij binnenkomst, of ze in de directe omgeving buiten iets kunnen opzoeken dat met het thema heeft te maken en meenemen. Bijvoorbeeld iets in een bepaalde kleur, iets natuurlijk en iets onnatuurlijk, iets wat hen speciaal aanspreekt of opvalt. Laat ieder toelichten waarom hij dat gekozen heeft. Je kunt ook een aantal dingen laten zoeken en die naar eigen inzicht laten ordenen of er een collage van laten maken. Bekijk en bespreek samen de verschillende uitstallingen.

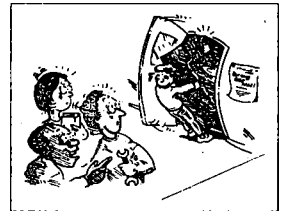
- Het voorwerpenspel; een associatiespel, dus heel geschikt om een bijeenkomst of vergadering te openen. Het maakt de gedachten even los. Het spel kan zowel met volwassenen als kinderen worden gespeeld. Je kunt het spel met voorwerpen uit de natuur spelen (takjes, blaadjes, een eikel, een veer enz.) gecombineerd met huis-, tuin- en keukenvoorwerpen, zoals een mes, vork, kaars, touwtje, lucifers. Zorg voor meer voorwerpen dan het aantal deelnemers, om een echte keuze mogelijk te maken. Zo wordt niemand met een 'afdankertje' afgescheept. Mensen kunnen dan ook meer dan één voorwerp kiezen.

Leg de voorwerpen midden in de kring, op tafel of op de grond. Leg dan de deelnemers een vraag voor. Welke vraag, is afhankelijk van het doel of het thema van de bijeenkomst. "Waar denk je aan als je in een bos bent? Pak iets wat daarbij aansluit." Begin zelf en geef zelf een voorbeeld, waardoor zij die vraag niet al te letterlijk nemen.

Ideeën voor tussendoor-activiteiten.

Het is handig om veel ideeën voor kleine spelletjes en activiteiten te hebben. Voor de momenten dat men moet wachten, bijvoorbeeld tot iedereen het brood op heeft tijdens een tocht, tot de pont komt of voor zomaar een loos moment.

- Met een spijker of stevige punaise sla je een touwtje in een kastanje. Twee

Neem iets mee!
uit: Earthworks.

kinderen laten telkens hun kastanje tegen elkaar ketsen. De bedoeling is je kastanje zo lang mogelijk heel te houden. Winnaars komen tegen elkaar uit. In Engeland werd dit "Conkers" heel veel gespeeld.

- Probeer fluitjes te maken van alles wat in de buurt is: grashalmen, bladeren, rietstengels, eikeldopjes.

- Steentjes kun je onder meer op kleur sorteren, je kunt er mee bikkelen.

- Op-pad-lied. Fantaseer samen een logische route, bijvoorbeeld dorp(-skerk) - boerderij - wei - hei - bos - station - spoorrails - rivier - stad. Bij ieder denkbeeldig routepunt moet een bekend liedje worden gezongen. Wie iets weet zet het liedje in, de anderen vallen in.

Slotpresentatie, Neptunus trekt ten strijde!
(Foto: Ralph Rozema)

Ideeën om een programma af te sluiten.

Een programma moet een duidelijke afsluiting hebben. Het slot van een kampweek krijgt daarbij natuurlijk meer aandacht, dan het eind van de wekelijkse bijeenkomst.

- Het is, zeker in een kamp of na een thematisch project, altijd goed naar een **gezamenlijke presentatie te werken**. Bijvoorbeeld een tentoonstelling, het maken van collages, posters of boekjes of het elkaar tonen van de resultaten.

- Na een "gewone" bijeenkomst, waarbij men in groepjes bezig is geweest, kan men elkaar ook de (onderzoeks-)resultaten tonen. Maak een (muur-) krant of logboek.

- Probeer ook een "gewone" bijeenkomst, binnen of buiten, af te sluiten door nog even bijeen te komen. Bijvoorbeeld in een kring. Bij speciale gelegenheden is een toepasselijk "mee-nemertje" leuk: een (chocolate) paasei, een vakantie-logboekje, zelfgebakken kerstkoek.

Een IVN-groep maakt, om afwisseling en evenwicht in het aanbod te brengen, telkens een programma voor vier jaar! Daarna start men met een nieuwe groep. Maar zorg ook bij een dergelijke lange termijn-planning voor vernieuwing. Het programma moet ook flexibel gehanteerd kunnen worden en zonodig aangepast aan de actualiteit.

Levensduur.

Elk programma, heeft een bepaalde levensduur, zowel de vorm, de opzet of de inhoud. Soms is het verleidelijk om succesnummers eindeloos te herhalen. De deelnemers zijn enthousiast en de voorbereiding kost minder tijd. Als je nog werkbladen hebt liggen kun je er opnieuw een tocht mee maken buiten of binnen langs een tentoonstelling. Een vragenlijstje over de natuur in je omgeving dat je

bij een quiz hebt gebruikt kun je aanpassen. Maar deelnemers kunnen uitgekeken raken op die vorm. Door variatie aan te brengen in het programma blijft er een verrassingselement voor de deelnemers. Elke week een speurtocht gaat vervelen. Het maken van tochten kan echter op vele manieren. Streef naar een afgewogen aanbod, dat deels bestaat uit vertrouwde, succesvolle activiteiten, deels uit nieuwe, experimentele activiteiten. Bekijk je programma-aanbod regelmatig kritisch. Durf het aan om iets ouds te laten vervallen.

Het proces en het produkt.

Begeleiders van jeugdactiviteiten zullen het zich vaak niet bewust realiseren, maar hun programma kan gericht zijn op het proces of op het produkt. Bij produktgericht werken staat het werken naar een eindprodukt centraal: een milieukrant, een nestkastje of een tentoonstelling. Het kan een individueel of een gezamenlijk eindprodukt zijn. Bij incidentele activiteiten, zoals in een milieueducatie- of bezoekerscentrum zal dit vaak voorkomen. Bij procesgericht werken is het eindprodukt minder belangrijk dan wat er tijdens het werken gebeurt. Natuurverkenning en -beleving en natuur- en milieuonderzoek staan centraal tijdens de activiteit. Evenals het bezig zijn met ideeën, associaties, het onderzoeken van materialen, technieken, vormgeving en alle contacten tussen de deelnemers.

Streef naar een evenwicht tussen proces- en produktgericht werken. Deelnemers vinden het leuk om iets te maken en dat aan anderen te laten zien. Maar dat wat je maakt moet wel kwaliteit hebben. Het is niet leuk als je zelfgemaakte nestkastje op weg naar huis uit elkaar valt. Maar de tentoonstelling van het project "Milieu in de buurt" moet wel van de kinderen zelf blijven en niet te veel op het niveau van volwassenen ingericht en zo tot in de puntjes verzorgd worden, dat het geen werk van de kinderen meer is en ze zelf nergens meer aan mogen komen. Tijdens beheerswerkzaamheden zul je de grenzen van het plezier en het actief bezig zijn moeten afwegen tegen het gereedkomen van het werk. Maar het voltooien van een klus geeft achteraf ook voldoening.

Uiteraard is het ook afhankelijk van de bedoeling die je met een activiteit hebt, hoe je omgaat met het proces en het produkt. Welke

ervaring wil je de deelnemers op laten doen?

Activiteiten moeten leuk blijven: deelnemers doen immers op basis van vrijwilligheid mee. Het enthousiasme van de deelnemers is een belangrijke basis voor het slagen van een programma.

Methoden om te programmeren.

Er zijn verschillende manieren om een programma samen te stellen. De *organisatievorm* waarin de activiteiten worden aangeboden bepaalt al voor een deel welke activiteiten mogelijk zijn.

Er bestaan allerlei jeugdnatuur-(en milieu-)clubs met regelmatige bijeenkomsten voor vaste groepen.

Diverse natuur- en milieuorganisaties en -instellingen organiseren ook "open" activiteiten, zoals instuif-doe-dagen, speurtochten, natuurbeheersdagen en -kampen.

Tijdens manifestaties, zoals informatiemarkten en milieuacties, worden soms speciaal voor de jeugd aparte, kortdurende, activiteiten georganiseerd.

Ook is er natuurlijk van alles mogelijk binnen het algemene jeugd- en jongerenwerk. Aansluitend bij de eigen organisatievorm en -methoden kunnen natuur en milieu onderwerp zijn van een- of meermalige activiteiten of permanent aandachtspunt tijdens bijeenkomsten of kampen. Een jeugdnatuurclub zal dan een andere programma-opzet hebben dan een 'open', eenmalige (speur)tocht.

Zelfstandige activiteiten.

Activiteiten kunnen zowel bij vaste groepen, als bij een "open aanbod" geheel op zichzelf staan. Een opdrachtenspel spelen, kerstversiering en kalenders maken, nestkastjes timmeren, meedoen aan een natuur-quiz of een excursie. Bij vaste groepen zul je hierbij toch weer meer rekening houden met het complete jaarprogramma en met vaste programmapunten als opening en afronding.

Werken met een thema.

Thematisch werken gaat uit van een bepaald onderwerp, aan de hand waarvan allerlei activiteiten kunnen worden georganiseerd. Het is de rode draad die duidelijkheid en houvast biedt. Ook tijdens een eenmalige activiteit kun je goed met thema's werken, zoals rond het thema 'water', de Wadden of 'voetje voor voetje' (een instuifmiddag over sporen zoeken).

Wie werkt met een vaste groep deelnemers of langere tijd met een

Werken met een thema,
uitnodiging
(afd. Maastricht IVN)

MODERNE

groep een programma uitvoert, heeft veel mogelijkheden om rond een thema te programmeren. Ook kampen en werkweken lenen zich goed voor thematisch werken. Je kunt aansluiten bij de ervaringen en de interesses van de deelnemers. Door deze manier van programmeren ontstaat een grotere betrokkenheid bij deelnemers en leiding bij een programma. Het werken met een thema biedt mogelijkheden aan deelnemers hun eigen inbreng te hebben en er vormt zich bij hen een goed beeld van de verschillende facetten van het onderwerp. Je kunt bovendien op "speelse" wijze verbanden leggen tussen de eigen leefwereld en maatschappij. Bij een thema kan heel goed naar een algemene afronding, een slot-presentatie worden gewerkt. Soms zelfs niet alleen voor de deelnemers zelf en hun ouders, maar ook voor een groter publiek. Thema's kunnen op de werkelijkheid zijn gebaseerd ("onze buurt", "bedreigde dieren"), maar ook op de (half-)fantasie ("dieren in sprookjes", "leven in het stenen tijdperk").

Een voorbeeld van een thema-uitwerking, gebaseerd op het jaarthema '91/'92 van het Wereld Natuur Fonds voor de Rangers is
DE NATUUR LIGT OP STRAAT.

Een thema waar je alle kanten mee op kunt. Doel van de activiteit: het ecosysteem van de stad ontdekken en zien welke planten en dieren er voorkomen. Laten zien dat de natuur overal is. Een optimistische kijk op de natuur ontwikkelen en de betrokkenheid van kinderen bij de natuur vergroten.

(In feite is de doelstelling te ruim. Dit gebeurt vaak en kan onduidelijkheid veroorzaken: waarom gaat het nu eigenlijk? Anderzijds biedt zo'n ruim (landelijk) thema uiteenlopende groepen de kans er op in te spelen.)

De activiteiten rond dit thema hoeft je niet alleen in een bebouwde omgeving uit te voeren. Je kunt tijdens een middag in het bos zoeken naar overeenkomsten en verschillen tussen stad en bos. Je kunt activiteiten uitwerken rond: 'wat groeit en leeft er op muren en daken?', 'geuren en kleuren', 'welke bloemen en planten groeien in een stad en waar?' "Welke dieren leven in de woonomgeving en vind je ze ook daarbuiten?"; "Leven van afval". enz.

De natuur ligt op straat?
(Uit: Nieuwsbrief ranger-
mentoren, WNF)

Projectmatig werken.

Bij projectmatig werken wordt gedurende een bepaalde tijd gewerkt aan de hand van een thema of een onderwerp.

In tegenstelling tot een *thema*, dat vooral aanleiding kan zijn voor allerlei activiteiten, wordt bij een *project* vanuit het onderwerp veel zakelijker en meer resultaatgericht gewerkt. Bij een project gaat het vaak om een onderzoek, men wil iets te weten komen of leren

(bijvoorbeeld over het voedselgedrag van bepaalde dieren of de waterkwaliteit van de sloot achter het clubhuis), of men werkt naar een concreet eindprodukt (bijvoorbeeld het maken van een krant over de eigen huisdieren of het bedenken en uitvoeren van een actie tegen het autoverkeer en het tekort aan speelruimte).

Samen met de deelnemers, rekening houdend met hun leeftijd en ervaring, wordt het projectonderwerp gekozen, worden probleem- en onderzoeksvragen geformuleerd of een plan van actie opgesteld.

De resultaten zullen vaak worden verwerkt in een verslag; dit kan ook voor anderen interessant en relevant zijn.

Naast de concrete inhoudelijke kennis die kinderen en jongeren tijdens een project kunnen opdoen, biedt het hen ook kansen om allerlei sociale, organisatorische en contactuele vaardigheden op te doen. Zo leren ze taken verdelen en planmatig werken, brieven te schrijven aan officiële personen en instanties, informatieve interviews te houden en persberichten te schrijven. Kunstzinnige werkvormen als tekenen, fotografie en drama kunnen als toegepast middel worden gebruikt.

Projecten lenen zich goed voor samenwerking met andere organisaties.

Zowel met hen als intern zijn goede en concrete afspraken te maken.

Voor deelnemers en begeleiders is een projectmatige aanpak duidelijk.

Deze manier van werken geeft mogelijkheden om tradities in de programmering te doorbreken en iets nieuws te proberen.

Een voorbeeld van een kort-durend project, gebaseerd op de ervaringen van een Brabantse Jeugdnatuurwacht.

Doelgroep: 11 -12 jarigen, jeugdgroep van de St. Natuur en Jeugd. Aantal: 60 kinderen.

Thema: Tropisch voedsel.

Doelstelling: stimuleren van interesse, gevolgd door het zelf enig onderzoek uitvoeren naar tropische (voedsel) produkten, de oorsprong e.d. ervan, onze relatie ermee enz.

Activiteiten:

- 1 middag: informatie verstrekken over tropisch voedsel (koffie, cacao, cola-noot, ananas, kaneel, rijst, bamboe, hout, vanille, kinine).
- middel: informatiepanelen die in ruimte hangen; kinderen kunnen met behulp hiervan een vragenlijst proberen te beantwoorden. Ook mogelijk: vraag + renspeel, quiz, interview deskundige.
- 1 dag: Bezoek Burgers Bush in Arnhem, met speciale rondleiding over dit thema.
- 1 middag: Tropische markt met presentatie van tropische produkten in allerlei vormen: zaden, stengels en plantmateriaal, verpakkingen, allerlei voedsel, ook om te proeven en te eten, specerijen en kruiden, eventueel medicijnen.

- middel: kinderen in groepjes verdelen, ieder groepje bereidt een eigen informatiestand voor. Dit kan tijdens eerste deel middag, eventueel bij heel korte bijeenkomsten nog een keer extra. De kinderen spreken af wie er achter de tafel staat (minimaal twee) en wie rondkijkt en wanneer ze worden afgelost. Een uitgebreidere markt kan ontstaan wanneer ook aandacht aan andere produkten wordt besteed, zoals kleding, bouw materiaal, kunst.

N.B. Naast de genoemde mogelijkheid om een onderzoeksproject uit te voeren, kunnen veldwerk en natuur- en milieuonderzoek ook min of meer de permanente hoofdactiviteit van een bepaalde groep zijn. De jeugdbonden voor natuurstudie, sommige jeugdvogelwachten en IVN-jeugdgroepen werken op die manier. Hun programma's zullen dus vooral op verkenning en onderzoek zijn gericht.

Noot:

1 Deze omschrijving is gebaseerd op de definitie van H.Hinnekin: "Een programma is een systematisch geheel van inhouden en werkwijzen die het bereiken van een bepaald doel mogelijk moeten maken". Uit: Educatieve programma's maken", H.Hinnekin, uit de reeks Vormingswerk, theorie en praktijk, Tjeenk Willink, Wolters Noordhof 1972.

2**2.1 HET FORMULEREN VAN EEN ALGEMENE DOELSTELLING**

Als je in een nme- of jeugdwerkorganisatie actief bent, sta je niet elke dag stil bij de doelstelling van waaruit je werkt. Vaak ben je gewend op een bepaalde manier je activiteiten te organiseren. Daar is op zich niets op tegen, als je maar duidelijk weet waar je mee bezig bent. Van tijd tot tijd is het goed eens stil te staan bij de manier waarop je werkt en je te (her)bezinnen op de *doelstellingen* van je eigen organisatie.

In deze tijd, waarin iedereen in de samenleving geconfronteerd wordt met de gevolgen van de natuur- en milieuproblematiek, zijn steeds meer organisaties en groepen op de een of andere manier actief op het terrein van de nme. Dat kunnen zowel specifieke natuur- en milieuorganisaties zijn, als bijvoorbeeld het sociaal-cultureel werk en het jeugd- en jongerenwerk. Organisaties hanteren ieder hun eigen doelstelling. Maar vallen alle activiteiten die iets met natuur en milieu hebben te maken onder de term nme? Is er sprake van nme als een wasmiddelenfabrikant een tekenwedstrijd organiseert waarvan de opbrengst naar een actie voor behoud van het tropisch regenwoud gaat? Of is dit alleen (slimme!) propaganda en heeft natuur- en milieueducatie altijd een vormend aspect? Kunnen activiteiten tot de nme worden gerekend als ze kunnen bijdragen aan de realisering van de doelen zoals bijvoorbeeld het IVN die in haar doelstelling formuleert? Of kan men ook een rondleiding bij een waterzuiveringsbedrijf, een nachtelijke strandwandeling of het knotten van wilgen al nme-activiteiten noemen? Van welke doelstelling ga je zelf uit bij het organiseren van activiteiten rond natuur en milieu voor de jeugd?

“Natuur- en milieueducatie draagt ertoe bij dat mensen zich bewust worden van de relaties tussen de mens, zijn cultuur en de levende en niet-levende omgeving en zich mede verantwoordelijk voelen voor en in harmonie willen leven met de natuur en het milieu op aarde, om op basis daarvan gemotiveerd keuzen te kunnen maken en te kunnen handelen” (...). (Een nme-doelstelling gebaseerd op een deel van de doelstelling van het IVN).

In de ‘Nota Natuur- en milieueducatie. Een Meerjarenvisie.’ wordt nme als volgt gedefinieerd: “Het organiseren van leersituaties en het daarin vergroten van inzicht in en betrokkenheid bij ecologische processen, alsmede de vaak ingewikkelde processen die tot verstoringen in en aantastingen van de omgeving leiden.”¹

In ‘Natuur in kinderhanden’ wordt een meer specifieke doelstelling voor nme ten behoeve van de jeugd geformuleerd: “Kinderen leren dat onze aarde een prachtige planeet is en ze de kennis en vaardigheden aanreiken waarmee ze in toenemende eigen verantwoordelijkheid voor deze aarde kunnen zorgen.”²

In voorlichtingsmateriaal, werkplannen en jaarverslagen van allerlei organisaties worden doelstellingen van het buitenschoolse nme-jeugdwerk op verschillende manieren geformuleerd, bijvoorbeeld:

- een positieve houding van kinderen ontwikkelen ten opzichte van dieren, planten en het leefmilieu;
- kinderen stimuleren zelf actief te worden voor natuur en milieu en een mening te vormen over bepaalde zaken die met natuur en milieu te maken hebben;
- kinderen de kans geven zelf allerlei aspecten van natuur en omgeving te laten beleven, ervaren en ontdekken.

Vanuit dergelijke nogal algemene doelstellingen wordt gewerkt aan het vergroten van *kennis, inzicht en vaardigheden* en het *bevorderen van belevings- en bewustwordingsmogelijkheden*. In de buitenschoolse nme ligt de nadruk vaak op de aspecten die met gevoelens hebben te maken, zoals natuurbeleving, bewondering en respect ontwikkelen, aandacht en liefde krijgen voor iets.

Kennis van de natuur en het milieu, van de samenhang en de rol van de mens daarin, is van belang voor een positieve houding ten opzichte van de natuur en het milieu en voor een beter begrip ervan. Maar kennis alleen is niet voldoende en draagt niet automatisch bij tot

Verkennen en ontdekken!
(Foto: Ada Groeneveld)

inzicht en een milieubewuste houding. Wil je kinderen respect laten krijgen voor de natuur en het milieu, dan zul je ook moeten werken aan persoonsvorming.

Daarnaast vormt zelfkennis en kennis van de ander de basis voor zelfvertrouwen en respect voor de ander en dus ook voor de omgeving.

Tijdens nme-activiteiten kunnen kinderen ervaringen en inzichten opdoen op affectief (gericht op gevoelens), cognitief (gericht op kennis), sociaal, emotioneel, creatief en motorisch terrein. De eigen creativiteit van kinderen wordt gestimuleerd door hen de mogelijkheden van de (natuurlijke) omgeving en tevens de mogelijkheden van zichzelf te laten ontdekken en die te ondersteunen. Inzicht hebben in je omgeving, de maatschappelijke werkelijkheid en je eigen positie daarin zijn voorwaarden voor emancipatie. Het stelt je in staat verantwoordelijkheden te dragen en anderen aan te spreken op hun verantwoordelijkheden. Een kritische houding is daarbij noodzakelijk.

Oudere kinderen zullen zich gaan realiseren dat zij door zelf milieubewust te leven niet meteen de tropische regenwouden redden, maar er echter wel iets aan bijdragen en tegelijkertijd uitdragen naar hun omgeving met betrekking tot de bescherming van het milieu.

MILIEUZORG IN DE EIGEN OMGEVING

Doel: De deelnemers bewust de zorg voor het milieu in de eigen omgeving te laten ervaren, door er praktisch mee bezig te zijn.

Activiteit:

Een ontdekkingsstocht in de eigen omgeving, waarin uitgezocht wordt hoe het daar met het milieu is gesteld. Elementen voor een dergelijke tocht kunnen zijn: geluid, (zwerf)afval, stankoverlast; binnen het clubgebouw: energieverbruik, drinkgerei, materiaalgebruik enz. Ook kun je een milieuplan maken voor de eigen club/ het eigen gebouw. Sluit zoveel mogelijk aan op wat de deelnemers zelf naar voren brengen. Zij hebben zelf vaak allerlei creatieve oplossingen.
(uit: *Aktief met natuur & milieu in Flevoland*; een brochure voor organisaties die werken met tieners, Konsulentschap Natuur- en milieueducatie Flevoland, Lelystad 1991.)

Concrete doelen.

Door de doelen begrijpelijk te formuleren wordt de verschillende betrokkenen duidelijk wat de organisatie of vereniging heeft te bieden. Als je doelen van activiteiten concreet en haalbaar maakt, kun je naderhand bekijken of je ze bereikt hebt.

Begeleiders en bestuur van de vereniging, club of stichting moeten de doelstelling bewaken. Meestal zullen het de begeleiders van de activiteiten zelf zijn, die verantwoordelijk zijn voor de kwaliteit van de activiteit. Door regelmatig bij het verloop van de activiteiten stil te staan is er de mogelijkheid het programma bij te stellen.

Doelen worden tenslotte ook beïnvloed door ontwikkelingen in de samenleving, de visie van subsidiënten, ouders, de deelnemende kinderen en jongeren zelf, enz.

2.2 VAN ALGEMENE DOELSTELLING NAAR WERKDOELEN

Algemene doelstellingen van het jeugd- en jongerenwerk en van de nme geven nog weinig handvatten voor de praktijk. Hoe kun je de algemene doelstellingen omzetten in werkdoelen, op basis waarvan je een programma kunt maken?

Werkdoelen ontwikkel je, rekening houdend met:

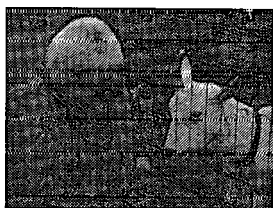
- *de doelgroep*. Op welke leeftijdsgroep richt je je, wat is hun achtergrond, hun leef- en belevingswereld? Wat zijn hun eigen behoeften en wensen? (Dit is onduidelijker, naarmate je een meer "open" programma-aanbod hebt.)
- *de algemene (nme)doelstellingen* en de aspecten waarop in de praktijksituatie en visie van jullie groep of instelling de nadruk wordt gelegd (zie 2.1.).

Bedenk wat de feitelijke situatie van de (potentiële) deelnemers (waarschijnlijk) is en formuleer op basis daarvan wat je voor en met hen wilt bereiken of veranderen. Je kunt bijvoorbeeld constateren dat de kinderen weinig mogelijkheden hebben om in contact te komen met dieren, waardoor hen essentiële kansen op natuurbeleving, het ontwikkelen van affectieve gevoelens voor dieren en het opdoen van feitelijke kennis van dieren en hun gedrag ontgaan. Als lange termijn-doel kun je hierin een permanente verandering proberen te

bewerkstelligen.

Werkdoelen kunnen dan bijvoorbeeld zijn:

- kinderen *leren omgaan* met (huis)dieren en hen er begrip en respect voor bijbrengen;
- kinderen *inzicht geven* in wat er allemaal samenhangt met het verzorgen van dergelijke dieren, de voor- en nadelen van het houden ervan.
- kinderen de kans geven op direct contact met dieren, waardoor ze bepaalde *affectieve- en verantwoordelijkheidsgevoelens* kunnen ontwikkelen.

Op de kinderboerderij
(Foto: W. Meyer Ricard)

Mogelijke activiteiten bij deze werkdoelen:

- met kinderen een bezoek brengen aan een (verder weg gelegen) (kinder-)boerderij;
- met de kinderen een klein aantal dierenverblijven bij de club bouwen en inrichten; het zelf regelen van de verzorging.
- een project organiseren over huisdieren, inclusief een bezoek aan de dierenarts, de dierenambulance en het asyl.
- samen met andere organisaties actie voeren om permanent een kinderboerderij in de wijk te krijgen.

Een feitelijke situatie kan ook zijn, dat kinderen niet (meer) weten dat je in een natuurlijke omgeving heel leuke spelletjes kunt spelen.

Jongeren zullen mogelijk zelf kunnen aangeven dat ze behoefte hebben aan uitdaging en avontuur, iets wat ze in de Nederlandse natuur meestal missen.

Men kan ook kijken naar het feitelijke gedrag van deelnemers en wenselijk gedrag formuleren. Het wenselijk gedrag is weliswaar een lange termijn doel, maar is dan uitgangspunt voor het bepalen van de werkdoelen. Ook een algemeen ervaren probleem kan als uitgangspunt dienen, bijvoorbeeld zure regen. Dan kan een werkdoel zijn: "het inzicht geven in oorzaken en gevolgen van zure regen, in de eigen persoonlijke rol daarin en de rol van anderen."

Met andere woorden: *een doelstelling dient altijd afgeleid te zijn van een vraag- of probleemstelling.*

Oudere jeugd is vaak al zelf in staat om een probleem te bedenken waar ze een antwoord of een oplossing voor zoeken. Hun doelstelling zal mogelijk nogal op feitenkennis zijn gericht: 'Is dit water vervuild en zo ja, waardoor?' Goede begeleiders kunnen er hierbij voor zorgen dat ook doelstellingen die meer te maken hebben met beleavings- en gevoelsaspecten ('verbazend hoeveel er onder dat wateroppervlak leeft', 'ik word treurig als ik naar al die rotzooi in de sloot kijk') of met redzaamheid en bekwaamheid (zelf een lichtmeter kunnen maken en gebruiken, zelf een schepnet maken) aan bod komen, zonder dat ze expliciet zijn uitgesproken.

(Tekening: Marianne Hoogstraten)

Nog een voorbeeld van een werkdoel:

Feitelijk gedrag: Kinderen hollen tijdens één tocht enthousiast de duinen op en af en blijven niet op de paden. Ze vertrappen zo allerlei planten en veroorzaken schade waardoor de duinen op langere termijn bedreigd kunnen worden, omdat ze kunnen gaan stuiven. Het werkdoel kan dan zijn: kinderen bewondering en respect leren krijgen voor de kwetsbare, bijzondere leefgemeenschap van duinen in verschillende fasen en hen inzicht geven in de functie van de begroeiing in duinen en de gevolgen van aantasting ervan. Hier wordt een affectief doel (bewondering krijgen voor de bijzondere planten (en dieren) gekoppeld aan een aspect dat meer uitgaat van kennis (inzicht krijgen in de functie en het belang van duinbegroeiing). Dit gecombineerd met het begrip voor de eigen rol daarbij kan milieubewustzijn en op basis daarvan ander, meer natuur- en milieubewust, gedrag bevorderen. Hierna kunnen kinderen bijvoorbeeld besluiten op het strand te spelen: daar kun je wel hollen en vliegeren.

N.B. In de praktijk kan de leiding heel veel doen om een dergelijke situatie te voorkomen. Bij het organiseren van activiteiten voor een bepaalde (in dit geval natuur-onervaren) groep moet men ook rekening houden met de omgeving.

Bij de opbouw van de activiteit werk je geleidelijk naar het gestelde werkdoel toe. Kinderen die bijvoorbeeld niet gewend zijn om met dieren om te gaan, vinden het eng als ze voor de eerste keer een konijn op schoot krijgen. In de "Artislessen" van de Amsterdamse dierentuin zei een meisje tegen de begeleidster die het dier in haar handen gaf "Juf, zet U hem alstublieft uit!" (bron: tijdschrift 'Dieren', Artis/Blijdorp, november 1991).

Door bijvoorbeeld te beginnen met spelletjes, waarin de tastzin verder wordt ontwikkeld en voorzichtig dieren te aaien, raken kinderen op den duur aan dieren gewend.

"Natuur- en milieueducatie biedt mogelijkheden om betrokken te raken bij en te leren omgaan met de omgeving. Het wil mogelijkheden en activiteiten aanbieden die, op basis van beleving, ervaring, inzicht- en kennisverwerving bijdragen aan de ontwikkeling van een emotionele band met de natuur, die als basis kan dienen van waaruit men zich vanuit persoonlijke en maatschappelijke betrokkenheid verantwoordelijk voelt voor en wil bijdragen aan een duurzaam behoud van natuur en leefmilieu."

Een dergelijke algemene doelstelling uitwerken naar doelen die je in de praktijk kunt gebruiken, de werkdoelen, is niet gemakkelijk. Niet elke natuur-activiteit is direct een natuur- en milieu-educatieve activiteit. Kinderen laten knutselen met kastanjes en eikels kan een leuke activiteit zijn. Maar als je doel is om hen ook duidelijk te maken waar deze vruchten vandaan komen, wat hun functie is, zul je de deelnemers de kans moeten geven die verbanden te ervaren. Maak daarom eerst een herfstbostocht (hier zijn ook allerlei vormen voor!), waarbij ze onderweg natuurvondsten mogen meenemen. Hiermee knutselen kan dan, na terugkeer, een afsluitende activiteit zijn.

Het gaat bij natuur- en milieueducatie om de vorming van een bewuste visie en waardeoordelen, op basis van omgang met de natuur in z'n hele samenhang. Op zich zelf staande activiteiten gericht op pure feitenkennis of puur recreatieve activiteiten in de natuur kun je geen "natuur- en milieueducatie" noemen. Wat niet wil zeggen dat ze niet leuk kunnen zijn of dat ze niet toch een bepaalde beleving of ervaring aan de deelnemers meegeven.

Vaak worden activiteiten georganiseerd die voor de hand liggen of omdat vrijwilligers ze zelf zo leuk vinden. Veel werk gebeurt intuïtief. Het aanbod is dan willekeurig, hoe leuk en nuttig de activiteiten ook kunnen zijn. Als je geen werkdoelen vaststelt, is het toevallig of de gestelde doelen worden bereikt. Werkdoelen maken de resultaten van je werk zichtbaar en zijn daarom ook belangrijk voor de motivatie van vrijwilligers.

Door werkdoelen te formuleren kun je:

- de *kwaliteit* van de nme-activiteiten bewaken
- *prioriteiten* stellen
- tijd zo *efficiënt en effectief* mogelijk gebruiken.

‘Door een lijst te maken van situaties die je wilt bevorderen of wilt veranderen, krijg je een overzicht van mogelijke werkdoelen. Door de werkdoelen in volgorde van belangrijkheid te zetten, ontstaat vanzelf een werkplanning.’⁴ In de nme kan je doel dus ook het bieden van ‘belevingservaringen’ zijn. De activiteiten hoeven zeker niet steeds gericht te zijn op het veranderen van gedrag of van een situatie. Juist in de buitenschoolse nme speelt het aspect van zelf van alles buiten kunnen beleven, ontdekken en ervaren een grote rol. In de vrije tijd zijn daarvoor veel meer kansen! Het bevorderen van een positieve grondhouding ten opzichte van de natuur is niet te verenigen met een belerende of bestraffende vinger.

Ook zijn werkdoelen van belang voor de *continuïteit* van het werk. Als begeleiders vertrekken kunnen hun opvolgers zien waaraan gewerkt is. Verder geeft het nieuwe vrijwilligers *steun* in hun werk.

Ook geven werkdoelen aan andere medewerkers, ouders, bestuur, subsidiegevers en beleidsmakers inzicht in wat er in de praktijk van de nme plaatsvindt en wat het belang ervan is.

Kortom: *werkdoelen zijn noodzakelijk.*

2.3 STAP VOOR STAP VAN ALGEMEEN DOEL NAAR ACTIVITEIT

eerste stap

- Ga uit van de algemene doelstelling van de organisatie of vereniging. Sta je hier achter?
- Beschrijf de feitelijke situatie in de eerste kolom. Wat wil je bevorderen, veranderen of verbeteren?
- Schrijf in een tweede kolom de situatie of het gedrag waarnaar je wilt streven.

voorbeelden

<i>feitelijk gedrag</i>	<i>wenselijk gedrag</i>
kampdeelnemers kopen voor het kamp etenswaar met veel weggooi-verpakkingsmateriaal en zijn onbekend met mogelijke oplossingen voor de afvalproblematiek.	de deelnemers denken na over manieren hoe ze dit soort kampafval kunnen beperken en zijn bereid onder meer statiegeldflessen te kopen en afval gescheiden te verzamelen en af te voeren.
<i>feitelijke situatie</i>	<i>gewenste situatie</i>
De deelnemende kinderen uit een flatwijk zijn weinig gewend aan andere dieren dan honden en katten. Bij een bezoek aan een kinderboerderij gaan ze onhandig met dieren om. Ze maken hen bang, vinden gauw iets "vies" of "raar".	Het clubhuis schaft zelf enige dieren aan, waardoor de kinderen de kans krijgen ermee vertrouwd te raken, door bij toerbeurt voor hen te zorgen. Gevoelens van verantwoordelijkheid, betrokkenheid, respect en liefde voor de dieren kunnen zo groeien en de kinderen ontwikkelen meer kennis over dieren en hun gedrag.

tweede stap

Bedenk of je factoren kent die het dagelijks leven van deelnemers beïnvloeden en of die de feitelijke situatie van deelnemers meebepalen. Zijn er barrières waardoor je met nme-activiteiten mogelijk minder bereikt/wordt belemmerd?

Kinderen kunnen bijvoorbeeld te weinig gelegenheid hebben gehad om de natuur te beleven en om in een natuurlijke/avontuurlijke omgeving te spelen. Woon- en speelomgeving bieden hen te weinig mogelijkheden. Bij het eerste voorbeeld kan blijken dat er thuis niet wordt stilgestaan bij een meer milieubewust koopgedrag.

derde stap

Bij welke behoeften kan men door middel van nme aansluiten, rekening houdende met de factoren die de feitelijke situatie van deelnemers bepalen. Waar kan nme invloed op hebben en wat kan men door middel van nme-activiteiten bereiken?

Zo kan nme belangstelling wekken voor de natuur. Deelnemers kunnen zich gaan realiseren dat mensen er zelf deel van uitmaken en invloed op hebben en er daarom medeverantwoordelijk voor zijn.

vierde stap

Als je de streefsituatie hebt geformuleerd kun je nagaan wat er voor nodig is om die te bereiken. Wat mag je verwachten dat deelnemers daarvoor weten, kunnen, aan- en invoelen?

Wat is er voor nodig om bij deelnemers respect en bewondering voor de natuur, de leefomgeving te wekken? Wat moeten zij hiervoor

weten (kennis)	aan- en invoelen (houding)	kunnen (vaardigheden)
dat veel afval belastend is voor het milieu; inzicht krijgen in kringlopen, voedsel-piramides e.d; weten dat afvalproducten hergebruikt kunnen worden	bij zichzelf neigingen leren herkennen om te kopen op uiterlijk, aansluitend bij trends, wat men kent; een alternatieve koop-houding durven innemen	kritisch koopgedrag ontwikkelen, letten op verpakkingsmaterialen, zelf afvalsoorten scheiden; beseffen dat speelgoed op batterijen extra belasting voor het milieu betekent.
dat diersoorten specifiek gedrag vertonen en dat men hiermee rekening moet houden; dat dieren op een bepaalde manier verzorgd moeten worden; dat dieren instinctmatig reageren op jouw gedrag	de kans krijgen vertrouwd te raken met dieren; respect, liefde en verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van hen ontwikkelen	Zelf dieren kunnen voeren met juiste voer, juiste hoeveelheden en op tijd; hokken, stal kunnen schoonmaken; dieren zonodig kunnen borstelen en kammen; kleine dieren op de goede manier kunnen oppakken

vijfde stap

Welke ervaringen hebben de deelnemers al, wat kunnen ze en wat laten ze zien door hun houding. Hiervoor is het van belang hen te (leren) kennen of tenminste een globaal beeld van de doelgroep te hebben.

zesde stap

Nu kun je voor ieder programma-onderdeel de behoeften bepalen waar je bij wilt aansluiten. Dit zijn de werkdoelen.

zevende stap

Je kunt nu bekijken welke (combinatie van) activiteiten geschikt zijn voor welke (werk)doelen. Per activiteit kun je hierna de doelen vaststellen in je eigen woorden.

Noten:

1 Ministeries van LNV en VROM. Nota Natuur- en Milieu-Educatie. Een Meerjarenvisie. Den Haag 1988

2 M.Margadant-van Arcken, M. van Kempen, Natuur in kinderhanden; Bevordering en integratie van natuurbeleving in het basisonderwijs. SLO, Enschede, 1991

3 Gebaseerd op D.Huitzing, Een schepje erboven op! Over natuur- en milieueducatie en pedagogiek. SDU, Den Haag 1989

4 Uit: M.Julien, Meer met meiden, blz. 51, BOJJ/Program 1991.

5 Het schema is gebaseerd op een oefening uit "Educatieve programma's maken", H.Hinnekind (blz. 70), Tjeenk Willink, Groningen 1972.

VOOR WIE IS HET PROGRAMMA

HOOFDSTUK

3

BEDOELD?

3.1 DOELGROEPEN

Wie het heeft over het organiseren van activiteiten rond natuur en milieu voor jeugd en jongeren kan aan verschillende doelgroepen en ook verschillende organiserende groepen denken. Soms lopen deze daardoor wat dooreen.

De hoofddoelgroep is de jeugd zelf. Daarin zijn verschillende groepen te onderscheiden: peuters, kinderen in de basisschoolleeftijd, tieners en jongeren. Bij het organiseren van groepsactiviteiten vanuit het buitenschoolse jeugdwerk richt men zich meestal op de laatste drie groepen.

Degenen die nme-activiteiten voor de jeugd (willen) organiseren kunnen zijn:

- *specifieke natuur- en milieu(educatieve) organisaties*, voorbeelden hiervan zijn het IVN, het WNF, Natuurmonumenten (met name de bezoekerscentra).
- *algemene organisaties voor jeugd- en jongerenwerk*, die nadrukkelijk in hun activiteitenaanbod aandacht aan natuur en omgeving willen besteden. Denk hierbij aan organisaties als Scouting Nederland, Jong Nederland en de NIVON-jongeren.
- Ook andere organisaties voor jeugd- en jongerenwerk, zoals het *levensbeschouwelijk jeugd- en jongerenwerk* (bijvoorbeeld L.C.G.J. en P.C.G.J.), het *kinderspeeltuin- en vakantiewerk* (NUSO) en het plaatselijk *club- en buurthuiswerk* willen vaak min of meer nadrukkelijk nme-activiteiten in hun programma's inpassen en doen dat de laatste jaren steeds meer. Ook steunorganisaties voor het jeugd- en jongerenwerk besteden aandacht aan natuur- en milieuthema's.
- Jeugd- en jongerengroepen die zich georganiseerd hebben rond de onderwerpen *natuur en milieu* als hoofddoel van hun interesse.

De NJN, JNM en de Landelijke KNNV-jongeren zijn hiervan de belangrijkste vertegenwoordigers.

- Dan zijn er *allerlei groepen* die vanuit hun achtergrond en interesse regelmatig of incidenteel met natuur en milieu hebben te maken, zoals de Plattelandsjongerenorganisaties, de politieke jongerenorganisaties en de vakbondsjongeren. Denk hierbij ook aan clubs die zich bijvoorbeeld met internationale uitwisseling en werkkampen bezighouden en zelfs jeugd-sportverenigingen.

De specifieke nme-organisaties richten zich soms op eigen jeugdgroepen, waarvan kinderen lid kunnen worden (zoals de Jeugdnatuurwachten), soms door middel van een "open" aanbod (puzzeltochten, instuif-doe-dagen, kinderexcursies) op een algemeen jeugdpubliek en vaak op beide. Men kan zo ook minder geïnteresseerde jeugd of jeugd die door bepaalde oorzaken minder kansen heeft, proberen te bereiken.

Het niet specifieke jeugd- en jongerenwerk zal zich meestal op de eigen leden, of de eigen min of meer vaste deelnemers richten. Regelmatig doen deze instellingen een beroep op de medewerking of ondersteuning van bijvoorbeeld een Staatsbosbeheer-boswachter, IVN-natuurgidsen, leden van een jeugdbondsafdeling. Hiermee worden de begeleiders van het algemene jeugd- en jongerenwerk-werk ook tot een doelgroep van de nme-organisaties. Zij zullen echter zelf hun kennis van de eigen doelgroep en deskundigheid met betrekking tot de eigen werkwijze bijdragen. Nme-groepen kunnen in dat opzicht vaak weer van hen leren!

(Meer informatie over de verschillende groepen die zich rond natuur en milieu bezighouden met jeugd en jongeren is te vinden in deel I van deze serie uitgaven.)

Om met jeugd te kunnen werken moet je hen kennen, een relatie met hen hebben en een visie op hun situatie. In elke situatie zal de nme er anders uitzien.

De buitenschoolse nme speelt zich af in de vrije tijd van kinderen en jongeren. Vrijheid om te kiezen is dan ook een sleutelbegrip in de buitenschoolse nme. Activiteiten rond natuur en milieu moeten de

deelnemers dan ook aanspreken: omdat ze leuk zijn, omdat ze interessant zijn, omdat ze nieuwe en andere dingen kunnen beleven, enz.

Nme-activiteiten kun je op verschillende leeftijdsgroepen richten. Een programma voor kinderen van 6 tot 10 jaar zal er anders uitzien, dan een programma voor tieners in de leeftijd van 12 - 15 jaar. Enkele kenmerken van de verschillende leeftijdsgroepen worden in dit hoofdstuk beschreven. Daarnaast wordt ingegaan op de factoren die van invloed zijn op de socialisatie van kinderen en jongeren. Socialisatie is het beïnvloedingsproces van de omgeving op de ontwikkeling van een persoon.

3.2 KENMERKEN VAN JEUGD IN DE VERSCHILLENDE LEVENSFASEN

De lichamelijke, verstandelijke en emotionele ontwikkeling verschilt per leeftijdsfase. Maar leeftijdskenmerken kunnen per kind verschillen. Kinderen kunnen zich sneller of langzamer ontwikkelen op bepaalde terreinen. Hieronder gaan we uit van algemene kenmerken¹.

Kinderen in de basisschoolleeftijd.

Kinderen (kleuters) van vier tot zes jaar verwonderen zich over allerlei dingen en verkennen de wereld om zich heen. ("Wat is dit, waarom doet hij dat?")

Ze zijn nog niet in staat oorzaak en gevolg te koppelen. Als ze een broodzakje weggooien begrijpen ze niet waarom dat schadelijk kan zijn voor natuur en milieu. Kleuters zijn *egocentrisch* en kunnen zich niet of nauwelijks verplaatsen in gevoelens van anderen. Lang in groepjes werken lukt daardoor niet. *Fantasie en werkelijkheid* beginnen door elkaar te lopen. Figuren uit tekenfilms en verhalen over kabouters spreken hen erg aan. De voorbeeldfunctie van volwassenen is op deze leeftijd van groot belang. Door hun gedrag raken kleuters bekend met wat ouders en leerkrachten en andere volwassenen belangrijk vinden. Een kleuter gooit schillen in de vuilnisbak, omdat een volwassene dat ook doet. Maar de argumenten voor bepaalde handelingen worden meestal nog niet begrepen. Volwassenen kunnen

kleuters helpen zich aan regels te houden en op eenvoudige manier uitleggen waarom die regels er zijn. Zo leren jonge kinderen dat regels niet willekeurig zijn.

Kleuters gaan ook steeds *beter bewegen*. Zij kunnen zelf nauwkeurige handelingen uitvoeren, zoals zaaien en voorzichtig omgaan met planten en dieren.

Kleuters willen de wereld om hen heen steeds meer leren kennen en ze proberen hun indrukken te *ordenen*. Zo ontdekken ze bijvoorbeeld dat er verschillende soorten bloemen zijn.

Kleuters houden ervan om dagelijkse gebeurtenissen, belevenissen, verhalen uit boeken en van de t.v. in een eigen fantasiespel of rollenspel na te spelen. Jonge kinderen verkennen, ontdekken en kijken naar de wereld met al hun *zintuigen*. Een kleuter 'kijkt' met zijn handen, stampet lekker door plassen en bladeren en stokjes in het water zijn voor hem grote boten op de zee. Bezig zijn met materiaal is een doel op zich. Resultaten interesseren kleuters niet zo. Ze leven in hun eigen wereld. Gevoelens en gedachten uiten ze in hun spel.

Voor de programmering met kleuters is het dus van belang dat:

- je kunt aansluiten bij en gebruik maken van de fantasiewereld;
- het bezig zijn en het zelf ontdekken centraal staan en niet het resultaat;
- je zorgt voor korte uitleg en een speelse aanpak;
- er weinig ingewikkelde taal gebruikt wordt en veel visuele ondersteuning wordt gegeven;
- het winnen niet van belang is tijdens spelletjes,;
- kleuters individueel bezig kunnen zijn en dat het groepsgebeuren niet centraal wordt gesteld;
- activiteiten kort duren en dat inspanning en ontspanning afgewisseld worden.

Bij kinderen van zes tot acht jaar gaan fantasie en werkelijkheid steeds meer door elkaar lopen. Sommigen zeggen niet meer in Sinterklaas te geloven, maar hij bestaat wel... *Spel* blijft belangrijk. Maar er worden meer elementen uit de werkelijkheid in verwerkt. In hun spel, fantasie en creativiteit experimenteren zij met zichzelf en anderen. Kinderen maken meer onderscheid tussen spel en ernst. De *eigen beleving* staat

nog steeds centraal. Kinderen zijn daardoor meer geïnteresseerd in verklaringen die bij de eigen beleving aansluiten, dan in de werkelijke oorzaken van iets. Oorzaak en gevolg zien ze vanuit hun eigen logica. Fantasierverklaringen zullen voor hen daarom meer "waar" zijn dan de echte! De kinderen krijgen *interesse voor wetmatigheden* en zoeken naar de regelmaat van dingen. Ze denken meer na, voor ze iets doen. Ook leren zij steeds beter hun lichaam te gebruiken: ze leren fietsen, zwemmen, springen en klimmen. Naast de grove motoriek ontwikkelt ook hun kleine motoriek zich steeds meer: zichtbaar bij het knippen, plakken, tekenen en knutselen.

Hun *zelfstandigheid* wordt steeds groter, evenals hun (leef)wereld. Kinderen kunnen steeds beter luisteren en zich concentreren. Ze kunnen steeds meer verschillen waarnemen. Er ontstaat ook ruimte voor zelfkritiek. Datgene wat ouders en leerkrachten zeggen is nog steeds in hoge mate richtinggevend voor het kind ("mijn vader zegt..."). Kinderen denken erg zwart-wit. Als het rijden in een auto slecht is, dan is dat in elke situatie zo.

Kinderen beleven de natuur op hun eigen manier. Voor hen is "natuur" in de eerste plaats uitdagend en uitnodigend: je kunt er spannende dingen doen en beleven; gebruiks natuur: je kunt er allerlei spel in en mee doen, je kunt er van eten, dingen mee maken². Door aan te sluiten op de verkenningsdrang van kinderen ontwikkel je hun vertrouwd zijn met en gevoel voor de natuur. Het verkennen van de wereld dichtbij en verderop, het ontdekken van de samenhang erin en het zelf ervaringen opdoen, zoals spelen met zand en water, lopen door het gras, bloemen plukken, bomen klimmen, verstoppertje spelen en dieren aaien zijn onmisbare zaken voor de ontwikkeling van kinderen in het algemeen en om vanuit te gaan in de natuur- en milieueducatie.

Voor de programmering is het van belang dat:

- aangesloten wordt op de eigen beleving;
- het programma veel mogelijkheden biedt om zelf te verkennen en te ontdekken;
- begeleiders kinderen niet overvoeren met informatie;
- kinderen zich niet te lang hoeven te concentreren en dat het programma rustpunten kent;

- het programma speels is, niet gericht op overdracht van feitenkennis;
- het programma duidelijk is en dat er een duidelijke structuur is;
- er nieuwe, andere mogelijkheden worden geboden, maar vanuit een basis van veiligheid en vertrouwdeheid.

Kinderen van acht tot tien jaar kunnen steeds abstractere dingen leren. Ze kunnen rekenen, lezen en schrijven. Daardoor worden kranten, boeken en de televisie toegankelijker. Ze houden van observeren en door te redeneren tot algemene regels komen. ("Als dit konijn zich op deze manier wast, zullen andere konijnen dat ook zo doen".)

De eigen ervaring staat daarbij centraal. Ze kunnen nog geen algemene zaken naar concrete situaties vertalen. (De uitleg van de werking van een composthoop zal waarschijnlijk aan hen voorbij gaan, als ze zich er niets bij voor kunnen stellen.

Nadat ze zelf in potjes hebben gezien hoe verschillende soorten afval worden afgebroken, zullen ze het beter kunnen begrijpen). Het begrip 'milieu' is voor hen abstract. Veel kinderen associëren tegenwoordig het woord 'milieu' met problemen, omdat ze op het jeugdjournaal bijvoorbeeld de gevolgen zien van verontreiniging. Ook veel volwassenen spreken over 'milieu' in samenhang met problemen.

Daardoor zijn kinderen geneigd te denken: "het milieu is een probleem", in plaats van: 'er bestaan milieuproblemen'. (Met "milieu" wordt in feite gewoon de omgeving bedoeld waarin een mens, dier of plant leeft.) Kinderen hebben hulp nodig, om de informatie die via de media op hen af komt, te kunnen plaatsen. Het is voor kinderen van acht tot twaalf jaar moeilijk om inzicht te krijgen in de grotere verbanden en de rol van de mens in het milieu. In veel nme-programma's wordt de nadruk gelegd op het inzicht krijgen in de milieuproblematiek. Deze programma's zijn vaak niet geschikt voor jongere kinderen. Ze sluiten niet aan bij wat ze zelf kennen en ervaren en gaan hun begripsvermogen te boven. Een begrip als 'zure regen', kennen ze wel, maar oorzaak en gevolg zijn voor hen te abstract. Naarmate kinderen ouder worden, kunnen zij zich steeds langer concentreren en bewust informatie opnemen.

Kinderen kunnen zich steeds beter inleven en rekening houden met de wensen en gevoelens van anderen. Het sociale gedrag en sociale vaardigheden ontwikkelen zich, evenals het groepsbesef. Kinderen

worden gevoelig voor de relaties tussen mensen onderling en die tussen de mens en zijn omgeving. Ze leren directe relaties te leggen tussen oorzaak en gevolg.

Het begrip "leefomgeving" (milieu) van bepaalde planten en dieren gaat pas voor hen leven, als ze zelf bijvoorbeeld met schepnetjes waterdieren hebben gevangen en bekeken en de plek waar ze leven. Door middel van het proefje waarbij een druppel afwasmiddel de oppervlaktespanning in een bakje water verlaagt, waardoor een erop liggende speld naar de bodem zakt, snappen de kinderen hierna opeens hoe vervuiling zo'n naturomgeving opeens kan aantasten en veranderen.

Kinderen willen vanaf ongeveer negen jaar op *eigen initiatief* problemen aanpakken en ze kunnen steeds meer zelfstandig (zonder invloeden van vriendjes, ouders en leerkrachten) over onderwerpen nadenken. De ouders/verzorgers staan minder centraal. Kinderen worden zelfstandiger en gaan zelf kiezen hoe zij hun tijd door willen brengen en met wie. Dieren nemen een belangrijke plaats in hun leven in, voor zover ze die thuis hebben.

Voor de programmering met kinderen van deze leeftijd is het van belang dat:

- aangesloten wordt op de eigen beleving en de ontdekkingsdrang;
- dat het programma mogelijkheden biedt om zelf te verkennen en te ontdekken;
- begeleiders kinderen niet overvoeren met informatie;
- kinderen zich niet te lang hoeven te concentreren en het programma rustpunten kent;
- het programma speels is, niet in de eerste plaats gericht op overdracht van feitenkennis;
- het programma duidelijk is en dat er een duidelijke structuur is;
- er mogelijkheden worden geboden om zelfstandig dingen te doen en eventueel zelf kleine onderzoeksprojecten of acties in de eigen omgeving uit te voeren.
- er ruimte is voor onderling "informeel" contact.

Bij kinderen van tien tot twaalf jaar speelt de realiteit een steeds grotere rol. Presteren wordt belangrijker. Morele vraagstukken spelen

Kinderwereldpersfoto

Wat is een goede foto? Miriam Russell uit Denemarken weet het wel. „Een goede foto vertelt een verhaal“, zegt ze. Miriam is twaalf jaar en lid van de kinderjury van World Press Photo (in het Nederlands: Wereld Pers Foto). Gwenne Logister is ook twaalf jaar en ook lid van de kinderjury. Ze komt uit Drunen in Nederland en weet nog meer te vertellen over goede foto's: „Een goede foto heeft een bepaalde sfeer. Verder zijn de kleuren, de nuances en de vlakverdeling belangrijk.“ De kinderjury kiest elk jaar de

beste foto uit 300 foto's en dia's die in kranten en tijdschriften hebben gestaan. De negen juryleden zijn 10 tot 13 jaar en komen uit Nederland, België, Frankrijk, Turkije, Duitsland, Finland, Rusland, Hongarije en Denemarken. Ze hebben meegedaan aan prijsvragen. Ze moesten over een zelf gekozen foto uit een krant vertellen waarom ze die zo goed vonden. De prijswinnaars uit elk land kwamen in de jury en mochten twee dagen in een duur hotel in Amsterdam logeren. Afgelopen zaterdag kozen ze daar de beste foto.

Er is ook een jury van volwassenen die de beste foto uit kranten en tijdschriften kiest. Nooit kiezen kinderen en volwassenen dezelfde foto. Waarom niet? Kinderen houden van andere dingen dan volwassenen en dus kiezen ze ook andere foto's. Ook dit jaar weer. De volwassenen jury koos een foto uit de oorlog in Koeweit van 1991. Je ziet een gewonde Amerikaanse soldaat in een vliegtuig. Die soldaat zit naast een plastic zak waarin zijn dode vriend ligt en hij huilt. De kinderjury koos ook voor een foto uit de Golfoorlog. Maar op de

foto die de kinderen kozen komt geen mens voor, zoals je hieronder kunt zien. Nee, je ziet een paar dromedarissen in de woestijn en op de achtergrond vuur en zwarte rookwolken van een brandende oliebron. „Die foto is mooi“, vertelt Miriam uit Denemarken. „Die lichte streep tussen al die rookwolken is net een zonsondergang. Maar het is natuurlijk vooral een droevige foto. Hij vertelt: je moet rekening houden met de dieren als je oorlog voert.“

Zou het toevallig zijn dat de kinderen en volwassenen wel hetzelfde onderwerp hebben gekozen, maar niet dezelfde foto? Misschien niet. Misschien houden kinderen meer van dieren dan van mensen.

BERNARD HULSMAN

Kinderen hebben ook een mening! (NRC Handelsblad 21-2-92)

een grote rol. 'Ze gaan zich afvragen wat milieuverontreiniging is, waarom het er is en hoe het met de (hun) toekomst is gesteld.' Ze verwachten serieus genomen te worden door volwassenen. Individuele interesses en hobby's ontwikkelen zich sterker. Ze worden wat *flexibeler* in het omgaan met regels en realiseren zich dat regels te veranderen zijn. Oudere kinderen vragen om meer *avontuur en spanning*. Technisch en constructief werk heeft hun belangstelling. Ze meten zich graag met leeftijdsgenoten. Naast individuele competitie speelt ook het groepsgevoel een rol. Doordat zij steeds *mobiel*er worden, kunnen zij ook steeds verder van huis. Activiteiten die jongens en die meisjes aanspreken beginnen meer uiteen te lopen. Opvallend is dat kinderen op steeds jongere leeftijd besef hebben van wat er in de samenleving gebeurt en ook steeds vroeger *mondig* worden. De steeds grotere invloed van de media, waardoor we meer en sneller van alles op de hoogte zijn, die ook voor idolen en voorbeelden zorgen, draagt hier veel toe bij. Kinderen zijn steeds eerder in staat hun mening ook te uiten.

Voor de programmering is het van belang dat:

- gewerkt kan worden aan groepsopdrachten;
- activiteiten voldoende uitdagend, spannend en interessant zijn;
- het programma mogelijkheden biedt om zelf te verkennen en te ontdekken;

- er activiteiten zijn waarbij ze zelfstandig onderzoek en proefjes kunnen doen;
- er activiteiten zijn waarbij naar een resultaat wordt gewerkt, zoals nestkastjes maken en onderzoek doen naar de bewoning ervan;
- er rekening wordt gehouden met hun eigen wensen en ideeën;
- activiteiten soms duidelijk aansluiten bij "meisjes-" of "jongensbehoeften".

Tieners

In de leeftijd van *twaalf tot vijftien jaar* komen allerlei zekerheden en vanzelfsprekendheden op losse schroeven te staan. Kinderen worden jonge mensen, die ook zo behandeld willen worden. Tieners worden *kritischer* en gaan *meer eisen* stellen. Zij zoeken naar antwoorden op vragen als "Wie ben ik?", "Wat ga ik doen? en hoe zal ik mijn leven in gaan richten?" Ze zoeken naar hun *eigen identiteit* en naar identificatiefiguren.

"Idolen" kunnen voor hen heel belangrijk zijn. Naast pop- en filmsterren kunnen bijvoorbeeld mensen van Greenpeace of strijders voor het behoud van het Tropische Regenwoud sterk tot hun verbeelding spreken. De samenleving stelt eisen aan hen waar ze (nog) niet aan kunnen of mogen voldoen. Deze periode wordt gekenmerkt door *proberen, aftasten en experimenteren*, om te ontdekken welke mogelijkheden en beperkingen de samenleving stelt.³ Ze bevinden zich in een overgangsfase tussen de kindertijd en de volwassenheid en worden gestimuleerd meer aan hun toekomst te werken. Ze gaan van de basisschool met een vaste leerkracht naar een school met veel leraren en leraressen.

Seksualiteit en uiterlijk zijn belangrijk voor tieners. *Lichamelijke veranderingen* komen. Jongens- en meisjesgedrag wordt sterker. Er ontstaat grotere behoefte af en toe met "jongens" of "meiden" onder elkaar te zijn. Bij de organisatie van activiteiten moet men rekening houden met deze ontwikkelingen. Meiden waarderen vooral de sfeer van een activiteit, bij jongens ligt de nadruk meer op prestatie en eindresultaat.

De pubertijd brengt veel *onzekerheid* met zich mee. Houvast zoeken tieners onder meer door zich bij een groep aan te sluiten, waardoor ze

Meisjesbehoefte? Kom nou.
(Foto: W. Meyer Ricard)

“ergens bij horen”. Dergelijke groepen met eigen culturen in uiterlijk, gedrag, muziekvoorkeur enz., die zich vaak duidelijk onderscheiden van andere groepen, spelen een grote rol in het tienerleven (van tegenwoordig). In deze periode neemt vaak de interesse voor de “grote” buitenwereld, school, hobby’s af en de tiener kiest voor een bepaalde “rust” om met zichzelf bezig te zijn.

Veel jeugdclubs en -groepen zien dan ook het deelnemersaantal op die leeftijd teruglopen. Dit geldt meestal niet voor sportclubs, clubs met uitdagende activiteiten en plaatsen, zoals disco’s, waar jongens en meisjes elkaar ongedwongen kunnen ontmoeten.

Omdat tieners ook behoefte hebben aan nieuwe ervaringen, uitdagingen waarbij ze zichzelf kunnen testen en waarvoor ze zich niet hoeven te binden, spreken kortdurende, incidentele activiteiten hen aan. Zoals deelname aan survival-tochten, zeil- of expressiekampen, natuurbeheerswerkkampen. Hierbij hoeven ze niet lid te worden van een organisatie; ze trekken wel gedurende een periode intensief met leeftijdsgenoten op, doen nieuwe ervaringen op en kunnen zelfstandig bezig zijn.

Natuurbeheerswerk
(Foto: Hans Frieling)

Tieners gaan steeds meer nadenken over de wereld en hun plaats daarin. Hun visie wordt vaak nog door een sterk zwart-wit denken bepaald. Over bepaalde zaken kunnen ze erg idealistisch denken: sommige tieners zetten zich al bewust voor zaken zoals het leefmilieu in of voeren actie. Maar tieners kunnen ook erg afwijzend ten opzichte van bepaalde zaken of de samenleving staan of zelfs een depressief of destructief gedrag vertonen.

De sterke behoefte zichzelf als persoon te vinden, heeft vaak als gevolg dat tieners zich voortdurend tegen volwassenen afzetten. Begeleiders kunnen dit als boeiende uitdaging zien of juist gefrustreerd raken. Het is belangrijk dat ook zichzelf op de hoogte blijven van de aspecten van de tienercultuur, zoals muziek, t.v.-programma’s, jeugdbladen enz.

Voor de *programmering van activiteiten voor tieners* is het van belang, dat:

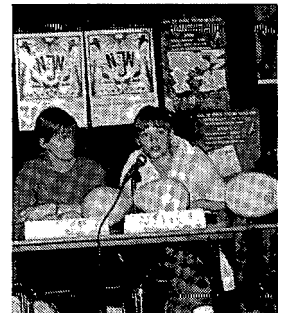
- activiteiten aansluiten op hun interesses; eigentijds zijn;
- tieners grote inbreng hebben in het programma en er medeverantwoordelijk voor zijn;
- activiteiten spanning, avontuur en uitdagingen bieden;

- ruimte wordt gegeven om van elkaar te leren en om hun eigen kennis en vaardigheden te tonen, te werken in teamverband.
- er veel 'vrije ruimte' in de programma's is voor het onderlinge contact en ontspanning;
- activiteiten hen onder andere kansen bieden om zelf waardevolle ('volwassen') bijdragen te leveren tot natuur- en milieubehoud;
- activiteiten hen kansen bieden tot opinievorming, gedachtenuitwisseling en -uiting;
- gezocht wordt naar aanknopingspunten in de tienercultuur en bij kwaliteiten van tieners⁴;
- jongens en meisjes vaak behoefte hebben aan een verschillende benadering, zowel in gemengde, als in aparte meiden- en jongensgroepen.

Jongeren

'De periode van *zestien tot twintig jaar* noemen we de periode van de uitgestelde volwassenheid. *Lichamelijk en geestelijk* zijn deze jongeren *volwassen*. Zij zijn in staat om verantwoordelijkheid te dragen voor zichzelf en voor elkaar.'⁵ Natuurlijk zijn er verschillen te zien, afhankelijk van de achtergronden en de individuele socialisatie van de jongeren. Maatschappelijk worden ze nog niet als volwassen gezien. Veel jongeren vallen op door hun gedrag. Zij experimenteren. *Subcultures* vormen zich. De samenleving zoekt naar vormen en voorzieningen om hen op te vangen en ruimte te geven aan hun eigen cultuur. De interesses van jongeren lopen sterk uiteen. Ze kunnen actief geïnteresseerd zijn in de natuur en in de milieuproblematiek. Zoals zichtbaar is aan de belangstelling voor deelname aan IVN-natuurbeheerskampen, het lidmaatschap van een der jeugdbonden voor natuurstudie of de aandacht voor natuur en milieu die er ook bij de oudste deelnemersgroep van een organisatie als Scouting is. Ook kunnen zij door hobby's, zoals wadlopen en zeilen, met de natuur in aanraking komen. Deze leeftijdsgroep is *zelfstandig* en kan *zelf beslissen* over hun vrijetijdsbesteding. Door onder meer de beperkte jeugdlonen, de beperking van studietijd en -financiering, gekoppeld aan hogere studiekosten blijven tegenwoordig echter veel jongeren weer langer bij de ouders wonen.

Forumdiscussie tussen jongeren. (Foto: Ralph Rozema)

Jonge volwassenen zijn in staat om lichamelijk zwaarder werk te verzetten, ze kunnen langere tochten maken en zwaarder gereedschap hanteren. Een deel van deze leeftijdsgroep volgt een vorm van onderwijs, een ander deel werkt of is werkloos.

Een aparte aandachtsgroep in het jongerenwerk vormen die jongeren die laaggeschoold zijn, spijbelen, de school voortijdig verlaten, vandalistisch gedrag vertonen en/of overmatig alcohol en drugs gebruiken. Hen (meer) in contact brengen met de natuur zal mogelijk in de eerste plaats therapeutische waarde hebben. Bekend zijn de experimenten met survival-tochten voor randgroepjongeren. De (ruige) natuur is dan vooral een uitdagende, nieuwe omgeving, waarin ze zich meer van hun eigen gedrag en mogelijkheden bewust worden, zich in moeilijke omstandigheden en in een groep leren handhaven, enz.

Voor de programmering is het van belang dat:

- in principe deze leeftijdsgroep in staat is zelfstandig activiteiten te organiseren. Eventueel met enige begeleiding en/of advisering. Er bestaan ook enige jeugdorganisaties rond natuur en milieu die geheel zonder volwassen leiding functioneren;
- zij zelf in ieder geval steeds meer over het programma kunnen meedenken en beslissen en er verantwoordelijkheid voor dragen;
- duidelijk is op welke soort groep de activiteit gericht is. Dat is bepalend voor de aanpak;
- gebruik wordt gemaakt van de sociale verbanden van jongeren.
- samenwerking gezocht wordt met organisaties waar jongeren gebruik van maken;
- zie verder de aandachtspunten bij tieners.

Voor deze leeftijdsgroep is werken met audiovisuele middelen zeer geschikt. Door met videocamera's bijvoorbeeld een film over "onze omgeving" te maken, gaan de deelnemers spelenderwijs nauwkeurig observeren. Het is goed mogelijk om de (kostbare) materialen te gebruiken of te lenen via club- en buurthuizen of ondersteuningsorganisaties voor het jeugd- en jongerenwerk.

3.3 SOCIALISATIEFACTOREN

Invloeden op de ontwikkeling van de jeugd vanuit de omgeving

Onder invloed van het fysieke milieu (de woonomgeving) en het sociale milieu (ouders, familie, buurt, school, leeftijdsgenoten en de media) ontwikkelen kinderen zich.

Naast leeftijdskenmerken moet je in je programma rekening houden met:

- subculturele kenmerken van deelnemers;
- de situatie in het gebied waaruit de werknemers komen;
- onderlinge verschillen;
- daarnaast ook met de omgeving in het algemeen.

Subculturele kenmerken van deelnemers.

Kinderen onderscheiden zich van volwassenen in de keuze van hun kleding en schoenen, de voorkeur voor bepaalde muziek, hun voorliefde voor bepaalde spelletjes en televisieprogramma's. Zij hebben ook een eigen taalgebruik. Naarmate zij ouder worden gaan de groepsvorming en -normen een steeds belangrijker rol in hun leven spelen. Het is goed als mensen die met jeugd en jongeren werken op de hoogte blijven van de trends die de jeugd aanspreken. Door aan te sluiten bij deze trends worden de activiteiten voor de deelnemers aantrekkelijker en hebben ze meer actuele waarde.

De situatie in het gebied waaruit de deelnemers komen.

Om de situatie waarin deelnemers leven te begrijpen zijn de volgende factoren van belang:

- Waar komen de deelnemers vandaan? Uit welke *woonomgeving*? De woonsituaties van deelnemers zijn niet gelijk.
- Hoe is de *bevolkingssamenstelling*? Uit wat voor soort gezinnen komen de deelnemers? Welke etnische achtergrond hebben zij?
- Welke *voorzieningen* zijn er? Zoals onder meer: welke scholen en vormen van onderwijs zijn er in de buurt? Welke faciliteiten zijn er voor deelnemers (speeltuinen, grasvelden, sporthallen, crossbanen, (sport)verenigingen, enzovoort)?
- Welke *nme-organisaties en nme-voorzieningen* zijn er, zoals een milieueducatiecentrum en een kinderboerderij? Welke min of meer

natuurlijke gebieden zijn er in de woonomgeving? (parken, braakliggend terrein, polder, tuin rond het clubhuis). Welke echte natuurgebieden zijn redelijk dichtbij en bereikbaar?

- Welke *milieuproblematiek* kent de buurt/het dorp? Meestal is dit slechts globaal bekend, maar uiteraard is bij diverse organisaties en instanties en de overheid zonodig meer informatie te verkrijgen. (Het kan bijvoorbeeld voor oudere jeugdgroepen interessant zijn zelf te ervaren hoe moeilijk of makkelijk het is dergelijke gegevens los te krijgen.) Hebben kinderen, tieners en jongeren met de plaatselijke milieuproblemen te maken?

N.B. Kennis van deze gegevens is vooral interessant voor begeleiders van vaste groepen deelnemers. Wie meer "open" activiteiten organiseert kan alleen uitgaan van de globaal bekende gegevens van stad, dorp of streek. Wie activiteiten organiseert voor volledig "open" groepen, zoals bijvoorbeeld landelijke jongerenkampen, heeft alleen hun leeftijden als houvast, het eigen activiteitenaanbod dat mogelijk een bepaalde doelgroep aanspreekt en de kennis van de omgeving waarin het kamp wordt gehouden. (Een landelijk kamp voor leden van één bepaalde organisatie geeft natuurlijk al veel meer houvast. En ook de leden weten meestal heel goed wat ze van de leiding en de andere deelnemers kunnen verwachten.)

Onderlinge verschillen.

Tenslotte zijn er gegevens van iedere deelnemer persoonlijk die belangrijk kunnen zijn om te weten:

- naar individu,
- naar klasse/milieu,
- naar sekse,
- naar leeftijd,
- naar afkomst, gezinssituatie, cultuur en etniciteit.

Deze gegevens maken het begrip voor het gedrag van een kind groter, waardoor je je programmering beter op hen kan laten aansluiten. Deze onderlinge verschillen zijn van belang als je met vaste groepen werkt. Bij een 'open' aanbod ga je uit van algemene kennis van de omgeving, de te verwachten bezoekers en/of van ervaringen uit vorige activiteiten.

Er zijn verschillende manieren om *informatie over de doelgroep* te krijgen. Allereerst door goed te kijken en te luisteren naar deelnemers.

Waarom komen deelnemers naar de club? Voor de meeste kinderen vormt de club een plek waar je met andere kinderen leuke dingen kunt doen na schooltijd en in de vakanties.

Wanneer komen kinderen? Wanneer vinden ze het leuk? Ze kijken niet alleen naar wat er te doen is, maar ook wie er nog meer gaan, of de "juf" aardig is en wat er te beleven is. Of, iets abstracter: is er een leuke sfeer, krijg ik aandacht, zijn er duidelijke afspraken, is het programma aantrekkelijk en uitdagend genoeg?

Informatie van de deelnemers zelf kom je bijvoorbeeld te weten door ze iets te laten schrijven of tekenen voor een 'clubkrantje'.

Als je gegevens over de doelgroep hebt verzameld, weet je wie de mogelijke 'klanten' kunnen zijn. Je kunt een keuze maken aan wie je een aanbod gaat doen. Sommige begeleiders in specifieke nme-groepen gaan ervan uit, dat de deelnemers zelf al geïnteresseerd moeten zijn in het onderwerp. Uiteraard maakt het verschil of je met gemotiveerde deelnemers werkt, of met deelnemers die onbekend zijn met of ongeïnteresseerd zijn in natuur- en milieuonderwerpen.

Het zal afhangen van de doelen die je wilt bereiken en de eigen mogelijkheden van de organiserende club, op welke groepen de activiteiten gericht zullen worden. Vaak maakt men de keuze voor leeftijdsgroepen niet direct vanuit een doelstelling, maar min of meer toevallig. Bijvoorbeeld omdat men vindt dat er te weinig op nme-gebied voor tieners gebeurt of juist omdat men alleen met jonge kinderen durft te werken. Het komt ook voor, dat kinderen op de basisschool lid zijn geweest van een Jeugdnatuurwacht en ook na hun twaalfde jaar iets rond natuur en milieu willen blijven doen. De leiding van een Jeugdnatuurwacht-afdeling of bijvoorbeeld vrijwilligers van een IVN-afdeling kunnen daarop besluiten een club voor 12- tot 14- of 16-jarigen te starten. Overigens kunnen dergelijke tieners ook lid worden van een al bestaande club voor jongeren. Als een IVN-afdeling een kinderclub start komt daar vaak na een paar jaar een tienerclub uit voort. Het aantal mogelijke doelgroepen is uiteraard afhankelijk van de aanwezige vrijwilligers en hun mogelijkheden.

Het algemene jeugd- en jongerenwerk richt zich op alle leeftijdsgroepen (niet altijd vanuit dezelfde organisatie). In principe zou dus ook een -slechts- steunverlenende nme-organisatie zich op alle leeftijds- en doelgroepen moeten instellen.

Een echt doelgroepen-onderzoek zal in de praktijk niet haalbaar zijn, gezien de uiteenlopende achtergronden van de deelnemers in veel groepen en de mogelijkheden van de vrijwilligers. Wel kun je je verdiepen in de specifieke kenmerken van de verschillende leeftijdsgroepen.

Tenslotte: je kunt als begeleider wel je programma 'afdraaien', maar als deelnemers iets moeten doen waar ze niet voor gemotiveerd zijn, "zullen ze zich de informatie niet eigen maken, laat staan dat ze een mening over het onderwerp vormen en er naar gaan handelen."⁶ Door aan te sluiten bij de doelgroep heb je grotere kans, dat je programma slaagt.

Hou daarnaast rekening met praktische punten bij de programmering, zoals bijvoorbeeld de samenstelling en grootte van de groep, verschillen in leeftijden, verschillen tussen jongens en meisjes, het bestaan van vaste vriendengroepjes.

Als een groep groot is, krijgen deelnemers vaak minder aandacht, waardoor sommigen sneller afhaken. Soms krijgen drukke deelnemers naar verhouding meer aandacht dan rustige, onopvallende deelnemers.

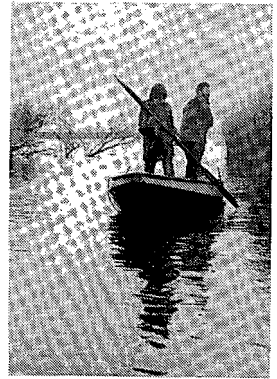
3.4 PEDAGOGISCHE VISIE

Iedereen die met kinderen werkt, doet dit vanuit een pedagogische visie. Opvoeding is een persoonlijke vertaling van jouw normen en waarden naar je eigen gedrag in de omgang met kinderen. Het is van belang om je van jouw kijk op kinderen en jongeren bewust te zijn. Door je je eigen jeugd en kindertijd weer te (durven) herinneren, kun je je vaak beter inleven in de deelnemers waar je mee werkt. Bij het werken met kinderen is er een pedagogische relatie. *"Opvoeding is op emancipatie gericht en loopt vooruit op zelfvorming."*⁷ Opvoeding vindt niet geïsoleerd plaats. Ook de samenleving waarin de opvoeding plaatsvindt, beïnvloedt kinderen in hun ontwikkeling.

Veel volwassenen zien kinderen als de volwassenen van de toekomst. De kindertijd wordt vaak gezien als een periode die 'over gaat'. Alles is gericht op later: "het is goed voor je...", "voor je eigen bestwil....". Kinderen moeten volwaardig deel uit kunnen gaan maken van de maatschappij, en opgewassen zijn tegen te verwachten problemen. Nme is daarbij belangrijk, opdat kinderen ook in de toekomst milieubewust leven en handelen.

In een andere benadering vormt de belevingswereld van kinderen zelf de basis voor de nme. Kinderen moeten kind kunnen zijn en niet belast worden met problemen van volwassenen, waar zij geen schuld aan hebben. Kind-zijn heeft een eigen waarde.

Deze benaderingen zijn overigens niet tegenstrijdig aan elkaar, maar vullen elkaar aan⁸.

Samen aan het werk om verder te komen.
(Foto: Roel Kapenga)

Met kinderen werken betekent geen eenrichtingsverkeer. Opvoeding is niet mogelijk zonder medewerking van de kinderen. Jij kunt het bijvoorbeeld belangrijk vinden, dat deelnemers de namen van de planten in hun buurt kennen. Als kinderen daar echter op dat moment geen belangstelling voor hebben, laten ze je dat wel merken. Als je aansluit bij hun belevingswereld, is de kans dat je activiteit slaagt en je je doel bereikt, groter.

Rekening houden met het bevattingvermogen van deelnemers is daarbij belangrijk. Als kinderen geconfronteerd worden met zaken die zij niet kunnen begrijpen, kunnen ze die ook niet verwerken; het is dan ook pedagogisch onverantwoord. Het kan voor hen emoties, angst en onzekerheid tot gevolg hebben. *Kinderen moeten toekomstperspectief houden.* Dat betekent onder andere dat de ontwikkeling van hun creativiteit wordt gestimuleerd, waardoor ze zelf oplossingen kunnen bedenken voor situaties. "Hoop ontstaat... als mensen ergens voor willen leven" en "Het is nodig, dat kinderen mogelijkheden krijgen om met heden en toekomst te leren omgaan."⁹

Noten:

1 Voor dit onderdeel is dankbaar gebruik gemaakt van: G.Schippers, Handleiding voor Natuurouders, IVN, Amsterdam 1991

2 Zie: Marjan Margadant - v. Arcken i.s.m. Maya van Kempen. Groen Verschiet. Natuurbeleving en natuuronderwijs bij acht- tot twaalfjarige kinderen. SDU, Den Haag 1990.

3 uit J.D.Tuinier, Maak het nou, een werkboek voor oecumenisch jeugdwerk, CJV / YMCA-Nederland, Driebergen 1986

4 Onder meer gebaseerd op: Loof, J., Tieners in hun vrije tijd, activiteiten met smaak, LANS, Utrecht 1991

5 uit J.D.Tuinier, Maak het nou, een werkboek voor oecumenisch jeugdwerk, CJV / YMCA-Nederland, Driebergen 1986

6 vrij naar: H. Sietsma, e.a., Landschapsbeheer. Aanpak en educatieve mogelijkheden voor vrijwilligers, Werkgroep van kampstafleden van het IVN, Amsterdam 1986.

7 M.J.Langeveld, 1979

8 Vrij naar: H.Jansen, W. van Stigt, Kinderwerk. Profiel van een werksoort. Pook, Rotterdam 1991.

9 uit: Dirk Huitzing, Een schepje er boven op! Over natuur- en milieueducatie en pedagogiek. SDU, Den Haag 1989.

manieren en uitgangspunten

Wie ervoor wil zorgen dat jeugd en jongeren in hun vrije tijd in contact komen met natuur en milieu, kan er op verschillende manieren voor zorgen dat dit gebeurt.

Nme-organisaties zullen hier vanuit hun doelstellingen permanent mee bezig willen zijn; bij jeugd- en jongerenwerkorganisaties zullen de nme-activiteiten meestal een incidenteler karakter hebben.

Sommige van dergelijke organisaties hebben echter natuur- en milieuactiviteiten als vast element in hun programma-aanbod geïntegreerd.

Elke soort werk kan kiezen uit verschillende manieren om het doel te bereiken. Afhankelijk van de eigen uitgangspunten, situatie en mogelijkheden, van de wijze waarop je met de deelnemers werkt, zul je de meest geschikte manier kiezen.

In de praktijk zal men zich vaak met meerdere werkwijzen bezighouden, afhankelijk van doel, groep, situatie e.d.

Men kan onderscheiden:

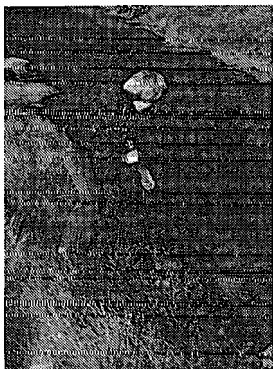
- activiteiten voor individuele kinderen;
- werken met groepen;
- zorgen voor samenwerking met andere organisaties en (mede daardoor) voor indirecte ondersteuning;
- werken aan voorzieningen en het ondernemen van actie daartoe.

4.1 NME IN DE VRIJE TIJD VAN JEUGD EN JONGEREN

Veel nme-organisaties houden zich bezig met de bevordering en ondersteuning van de nme binnen het onderwijs. Het begrip (nme) educatie wordt in de praktijk daardoor nogal eens met een schoolse aanpak geassocieerd (wat vaak onjuist is).

Kinderen kiezen in hun vrije tijd uit vrije wil voor activiteiten, de club, de groep, die hen aanspreken.

Ze hebben daarbij behoefte aan andere ervaringen en methoden dan

Prutten in de sloot...
(Foto: afd. Natuurzaken
Apeldoorn)

wat ze op school hebben beleefd. Jeugdbegeleiders moeten zich hiervan bewust zijn.

In de vrije tijd van kinderen neemt spel een belangrijke plaats in. In dat spel speelt de natuur een wezenlijke rol. Kinderen beleven al spelend hun omgeving. In de vrije tijdsbesteding staat het plezier hebben voorop. In plassen en op houten steigers gaan kinderen stampen, in struiken gaan zij sluipen, in bomen willen ze klimmen, ze gaan 'leunen' tegen de harde wind. Iedereen heeft herinneringen aan de plaatsen waar hij/zij vroeger speelde. Speurtochten in de bossen, kransen van madeliefjes maken, vissen in de sloot, neusjes maken van esdoornzaadjes zijn allemaal ervaringen van kinderen die met "natuurbeleving" hebben te maken. Voor kinderen betekent de natuur 'Doe-natuur'. Het is een misvatting, dat kinderen geen oog voor natuur zouden hebben.

Helaas kunnen kinderen tegenwoordig niet overal meer die ervaringen opdoen in de eigen woonomgeving. Veel woonwijken bevatten jammergenoeg vaak weinig groen en natuurlijke plekken, waar kinderen iets kunnen beleven. Spelen moet gebeuren op daarvoor ingerichte speelplaatsen. Braakliggende terreintjes, waar kinderen hutten maken en spannende sluipspelen spelen, moeten plaatsmaken voor woningen of parkeerplaatsen. Veel "kijkgroen", zoals gemeenten dat plannen en aanleggen is geen "speel/beleefgroen".

Veel (onopzettelijke) belevenissen buiten geven kinderen een gevoel van plezier, vrijheid, rust, schoonheid en spanning mee, die van belang zijn voor de ontwikkeling van hun toekomstige verantwoordelijkheidsgevoel voor die (natuurlijke) omgeving.

Verbetering van die woon- en leefomgeving zodat het ook voor kinderen een geschikte be-leef-omgeving wordt, is dan ook een van de zaken waar (nme) jeugdbegeleiders zich óók voor kunnen inzetten.

4.2 DE ORGANISATIE VAN ACTIVITEITEN VOOR INDIVIDUELE KINDEREN

Jeugd- en jongerenwerk richt zich in principe altijd op groepen, omdat alle facetten van het onderlinge contact bijdragen aan het bereiken van

de gestelde doelen. (Bijvoorbeeld: “een plezierige, leerzame vrijetijdsbesteding voor kinderen”.)

In de nme komt het echter toch regelmatig voor dat men zich óók in het plaatselijk werk richt op individuele kinderen, soms in gezinsverband.

Een bezoekerscentrum of IVN-afdeling kan bijvoorbeeld een beschreven puzzelroute uitgeven, die individueel is te volgen. In bezoekerscentra wordt regelmatig gebruik gemaakt van “kermis-attracties”, speelse middelen die de interesse en aandacht van bezoekende kinderen trekken en bovendien proberen kennis op een attractieve manier over te brengen. Voorbeelden zijn de bekende elektro-spelen: “zoek het geluid bij het vogeltje en druk op de juiste knop” en allerlei voel- en ruikkastjes. Moderner en misschien origineler is het gebruik van computerspelletjes, het door middel van electronica op een scherm kunnen volgen van de route van een nacht-roofdier en het door het stapelen van blokken zelf het principe van de boogvorm kunnen ervaren. Overigens allemaal ideeën die ook voor groepen geschikt zijn en die men soms zelf ook kan realiseren (met de deelnemers).

Andere mogelijkheden zijn bijvoorbeeld een vast rubriekje in de krant of zelfs op het lokale tv-station. Naast de landelijke jeugdnatuur- en milieutijdschriften en -boeken blijken ook plaatselijke groepen soms heel aardige uitgaven voor individuele kinderen te ontwikkelen. Zo maakte IVN-afdeling Arnhem twee “Doe-boeken” voor de jeugd en IVN-afdeling Groningen gaf een kleurboek uit.

Activiteiten gericht op individuele kinderen kunnen plaatsvinden naast anderssoortige activiteiten, maar ze kunnen ook een alternatief betekenen, daar waar het ontbreekt aan voldoende begeleiders en vrijwilligers om iets met en voor groepen te doen.

4.3 UITGANGSPUNTEN BIJ HET WERKEN IN GROEPEN

Bij het organiseren van nme-activiteiten voor en met groepen kinderen en jongeren kan worden gewerkt aan vorming, educatie, ontmoeting en ontspanning. In hoofdstuk vijf worden vele werk- en organisatievormen beschreven die hiervoor in aanmerking komen. Tijdens het werken met groepen hanteer je uitgangspunten, die als een

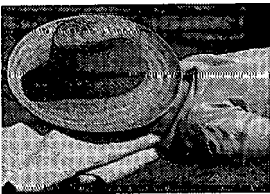
rode draad door al je activiteiten heenlopen.

Deze uitgangspunten zijn (onder meer):

- Werken vanuit de beleving.
- Aansluiten bij ervaring en interesse
- Als begeleiding zelf milieubewust handelen
- Vrijwillige deelname
- Inspraak
- Zelfwerkzaamheid
- Inzicht/duidelijkheid voor de deelnemers
- Gelijkwaardigheid
- Persoonlijke benadering

Werken vanuit de beleving

'Natuurbeleving is een fundamenteel, maar helaas veronachtzaamd onderdeel van de mens- en persoonswording. Kinderen die opgroeien zonder enige mogelijkheid om zelf ervaringen met natuur op te doen, worden eigenlijk gehandicapte volwassenen.¹ Zelf ervaringen opdoen in de natuur en gevoelens en opvattingen er over krijgen vormt de basis van een natuur- en milieubewustzijn. Als kinderen begrijpen en zelf ervaren hebben, hoe belangrijk de natuur voor mensen is, zullen ze gemotiveerder zijn om zich in te zetten voor het behoud ervan. Als de natuur je niets zegt, zul je je er ook niet verantwoordelijk voor voelen. Veel kinderen zijn vervreemd van de natuur. Jeugdactiviteiten in de natuur gaan dan ook vaak met herrie gepaard. Als deelnemers nooit hebben geleerd om hun eigen afval mee te nemen, zullen hun sporen zichtbaar zijn na een speurtocht in het bos. Om aan te kunnen sluiten op de belevingswereld van deelnemers zul je je in hun achtergronden moeten verdiepen. Als ze in hun jonge kinderjaren nooit met water en zand hebben kunnen spelen, hebben ze essentiële ervaringen gemist. Hoe kunnen ze die nog inhalen? Door deelname aan overlevingstochten in de natuur?

Natuurbeleving!
(foto: Hans Frieling)

In de nme zijn dan ook de volgende elementen met elkaar verweven: *kennis opdoen, (zintuiglijke) waarneming en zelf ervaren en beleven*. Het ene moment staat de kennis voorop: als je iets weet over vogels, zie je er opeens veel meer. 'Kennis verscherpt de waarneming en kan van daaruit beleving oproepen.' Maar het kan ook omgekeerd. Als je ontspannen in een bos wandelt, kan je opeens iets opvallen waar je

meer over wilt weten; dan staat het waarnemen en de beleving voorop.² Het is echter niet altijd nodig meer te 'weten'; je kunt ook voldoende bevrediging vinden in het ruisen van de wind, de geluiden van de vogels, het ruiken van de dennen en het zand dat warm is van de zon.

Juist bij jonge kinderen moet in de nme aandacht zijn voor de natuurbeleving. Jonge kinderen worden door de natuur uitgenodigd tot spel. Zij gebruiken de natuur voor hun spel. Daarom is het van belang de *(leef)omgeving centraal* te stellen. Elke omgeving biedt mogelijkheden voor de nme. Door activiteiten dichtbij huis te organiseren, in de dagelijkse leefomgeving van deelnemers, zullen zij die omgeving wellicht toch anders beleven. Biedt hen mogelijkheden tot herhaling op andere momenten.

Oudere kinderen gebruiken de natuur vooral om te recreëren. Zij gaan al dan niet in groepsverband naar het strand, bos of heide en beleven hun vrijheid en zelfstandigheid in de natuur, die als alibi of decor functioneert.³ Ook dit is 'beleving'. De natuur daagt uit, biedt ruimte en mogelijkheden tot contact met elementen als water en vuur.

Aansluiten bij ervaring en interesse.

Kinderen hebben verschillende interesses en persoonlijke voorkeuren. Door deelnemers keuzemomenten aan te bieden, doe je recht aan hun verschillende belangstelling. Binnen een werkvorm kan variatie worden aangebracht. Laat de kinderen bijvoorbeeld kiezen uit verschillende materialen of werkzaamheden of verschillende verwerkingsmogelijkheden. Als je met natuurlijke materialen werkt kun je hen bijvoorbeeld laten kiezen uit het maken van versierde kaarten, mobiles of kijkdozen. Bij natuurbeheerswerk kun je, afhankelijk van de omgeving, de deelnemers afwisselend verschillende werkzaamheden laten doen, zoals heide plaggen, vogelkers weghalen en zorgen voor afvoer.

Door uit te gaan van de deelnemers en aan te sluiten bij hun mogelijkheden, interesses en ideeën, neem je hen serieus.

Als er deelnemers uit andere etnische groepen meedoen aan de activiteiten is het van belang je hier extra van bewust te zijn.

Bijvoorbeeld door in een spelprogramma spelletjes uit hun cultuur op te nemen, bij een kookactiviteit ook voor hen vertrouwde gerechten te maken, zonder hier speciaal de nadruk op te leggen.

Denk er tijdens je voorbereiding over na, wat deelname van allochtone kinderen voor je programma en voor hen betekent. Ga je naar de kinderboerderij? Moslimkinderen mogen vaak geen varkens aanraken. Kinderen die in de tropen hebben gewoond zijn gewend, dat de planten, die je wegkapt of -trekt (in het oerwoud) snel weer aangroeien. Het afrukken van takken is voor hen dan ook iets om nauwelijks over na te denken, terwijl "autochtonen" het als "natuurvernieling" betitelen. Vraag de ouders of categorale welzijnswerkers eventueel om advies.

Oud papier: redt je afdelingskas, en het milieu!

door: Harry Hekkelman

Verzamelt jouw afdeling ook wel eens oud papier om de kas van je plattelandsjongerenorganisatie te spekken? Feit is dat de Nederlandse papier- en kartonindustrie steeds meer oud papier verwerkt. De inzameling is een aanhoudend succes en de verwachting is dat de komende jaren een nog groter percentage papier en karton, misschien ook van jouw afdeling, voor hergebruik beschikbaar komt. Oud papier is de belangrijkste grondstof voor de papierfabrieken. In 1960 was het aandeel nog maar 20 procent, tien jaar later 36 procent en in 1981 werd de grens van 50 procent overschreden. Nu is het 69 procent en daarmee loopt Nederland ver voorop in vergelijking met het buitenland. In Duitsland is het hergebruik 45 procent.

'Nieuw' krantepapier bestaat voor de helft uit oud-papier, pakpapier en golfkarton voor meer dan driekwart. De prijzen voor oud-papier bewegen zich al jaren op hetzelfde niveau. Scholen en verenigingen kunnen tussen de 3 en 6 cent per kilo krijgen. Sommige gemeenten stimuleren het inzamelen van oud papier door het uitkeren van milieupremies. Informeer eens bij je eigen gemeentebeestuur!

Dus verzamel oud papier! Redt je afdelingskas, en tegelijk het milieu!

(Bron: Jaarverslag Verenigde Nederlandse Papier- en Kartonfabrieken)

Zelf milieubewust handelen.

Als je in je doelstelling hebt staan, dat je deelnemers wilt stimuleren tot een milieubewuste houding, zul je die ook zelf moeten hebben. Door uitnodigingen en krantjes op kringlooppapier te (laten) drukken, door milieuvriendelijke (af)wasmiddelen te gebruiken, door zorgvuldig te zijn bij de keuze van je materialen en het eventueel later weggooien ervan. Maar ook door limonade uit veldflessen te drinken tijdens excursies, in plaats van uit wegwerpbekertjes. En is het mogelijk het doel van het uitstapje per fiets of openbaar vervoer te bereiken in plaats van met auto's?

Uit: Plataan, afd. besturenblad van Plattelandsjongerenorganisaties.

Vrijwilligheid.

In principe kunnen deelnemers er zelf voor kiezen om mee te doen aan een activiteit. Het gaat immers om hun vrije tijd. Het is van groot belang, dat activiteiten geen schools karakter hebben. Als kinderen op basis van vrijwilligheid ergens aan meedoen staan zij meer open voor nieuwe ervaringen.

Het aanbod moet dus aantrekkelijk en interessant zijn, anders komen ze niet. Natuurlijk zullen ook de ouders vaak bepalen of kinderen deel mogen nemen, zeker bij de jongere kinderen. Bij de open activiteiten, zoals excursies en inloopactiviteiten ligt dit anders dan bij een cursus, project of club waar zij zich voor opgeven. Vrijwilligheid is echter geen vrijblijvendheid. Ook bij vrijwilligheid kun je eisen stellen aan deelnemers en afspraken maken. Dat zij zelf kunnen uitmaken of ze al of niet komen betekent niet dat hun afwezigheid onopgemerkt hoeft te blijven.

Inspraak.

Je kunt deelnemers betrekken bij het programma en samen met hen programmeren. Er zijn methodes om ideeën, wensen en thema's uit de groep te verzamelen. Deze kun je aan het begin van het seizoen of met zekere regelmaat toepassen. (Achterin dit boek vind je een bijlage met suggesties, hoe je de ideeën van deelnemers te weten kunt komen en tips om samen met hen te programmeren). Met deelnemers samen programmeren kan echter lang niet altijd. Bij inloopactiviteiten is dat moeilijker, omdat de groepen wisselen van samenstelling. In de praktijk zal het vaak zo zijn, dat de (vrijwillige) begeleiding met een programma-aanbod komt. Daar is op zichzelf niets op tegen en het sluit keuzemogelijkheden niet uit. Het is dan de taak van de begeleiders een creatief, gevarieerd programma voor te bereiden dat zó is samengesteld, dat allerlei groepen deelnemers er mee uit de voeten kunnen. Dat betekent dat er variatie moet zijn wat betreft de aspecten binnen-buiten, groep-individu, druk-rustig, eenvoudig en gecompliceerd.

Zelfwerkzaamheid.

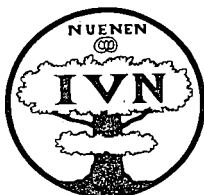
Als tijdens de activiteiten zoveel mogelijk wordt uitgegaan van wat deelnemers zelf kunnen en zij zoveel mogelijk verantwoordelijkheid

krijgen, stimuleert dat hun gevoel van zelfvertrouwen en verantwoordelijkheidsgevoel.

Als deelnemers zelf met een idee komen, probeer dat dan binnen afzienbare tijd in te passen in het programma. Stimuleer zoveel mogelijk eigen ideeën en initiatieven van de deelnemers.

Kies bij het bepalen van het programma voor een vorm, waarbij deelnemers zelf veel kunnen doen en weinig hulp nodig hebben, zodat zij zo min mogelijk afhankelijk zijn van de hen begeleidende volwassenen.

Naarmate kinderen ouder worden, zullen zij steeds zelfstandiger kunnen werken en beslissingen nemen over het programma en de wijze waarop dat wordt uitgevoerd.

"NATUURSTAPPERTJES"
Jeugd-IVN Nuenen voor
groep 6-7 basisschool.

Nuenen, september 1991

Hallo Natuurstappertje,

De zonnige zomervakantie zit erop en de school is al weer begonnen. Ook wij starten weer en wel op 18 september. Wil je deze brief goed lezen en bewaren?

Ook dit jaar zijn er weer twee groepen Natuurstappertjes. Tijdens de eerste bijeenkomst kiezen we met elkaar een leuke bloesemnaam voor onze groep. Wil je er alvast eens over nadenken?

Een paar dingen moet je goed onthouden:

- kleed je altijd goed aan tegen vuil, kou en regen
- trek je laarzen aan.
- neem altijd een plastic zak mee.
- als het erg slecht weer is, doen we soms iets anders dan wat op het programma staat.
- als je niet kunt komen, bel dan iemand van de leiding.

De leiding:

Go-fie van de Linden
Minie Ackerman
Lucie Bruggeman
Hennie Guns

Ouders, U bent 18 sept. 13.30u. van harte welkom om even kennis te maken met de leiding en het begin van het Natuurstappertjes-jaar mee te maken.

Wilt u de kontributie f 30,- overmaken op rek. nr. bij de Verenigde Spaarbank Nuenen t.n.v. Jeugd I.V.N. met vermelding van de naam van uw kind. Het gironummer van de bank is 10.68.911.

Inzicht/duidelijkheid.

Deelnemers hebben recht op duidelijke regels over de betaling, wegblijven, omgang met materiaal, opruimen, de omgang met elkaar. Als zij bekend zijn met de regels en afspraken weten ze waar ze aan toe zijn. Ook kinderen willen graag weten 'wie de baas is', wie ze waar op aan kunnen spreken, waar zij met hun vragen, klachten en opmerkingen terecht kunnen. Als vrijwilligers niet uit hetzelfde sociale milieu afkomstig of van dezelfde etnische afkomst zijn als de deelnemers kan dat wel eens leiden tot een botsing van normen en tot verwarring leiden bij kinderen, ouders en vrijwilligers. Het is voor kinderen het meest duidelijk, als wordt aangesloten bij

Duidelijke regels en informatie
(Jeugd-IVN afd. Nuenen)

datgene wat ze gewend zijn. Voor begeleiders is het de kunst een evenwicht te vinden tussen hun eigen normen en die van de deelnemers.

Als je aansluit bij wat kinderen thuis en op school gewend zijn, kun je hen van daaruit nieuwe dingen laten ervaren, zodat ze merken dat er bijvoorbeeld verschillende manieren zijn waarop je naar de omgeving kunt kijken. Als kinderen tijdens een speurtocht/wandeling ontdekken dat "onkruid" heel leuke plantjes kunnen zijn, zullen ze die week in hun eigen omgeving opeens grappige en volhardende planten zien op plaatsen waar ze anders voorbij liepen.

Verder is het goed als de deelnemers weten welke activiteiten er in de toekomst zijn gepland. Zij willen graag weten wat ze ongeveer kunnen verwachten. Als op het programma 'voorjaarsbloei' of 'mieren' staat, zegt hen dat nog weinig. Een toelichting op het programma geeft hen duidelijkheid en wekt wellicht hun interesse. Door de programma's op een spannende en uitnodigende manier aan te kondigen worden ze extra enthousiast. Denk aan programmatitels als 'Ontdek het huis van de mierenkoningin' of 'Waar de wind waait gebeurt wat!?' In ieder geval horen deelnemers aan vaste groepen op de hoogte te zijn van wat er de volgende keer te doen is. Laat hen na afloop van de activiteit ook zeggen hoe zij het hebben gevonden.

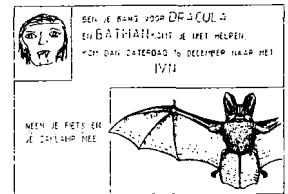
Gelijkwaardigheid.

Volwassenen en kinderen gaan met elkaar om op basis van gelijkwaardigheid. Dat is niet hetzelfde als gelijkheid. De volwassenen hebben de verantwoordelijkheid om de kinderen te begeleiden. In overleg met de deelnemers kunnen regels worden vastgesteld en afspraken gemaakt. Deze ongedwongen manier van werken hoeft niet te leiden tot vrijblijvendheid en chaos. Als een beroep gedaan wordt op de verantwoordelijkheid van kinderen zelf, vergroot dat hun zelfvertrouwen en verantwoordelijkheidsgevoel.

Een persoonlijke benadering.

Komen de deelnemers graag, worden ze serieus genomen, krijgen ze ook aandacht als individu? Vertrouwen ze de leiding; heeft de leiding interesse in hen? Dat wil zeggen dat:

- de deelnemers worden begroet als zij komen;

Nodig de deelnemers eens op een speciale manier uit!
(IVN afd. Maastricht)

- deelnemers die een aantal keren niet komen op vaste activiteiten, worden opgebeld om te vragen naar de reden van afwezigheid;
 - begeleiders en deelnemers elkaars namen kennen. De begeleiders hebben oog voor de achtergronden van de deelnemers;
 - als je binnen werkt - de ruimte gebruiksklaar en uitnodigend is als de deelnemers binnenkomen.
 - als men binnen werkt met een "open" groep, de kinderen bijvoorbeeld naamstickers of -kaartjes bij binnenkomst krijgen. Ook de leiding draagt naamkaartjes/buttons.
 - als men buiten een groep onbekende kinderen begeleidt, bijvoorbeeld tijdens een wandeling, men zoveel mogelijk het "hé, jij daar" voorkomt. Een klein groepje vraagt je tevoren naar hun naam ("kennismakingsrondje") en probeert er zoveel mogelijk te onthouden. Bij een grotere groep roep je zonedig eerst: "hé, jij met die rode sjaal, hoe heet je?" "Michiel". "Oké, Michiel, laten we het volgende afspreken..." enz.
- Denk ook hier aan buttons voor jezelf.

4.4 SAMENWERKING EN ONDERSTEUNING

Natuur- en milieueducatieve organisaties en -instellingen kunnen onderling samenwerken, op plaatselijk, regionaal, provinciaal en landelijk niveau. Vaak gebeurt dit al. Net zoals dat gebeurt bij het jeugd- en jongerenwerk en het welzijnswerk. Deze organisaties en instellingen kunnen natuurlijk ook onderling samenwerken en elkaar vanuit de eigen deskundigheid steunen.

Natuur- en milieugroepen en -organisaties kunnen hun specifieke kennis en ervaring aan jeugd- en jongerenwerk-groepen ter beschikking stellen, bij programmaonderdelen die gericht zijn op het ontdekken, leren kennen van en bewust leren omgaan met de omgeving als onderdeel van het totale leefmilieu¹.

Organisaties op het gebied van jeugd- en jongerenwerk kunnen op hun beurt hun praktische kennis en ervaring met jeugdwerkprogramma's en -activiteiten bieden; ze hebben vaak de beschikking over faciliteiten als ruimte, audiovisuele middelen, een regelmatig verschijnend informatieblad. Verschillende landelijke algemene jeugdorganisaties, zoals Scouting en Jong Nederland,

besteden traditioneel in hun activiteiten aanbod al veel aandacht aan de natuur, het "buitenleven". Tegenwoordig wordt daarbij ook bewust de relatie met de omgeving en het milieu gelegd. Plaatselijke natuur- en milieueducatiegroepen kunnen vaak veel opsteken van de manier waarop deze onderwerpen in programma's, in "spelaanbod" zijn uitgewerkt. Zowel het jeugd- en jongerenwerk als de nme kunnen een beroep doen op professionele steuninstellingen, zoals onder meer de Provinciale Servicebureau's jjw, de gespecialiseerde Diensten voor deze sector, zoals BRES, de landelijke bureau's en de provinciale consultants nme. Adressen zijn via landelijke organisaties verkrijgbaar. In deel 5 van deze serie wordt uitgebreider ingegaan op de samenwerkingsmogelijkheden.

NATUURDAG

Een natuurdag voor de plaatselijke jeugd kan met verschillende aanwezige organisaties die actief zijn op het terrein van de nme worden georganiseerd. De Dierenbescherming, de WNF-jeugdafdeling en de plaatselijke kinderboerderij kunnen zo'n dag samen uitvoeren. Op verschillende plekken of in verschillende stands kunnen kinderen gedurende een dag meedoen aan allerlei activiteiten.

Doel:

Kinderen (en hun ouders) in hun eigen omgeving met allerlei aspecten van de nme kennis te laten maken.

Activiteiten:

- een tekenwedstrijd voor kinderen tot 12 jaar
- een speurtocht voor verschillende leeftijdsgroepen in de omgeving
- het volgen van een uitgezet natuurspad
- een bezoek aan de Pandabus
- dieren "contact" hoek,
- knutselen met natuurlijke materialen,
- een krantje maken over natuur en milieu in de eigen omgeving
- kookactiviteiten, bijvoorbeeld kruidenthee en brandnetelsoep maken, vlierbessenbeignets, of bramenpannekoekjes bakken, enz.

4.5 WERKEN AAN VOORZIENINGEN/ACTIE ONDERNEMEN

Wie de jeugd kansen wil bieden om in contact te komen met natuur en omgeving, zal zich bewust worden van allerlei tekorten. Nme-groepen en welzijnsorganisaties kunnen samen initiatieven nemen om hier verbetering in te brengen of elkaar steunen. Zo kun je streven naar een kinderboerderij of een waterspeeltuin.

Je kunt samen actie voeren voor het behoud van een 'braakliggend terrein' om kinderen speelgelegenheid in een natuurlijke omgeving te garanderen. Denk ook eens aan een integratie van voorzieningen: een kinderboerderij, met tuinen erbij, waarin ook ruimte voor clubwerk is.

Een wijktuin

In samenwerking met bewoners, de afdeling groenvoorziening en het opbouwwerk van de plaatselijke welzijnsorganisatie kun je werken aan het tot stand komen van een wijktuin.

Een wijktuin biedt veel mogelijkheden voor nme.

Een 'spannend' plantsoen geeft gelegenheid aan kinderen om te spelen en aan volwassenen om te wandelen. Het biedt mensen de mogelijkheid om in hun directe omgeving bewuster de natuur tegen te komen en te zien. Groepen (kinderen) kunnen ervaring opdoen in het zaaien en verzorgen van planten en je kunt er regelmatig activiteiten organiseren. Er kunnen aparte kleuren-, geuren- en kruidentuinen komen. Het plaatsen van bijenkasten en het ophangen van nestkastjes biedt nog meer mogelijkheden voor natuur-ontdekking en -beleving. Uiteraard zal het beheer van een wijktuin goed moeten worden geregeld in samenwerking met de gemeente. Anders is de kans groot, dat de tuin na verloop van tijd in verval raakt.

Werken in de wijktuin
(Foto: Hans Frieling)

Noten:

1 uit: M. Margadant - van Arcken, M. van Kempen, Natuur in kinderhanden, bevordering en integratie van natuurbeleving in het basisonderwijs. SLO, Enschede 1991.

2 idem

3 mede gebaseerd op uitspraken in: M. Margadant - van Arcken, M. van Kempen, Natuur in kinderhanden, bevordering en integratie van natuurbeleving in het basisonderwijs. SLO Enschede 1991.

4 uit: folder "Wat kan het IVN doen voor het jeugd- en jongerenwerk", IVN, Amsterdam 1991.

WAT KUNNEN WE DOEN?

HOOFDSTUK

5

organisatie- en werkvormen

Als je weet *waarom* je een activiteit wilt gaan organiseren, je de *algemene doelstelling* hebt vertaald in *werkdoelen* en weet *voor wie* de activiteit bedoeld is, kun je een keuze gaan maken uit verschillende *werkvormen* en *organisatievormen*.

(In de praktijk is er natuurlijk meestal al sprake van een bepaalde organisatievorm. Het hierna volgende overzicht geeft een beeld van de verschillende mogelijkheden. Degenen die "open" activiteiten organiseren toont het misschien nieuwe mogelijkheden.)

5.1 ORGANISATIEVORMEN

Activiteiten kun je op verschillende manieren organiseren; ze kunnen binnen en buiten plaatsvinden. Welke vorm je kiest, is afhankelijk van het doel dat je wilt bereiken, de groep waarvoor je iets organiseert, van de mogelijkheden van je organisatie en de omgeving waarin je bent. Niet iedereen beschikt bijvoorbeeld over een eigen ruimte of heeft een natuurgebied dichtbij.

Er zijn verschillende organisatievormen waarbinnen activiteiten kunnen plaats vinden:

- jeugdverenigingen en -organisaties en jeugdgroepen van organisaties,
- club- en buurthuiswerk, plaatselijke clubs van kerkelijk- of humanistisch werk, plaatselijk "open" jeugdwerk,

Daarnaast zijn er activiteitenvormen, die soms deel uitmaken van het activiteitenaanbod van bovenstaande organisaties, maar soms ook als zelfstandige organisatievorm kunnen voorkomen. Zo kan de enige activiteit van een Natuurhistorisch Museum voor de buitenschoolse jeugd de organisatie van Doe-dagen, dus instuiven, zijn. Het enige aanbod van de WVK-IVN landelijk zijn zomerkampen voor jongeren.

Dit zijn activiteitenvormen als:

- instuiven/inloop-activiteiten,
- cursussen en cursorische activiteiten,
- incidentele activiteiten, zoals excursies, puzzeltochten, jeugdactiviteiten tijdens een manifestatie,
- kampen,
- overige activiteiten: onder meer: natuurbeheers- en veldwerk.

Wat is *kenmerkend* voor een bepaalde *organisatievorm* en wat zijn de *consequenties* ervan voor het *programmeren*?

Jeugdverenigingen en jeugdgroepen van organisaties.

De deelnemers zijn leden. Vaak kunnen leden van een bepaalde leeftijd lid zijn of er bestaat een structuur met verschillende leeftijdsgroepen (bijvoorbeeld bij Scouting).

Er zijn regelmatige (bijvoorbeeld wekelijkse of maandelijkse) bijeenkomsten met steeds wisselende activiteiten. De begeleiding en deelnemers kennen elkaar.

Bij enkele organisaties wordt alles zelf georganiseerd, zonder volwassen begeleiding. (NJN, JNM)

Landelijke algemene jeugdorganisaties, met (meestal) plaatselijke groepen zijn onder meer: Scouting Nederland, Jong Nederland, LCGJ. Jeugdnatuur- en milieuorganisaties met aparte jeugdgroepen zijn bijvoorbeeld de Rangers van het WNF, de jeugdgroepen van IVN-afdelingen en het NIVON-jeugd- en jongerenwerk.

Club- en buurthuiswerk, plaatselijke clubs van kerkelijk- of humanistisch werk.

Ook bij deze clubs moeten de deelnemers zich meestal inschrijven. Er zijn dan regelmatige bijeenkomsten met vaste begeleiding. Meestal ook gestructureerd naar leeftijden. ("Kinderwerk", "tienerwerk".) Maar men kent ook geheel open activiteiten, zoals "Tienersozen" (zie hieronder).

De activiteiten per club zijn veelal wisselend, maar een buurthuis kan bijvoorbeeld ook gedurende kortere of langere tijd een "kindernatuurclub" organiseren. Soms in samenwerking met een natuur- en milieuorganisatie.

Instuiven/inloopactiviteiten.

Instuiven/inloopactiviteiten hebben een lage drempel. De kosten ervan zijn vaak laag. Deelnemers kunnen komen wanneer zij willen en hoeven niet lid te zijn van de organisatie. Meestal hoeven zij zich niet van te voren op te geven. In milieu-educatiecentra en natuurhistorische musea worden zo bijvoorbeeld soms een paar keer per jaar Natuur-doe-dagen georganiseerd. Sommige van deze instuiven werken met een 'strippenkaart', waardoor kinderen gestimuleerd worden vaker mee te doen en de organisatie door de uitgifte ervan te beperken het deelnemersaantal kan reguleren.

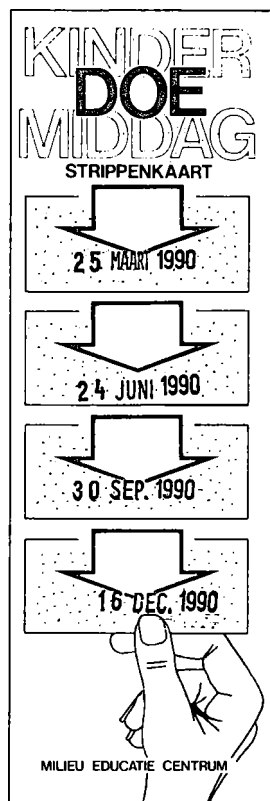
Cursussen en cursorische activiteiten.

Aan cursussen kan een beperkt aantal deelnemers meedoen. Zij leggen zich vast voor een aantal keren. De nadruk ligt op het opdoen van kennis en vaardigheden. De activiteit staat centraal. Bijvoorbeeld een cursus 'vogels herkennen voor de jeugd' door een Vogelwacht of een jeugd-groene basiscursus.

Incidentele activiteiten.

Incidentele activiteiten zijn voor de deelnemers meestal eenmalig, hebben een wisselend aantal deelnemers, vaak uit verschillende leeftijdsgroepen. Vaak komen deelnemers door deze activiteiten voor het eerst in contact met de vereniging of organisatie.

Incidentele activiteiten kunnen door één organisatie worden georganiseerd, bijvoorbeeld een "open" jeugd-excursie per fiets of boot. Maar men kan bijvoorbeeld ook tijdens een algemene (milieu-)manifestatie één of enkele deelnemende organisaties vragen de jeugdactiviteiten te verzorgen. Denk ook aan een plaatselijke natuur/milieudag, een tentoonstelling rond een onderwerp dat speelt in de omgeving of een gezamenlijk georganiseerde Wereldmilieudag. Bezoekerscentra en natuurhistorische musea e.d. hebben vaak (gezins) natuur-puzzeltochten beschikbaar of organiseren speciale begeleide jeugdwandelingen. Dergelijke activiteiten zijn dus alleen incidenteel voor de deelnemers!

(IVN afd. Eindhoven)

Kampen.

Kampen worden soms georganiseerd voor een deelnemersgroep die elkaar kent of elkaar al in vast clubverband ontmoet en soms met open inschrijving, waarbij leiding noch deelnemers elkaar vooraf kennen. Een mengvorm is ook mogelijk. Kampen kunnen deel uitmaken van de vaste activiteitscyclus van jeugdorganisaties, kinder-clubwerk, enz. Kampen duren meestal van enkele dagen tot meer dan een week.

Kampen geven de mogelijkheid om intensiever met kinderen te werken en meer opbouw in het programma aan te brengen. Het feit dat je met de kinderen in een andere omgeving zit, biedt nieuwe mogelijkheden.

Verschillende jeugdnatuurorganisaties, zoals NJN, JNM en WNF-Rangers, stellen de laatste jaren hun zomerkampen ook open voor niet-leden. Vaak ook bedoeld als wervingsmiddel.

Het IVN organiseert al ruim dertig jaar jaarlijks zo'n twintig open zomerkampen voor jongeren van vijftien tot dertig jaar. De deelnemers zijn voornamelijk met natuurbeheerswerk bezig; de laatste jaren zijn er ook kampen met een meer recreatief programma. De kampen zijn bedoeld om de deelnemers te stimuleren tot meer direct natuur-contact en -betrokkenheid en zich meer bewust te worden van allerlei milieuproblemen.

Bij een aantal landelijke jeugdorganisaties, zoals het CJV, maar ook (semi-) commerciële instellingen die zich op de jeugd richten, is de laatste jaren een toename te zien van kampen met een "milieu-thema", survival-/natuurtrektochten en beheersactiviteiten.

Natuurbeheerswerk en veldwerk.

Voor dit soort praktische activiteiten, zoals wilgen knotten, heide van opslag ontdoen, natuurgebieden maaien is steeds veel belangstelling, ook bij jongeren.

De kampbegeleiders van de IVN-kampen (WVK) organiseren naast de al genoemde zomerkampen ook regionale activiteiten voor jongeren, zoals werkdagen. Speciale provinciale stichtingen organiseren ook dergelijke activiteiten, waaraan soms complete groepen van scholen, universiteiten of jeugdverenigingen meewerken. Ook organisaties als Scouting en de jeugdbonden voor natuurstudie organiseren binnen

hun reguliere programma natuurbeheers- en veldwerkactiviteiten. Wie de activiteiten op verschillende manieren kan organiseren, vergroot daarmee de keuzemogelijkheid van de (potentiële) deelnemers. Sommigen willen graag naar een algemene jeugdgroep of -club, omdat deze een vaste structuur en samenstelling heeft en verschillende activiteiten organiseert.

Andere kinderen of jongeren worden juist aangetrokken tot een groep die hoofdzakelijk activiteiten rond natuur en milieu organiseert. Weer anderen vinden het juist leuk om onverplicht af en toe aan iets te kunnen deelnemen.

Beheerswerk in de natuur

Doel:

Ontdekken wat het belang en het doel van beheerswerk is voor natuurbehoud. Inzicht krijgen in de rol van de mens in de natuur; gevolgen van zijn ingrijpen en gedrag enz.

Consequenties hiervan, wanneer men bijvoorbeeld bepaalde leefmilieu's en planten- en diersoorten wil behouden.

Mogelijke activiteiten:

- weidevogelbescherming,
- plaatsen, controle en onderhoud van nestkasten,
- padden tijden de trek in het voorjaar de wegen overzetten,
- rooien en verwijderen van bomen en struiken,
- maaien van riet.

Dergelijke activiteiten organiseert men altijd in overleg met organisaties die op het terrein van natuurbeheer actief zijn, zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, de Provinciale Stichtingen voor Landschapsbeheer, het IVN. (Zie adressenlijst).

(uit: Actief met natuur & milieu in Flevoland; een brochure voor organisaties die werken met tieners, Konsulentschap Natuur- en milieueducatie Flevoland, Lelystad 1991.)

Vrijwillig natuurbeheer.
(Foto: Hans Frieling)

5.2 WERKVORMEN

De verschillende werkvormen waaruit je kunt kiezen wanneer je met natuur en milieu bezig wilt zijn, zijn globaal als volgt in te delen:

- Activiteiten gericht op verkenning en beleving van de omgeving;
- Natuurbeheerswerk en verzorging van planten en dieren;
- Veldwerk en natuur- en milieuonderzoek;
- Spel en spelen, sportieve activiteiten;
- Excursies en tochten;
- Kunstzinnige vorming;
- "Eten om te leven", activiteiten rond verwerving en bereiding van voedsel;
- Informatie, voorlichting en natuur- en milieuacties.

In de praktijk lopen deze werkvormen vaak door elkaar. Door de verschillende werkvormen te groeperen wordt duidelijk welke mogelijkheden er zijn voor nme-activiteiten. Dat vergemakkelijkt de keuze voor een bepaalde werkvorm.

Verkennen van de omgeving.

Natuur- en milieueducatie heeft (onder meer) als doel:

"door middel van verkenning, beleving en onderzoek van de omgeving liefde en respect ervoor ontwikkelen en inzicht krijgen in de onderlinge relaties en samenhang in de natuur."¹

In de buitenschoolse nme vinden veel activiteiten plaats in de openlucht. Dat biedt talloze mogelijkheden voor dergelijke belevings- en bewustwordingsactiviteiten. Afhankelijk van de omgeving, kun je activiteiten organiseren.

In de praktijk zul je verkennings- en belevingsactiviteiten vaak met andere werkvormen combineren. Zoals tochten, spelen en kunstzinnige vormingsactiviteiten. Om natuurbeleving te bevorderen is het goed met name het gebruik van alle zintuigen te bevorderen. Denk aan luister- en voeltochten, ruik- en proefspelletjes met blinddoeken om, het gebruik van voelkistjes, geblinddoekt onder begeleiding het bos ervaren, enz.

Activiteiten gericht op het krijgen van meer inzicht zijn er talloos. Enkele voorbeelden: bodemdiertjes bekijken in verschillende

grondsoorten, composthoop bekijken en eventueel maken, verschillende grondsoorten onderzoeken: ontdek het bodemleven, braakballen zoeken en uitpluizen, waterdierpjes vangen en bekijken, nestkastjes maken, ophangen, onderhouden en gegevens bijhouden. Zie voor een uitgewerkt programmavoorbeeld pagina 70.

Plant- en dierverzorging en natuurbeheer.

Natuur- en landschapsbeheer is een belangrijk element in de natuurbescherming. Door middel van allerlei werkzaamheden worden natuurgebieden in stand gehouden. Denk aan wilgen knotten, jonge boompjes ('opslag') van heide-terreinen halen, hooien en dit afvoeren enz. Sinds vele jaren wordt een deel van dit werk door vrijwilligers uitgevoerd. Anders is het, gezien de kosten en de arbeidsintensiviteit, vaak niet realiseerbaar. Door de deelnemers aan deze vrijwilligersactiviteiten op zo'n directe manier zelf bij natuurbehoud te betrekken en dit te ondersteunen door andere educatieve activiteiten, wordt het vrijwillig educatief natuurbeheer en daarmee een nme-werkvorm. Plaatselijke jeugdgroepen houden zich ook met andere natuurbeheersactiviteiten bezig. Zoals het zorgen voor weidevogelbescherming, het overzetten van padden en het maken van opvangafrasteringen hiervoor.

Je kunt beheerswerk op verschillende manieren organiseren.

Onderhoud van terreinen kan gedurende een kamp of weekend worden uitgevoerd, door een plaatselijke groep in een vast gebied, maar bijvoorbeeld ook als incidentele activiteit.

Hoewel het verzorgen van dieren of planten in een (clubhuis)tuin geen echt "natuurbeheerswerk" is, voegen wij dit voor dit overzicht toch hierbij, als meest verwante werkvorm.

Een (educatieve) wijk- of wilde planten-tuin kun je met kinderen samen inrichten en onderhouden. Dieren bieden ook talloze mogelijkheden. Je kunt dieren in een (eigen) kinderboerderij of bij een boerderij in de omgeving verzorgen.

(Foto: Roel Kapenga)

Van graan tot brood

Afhankelijk van je mogelijkheden en de groep kies je de activiteiten die je wilt uitvoeren en het aantal keren dat je er aan wilt besteden. Zorg ervoor dat het verband tussen de activiteiten duidelijk blijft.

- Grassen bekijken op je buik, zo mogelijk ook graan (bijvoorbeeld tijdens tocht), op welke grondsoort groeit bepaald graan? (eventueel). Welke andere planten groeien in de buurt? Welke dieren leven tussen en van graan?
- Zelf (in bakken) gras en graan zaaien en verzorgen. (In het algemeen duurt het te lang om te wachten tot het graan echt vrucht draagt. Bij kinderboerderijen en tuinenwerk kan dit vaak wel.)
- Bezoek brengen bij ouderwetse korenmolen, mogelijk een moderne maalderij en een bakker.
- Zelf broodjes bakken en broodpap maken.
- Van brooddeeg (meel, zout en water) kun je ook sier-broodfiguren maken.
- Denk ook nog aan: historie graansoorten, oude graanrassen (spelt, boekweit); graansoorten en -gebruik in derde wereldlanden.
- Met graan-zaden kun je ook: vogels voeren, kettingen rijgen, plak-collages maken.

Veldwerk en natuur- en milieuonderzoek.

Wie meer wil weten gaat vragen stellen. Uit vragen stellen kan onderzoek voortkomen. Ook door middel van systematisch onderzoek kan men natuur en omgeving verkennen en leren kennen en proberen inzicht te krijgen in oorzaken en gevolgen, samenhang en processen. Men kan ook kinderen al stimuleren eenvoudig onderzoek te doen, zichzelf vragen te stellen. "Wat zou er gebeuren als ..." Onderzoek doen is spannend, je bent zelf actief met natuur en milieu bezig en er komt altijd een bepaald resultaat uit. (Al kan dat ook tegenvallen.) Het *opzetten en uitvoeren van onderzoeksactiviteiten* rond natuur en milieu spreekt met name jongeren erg aan. Ze kunnen (grotendeels) zelfstandig en concreet aan de slag, hun eigen inventiviteit en creativiteit tonen en naar een voldoening gevend resultaat werken. Er zijn heel eenvoudige en heel ingewikkelde en uitgebreide onderzoeksactiviteiten mogelijk. Belangrijk is weer om aan te sluiten bij de (beoogde) doelgroep.

Jongeren die vooral over handvaardigheid beschikken en minder "intellectuele" bagage hebben, zullen mogelijk enthousiast werken aan het bouwen van een eigen windmolen, zonnecollector of composthoop-verwarmingsinstallatie voor het clubhuis. Aansluitend kunnen zij proberen uit te vinden welk deel van het vaste energiegebruik hierdoor wordt vervangen.

Andere jongeren zullen misschien gefascineerd zijn door de tabellen en grafieken waarmee ze het voorkomen van bepaalde vogels in een gebied vastleggen, na een aantal jaren de gegevens over de er broedende soorten te hebben verzameld.

Jonge kinderen zullen al voldoening vinden in het zichtbare resultaat van een onderzoekje naar de groei van tuinkers in licht en donker.

Dergelijke kleine, eenvoudige natuur- en milieuonderzoekjes zijn al tijdens één of enkele bijeenkomsten uit te voeren. Naast de gespecialiseerde literatuur van de natuur- en milieueducatieve instellingen, verschijnen de laatste jaren veel algemene jeugdboeken met suggesties op dit gebied. We noemen enkele titels in het literatuuroverzicht.

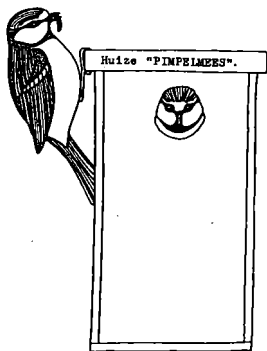
Zelf onderzoek uitvoeren
(Foto: IVN-Amsterdam)

De leden van de jeugdbonden voor natuurstudie hebben zich al tijdens het hele bestaan van deze clubs zelfstandig met echt natuuronderzoek bezig gehouden. Hun veldonderzoek op het gebied van bijvoorbeeld vogels, planten, insecten en zoogdieren heeft al veel waardevolle resultaten opgeleverd, die ook door officiële instanties, zoals Staatsbosbeheer worden gebruikt.

Vereist dit soort activiteiten diepergaande interesse en al vrij gespecialiseerde kennis, er is (onder begeleiding) ook eenvoudiger onderzoek mogelijk dat al snel resultaten oplevert en kinderen enthousiast maakt en houdt.

Bij streng winterweer kan bijvoorbeeld door het aanbieden van verschillend voer een onderzoek worden gedaan naar de voedselvoorkeur van verschillende vogels. Door het gescheiden bewaren en wegen van het afval thuis kunnen de kinderen onderling vergelijkingen maken over het eigen aankoop- en afvalgedrag. Veel IVN-jeugdgroepen en afdelingen van Jeugdnatuurwachten hebben nestkastjes in een natuurgebied hangen. Door deze regelmatig te controleren en de resultaten bij te houden, kan onder meer worden bekeken welke vogelsoorten het meeste in een gebied voorkomen, welke soorten het meeste eieren leggen, welke soorten regelmatig een tweede broedsel hebben, enz.

(Uit: werkmap
Jeugdnatuurwacht)

Veldwerk.

Voor onderzoek buiten wordt vaak de term *veldstudie* gebruikt. *De omgeving is het doel van de verkenning, van onderzoek.* Men gaat uit van de praktijk, niet van theorie.

De term *veldwerk* voor dit soort buiten-activiteiten is afkomstig uit het onderwijs. Het leerprogramma wordt naar buiten verplaatst, waarbij ook weer de omgeving studieobject vormt. Veldwerk is een werkvorm om bij te dragen aan kennis-uitbreiding. Onderzoek binnen wordt op dezelfde manier "practicum" genoemd.

Bij het jeugd- en jongerenwerk kan men naar eigen keuze de termen natuur- en milieuonderzoek of veld(studie)werk gebruiken, zolang het om een duidelijk doelgerichte activiteit gaat.

Bij onderzoek buiten, veldwerk kun je *vier fasen* onderscheiden. Hou hiermee rekening bij de voorbereiding en planning ervan en het maken van je programma's.

- 1 Actief bezig zijn met verkenningen en ontdekkingen;
- 2 Op basis van een geformuleerde vraagstelling concreet toegespitst onderzoek doen;
- 3 De verzamelde gegevens ordenen en op basis ervan een eigen visie er op ontwikkelen en conclusies trekken;
- 4 De verzamelde gegevens in een bepaald kader plaatsen. Verschillend onderzoek samen kan bijvoorbeeld een samenhangend beeld van een bepaald gebied geven. Maar de gegevens kunnen ook worden gebruikt om andere zaken te onderbouwen: bijvoorbeeld dat bescherming van een bepaald gebied nodig is, gezien de achteruitgang in plantensoorten. Of dat een bepaald riviertje teveel vervuild is, kennelijk veroorzaakt door illegale lozingen.

Meer informatie over deze werkvorm vind je in deel 4 van deze serie.

Spelen en sportieve activiteiten.

Ook spel en sport bieden talloze mogelijkheden om rond natuur en milieu bezig te zijn. In de nme worden ook sportieve activiteiten als rotsklimmen, wadlopen en survivaltochten steeds meer als belangrijke vormingsmiddelen erkend. Met name jongeren worden uitgedaagd door de natuur om er avonturen te beleven, van de omgeving te genieten, hun eigen mogelijkheden te testen, enz.

Meer gebruikelijke spel- en sportactiviteiten zijn tikspelen,

estafettevormen, team- en partijspelen. Het bewegen staat daarbij centraal. Ook zijn er vormen waarbij andere spelelementen meer accent krijgen, zoals bij kringspelen, gezelschapsspelen, bosspelen en volks- en vaardigheidsspelen.

Net als bij kunstzinnige vorming geldt voor sport en spel dat het talloze mogelijkheden biedt voor de programmering. Kinderen spelen uit zichzelf de hele dag, verzinnen eigen regels volgens welke het spel moet plaatsvinden.

Kinderen ontdekken en beleven hun omgeving al spelend. Spel is dan ook een heel geschikt middel om te werken aan de doelen van nme. Dit kan variëren van spelen gericht op ontdekking en beleving, thematische “verbeeldingsspelen” zoals “Indianen” of “Robinson Crusoe” tot grote groepsspelen of informatieve spelen.

Rol- en simulatiespelen en informatieve spelen zijn ook geschikt voor nme-doelen. Informatief spel geeft de mogelijkheid om maatschappelijke vraagstukken te onderzoeken en daarin stelling te nemen. Via informatief spel worden verbanden gelegd tussen de leefwereld van deelnemers en de maatschappij, tussen individuele ervaringen en de werking van structuren.

Voor al oudere deelnemers is deze werkvorm geschikt. Ook via stellingenspelen en discussiespelen is het goed mogelijk aspecten van nme bespreekbaar te maken.

Zie voor meer informatie deel 3 van deze serie.

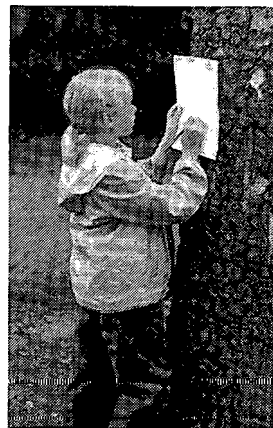
Excursies.

Tochten, excursies en fiets- en vaartochten, al of niet begeleid, vormen voor veel nme-groepen basis-activiteiten. Voor deelnemers zijn tochten spannend, door de wisseling van de omgeving, de verschillende indrukken en belevenissen. Een tocht is bij uitstek geschikt om de omgeving te verkennen. Er zijn veel soorten tochten en begeleide excursies mogelijk. Van een speurtocht, een door een (natuur)gids begeleide gezins- of kinderwandeling tot een zelfstandig gelopen natuurpad of struin-tocht met jongeren. Excursies zijn ook geschikt als afsluiting van een thema. Het organiseren van familiewandelingen is een vorm, waarbij zowel kinderen als ouders bereikt worden. Vaak zijn er streek- en seizoensgebonden activiteiten zoals schaapscheerdersfeesten, die je in je tocht op kunt nemen.

Zie het vierde deel van deze serie voor meer informatie over tochten.

Informatief spel
(Ill. Marja de Vries)

Opdrachtentocht
(Foto: W. Meyer Ricard)

Kunstzinnige vorming.

Ook in de nme wordt vaak met kunstzinnige middelen gewerkt, al wordt dat niet zo benoemd. Op natuurclubs wordt met klei gewerkt, er worden mobiles en kerststukjes gemaakt van natuurlijk materiaal en ervaringen worden vastgelegd in tekeningen en verhalen.

Er is een onderscheid tussen actieve en receptieve kunstzinnige vorming. In het eerste geval zijn kinderen zelf bezig en in het tweede geval ondergaan ze kunstzinnige vorming. Ze kijken naar een film of toneelstuk of bezoeken een museum.

In de nme worden kunstzinnige middelen veel gebruikt om gevoelens en indrukken op basis van natuurbeleving uit te drukken. "Met natuurlijk materiaal" knutselen wordt vaak gedaan, zeker met jonge kinderen. Al eerder werd hierbij de vraag gesteld of dit, zonder relatie tot de plek waar dit materiaal van daan komt, wel nme kan worden genoemd. Kunstzinnige werkvormen kunnen ook goed ten behoeve van presentaties en acties naar buiten worden gebruikt: affiches, collages, straattheater, e.d.

(Foto: W. Meyer Ricard)

De kunstzinnige of creatieve vorming omvat zes richtingen.

- *audiovisuele vorming*, zoals fotografie, film, video en hoorspelen, interviews en radio;
- *beeldende vorming*, waaronder tekenen, schilderen, grafische vormgeving, beeldhouwen. Werken met natuurlijk materiaal kun je hieronder scharen;
- *dansante vorming*, waaronder volksdansen en bewegingsexpressie;
- *dramatische vorming*, waaronder rollenspel, poppen- en schimmenspel, toneel, (panto)mime en creatief spel;
- *muzikale vorming*, waaronder zingen, instrumenten maken en bespelen;
- *literaire vorming* (taalvorming), waaronder allerlei werkvormen vallen die als basis taal hebben, zoals schrijven, dichten en drukken.

Naar buiten met boeken

Een manier om kinderen belangstelling te laten krijgen voor hun omgeving is door te werken met boeken. Er verschijnen veel informatieve natuurboeken met beschrijvingen van dieren, planten of het leven in een sloot. Deze boeken zijn vaak vooral geschikt voor geïnteresseerde kinderen en voor documentatiecentra en dergelijke.

Er zijn ook veel kinderboeken, waarin de natuur(beleving) een belangrijke rol speelt. Kinderen zelf spelen er vaak de hoofdrol in, zodat het verhaal kinderen makkelijk aanspreekt en ze zich met de personages identificeren. De natuur, de omgeving en het buiten spelen/leven komt bijna in ieder kinderboek ter sprake. Aanknopingspunten voldoende! Voor jongere kinderen zijn prentenboeken heel geschikt. Nadat je met de kinderen de plaatjes hebt bekeken, kun je buiten échte bloemen, vogels en mieren gaan bekijken. Goede prentenboeken stimuleren bij kinderen de fantasie en gevoel voor vorm en kleur en tevens de aandacht en belangstelling voor de (echte) wereld om hen heen. De fantasieverhalen zijn meestal gebaseerd op een werkelijkheid die kinderen kunnen herkennen.² Door in je club aan het begin van de activiteit een verhaal voor te lezen, komen kinderen in de stemming. Vervolgens start je met een activiteit, als afgeleide van dat verhaal. Na het lezen van Klein Duimpje kun je zelf sporen gaan zoeken of een speurtocht houden. Naar aanleiding van het boek 'Rupsje Nooitgenoeg' (Eric Carle) kun je met kleuters rupsen en andere diertjes gaan zoeken in de tuin.

De verschillende werkvormen uit de kunstzinnige vorming kunnen worden gecombineerd. Omdat het terrein van de kunstzinnige vorming zoveel verschillende werkvormen bevat, geeft het talloze mogelijkheden voor de programmering. Kunstzinnige werkvormen sluiten vaak heel goed aan bij de spelvormen die kinderen uit zichzelf al gebruiken.

Zie voor meer informatie deel 4 van deze serie.

'Eten om te leven'.

In het algemene jeugdwerk kent men de werkvorm "koken". Maar het gaat hierbij om meer dan eten maken en opeten.

Het verwerven en bereiden van voedsel heeft raakvlakken met veel natuur- en milieu-aspecten. Het is daarom een onderwerp dat in feite, in samenhang, een aparte werkvorm wordt. Het kan als zelfstandige of doorlopende activiteit worden geprogrammeerd ("voedseldag" of gedurende een kamp dagelijks even "wat eten we vandaag en waarom?") of onderdeel vormen van een thema of project (bijvoorbeeld rond "energie", de problemen van transport van voedsel, of "afval" rond verpakking ervan).

Raakvlakken om aan te denken zijn onder meer: relatie Westen - derde wereld (verbouw volwaardige produkten daar voor dierenvoedsel hier, honger); bio-industrie en mestproblematiek (zure regen, vervuiling); gebruik van bestrijdingsmiddelen (schade aan de natuur); gebruik van allerlei toevoegingen in het voedsel (gevolgen voor mens en dier?); alles rond zaaien, planten en oogsten (historie landbouw); gebruik van wilde planten; gezond eten, zelf eten maken.

In de praktijk kan men hier met allerlei activiteiten bij aansluiten. Wilde planten en vruchten zoeken en daarna kruidensausjes, brandnetelsoep en bosbessenjam maken zijn activiteiten die bijvoorbeeld in jeugdgroepen gedaan kunnen worden. Het aantrekkelijke hiervan is, dat zowel het voorbereiden, klaarmaken als opeten gelegenheid geven om met de deelnemers allerlei zaken te bespreken over de voedsel- en milieuproblematiek. Deelnemers kunnen bijvoorbeeld in een kamp kennis maken met alternatief of vegetarisch eten en geïnteresseerd raken in gezond(er) leven. Kinderen kunnen ontdekken dat rijst gaar wordt in een hooikist of in een slaapzak (energiebesparing!). Dit onderwerp biedt veel mogelijkheden tot excursies (bijvoorbeeld aan een bio-industrie en een bio-dynamische boerderij, de Kleine Aarde, een kaasmakerij of fabriek van bepaald voedsel). Het is ook een onderwerp dat regelmatig aan de orde komt in bestaande informatieve spelen. Zoiets kun je natuurlijk ook zelf in kwartet-, ganzenbord- of rollenspel verwerken. Met dit onderwerp kun je eigenlijk voor iedere leeftijdsgroep leuke en afwisselende programma's maken.

Aan tafel! vroeger en nu.

Informatief rollenspel.

Verdeel de kinderen in drie groepen.

1. mensen uit de (Europese) Middeleeuwen. 2. mensen uit Europa, ±1800. 3. mensen van tegenwoordig. Iedere groep verkleedt zich zo mogelijk enigszins volgens de toen geldende (burger-)mode. Zorg voor veel lappen, sjaals en hoeden!

Zet op een tafel ± 20 voedselprodukten, bijvoorbeeld: erwten, aardappels, kaas, bananen, appels, tomaten, paprika, koolsoort, rogge- of boekweitmeel, maïsmeel, honing, suiker, chocola, melk, chips, kauwgum, rijst, olie, halvarine, margarine, pindakaas, eieren, kamillethee, koffie, peper, tijm, hazelnoten. Doe het eventueel in bakjes en zet naambordjes bij minder bekende dingen. Een "verkoper" zorgt voor de uitgifte ervan (en de orde!). Om de beurt mag iedere groep nu een produkt aanwijzen en meenemen. Iedere groep mag vijf dingen uitzoeken. Bekijk na afloop gezamenlijk wat iedere groep als voedselpakket koos. Bespreek of het al of niet klopte en waarom. Denk hierbij aan aspecten als: het ontdekken van streken (de aardappel, tomaat, paprika en chocola kunnen niet eerder dan 1492 bekend zijn geweest); het kunnen bewerken van produkten (pas de vorige eeuw zag men kans chocola in blokken te maken; halfprodukten als halvarine zijn van deze tijd); mogelijkheden die door beter vervoer en kas-tuinbouw werden geschapen (bananen, paprika, tomaten) enz. Wat is er nog meer te zeggen over de verschillen tussen een maaltijd in de middeleeuwen en een van nu? Zouden we nu een middeleeuwse maaltijd nog lusten? (Maak maar eens roggepap met honing of iets dergelijks.)

Informatie, voorlichting en actie rond natuur en milieu

Om inzicht in natuur- en milieuzaken te krijgen en de bewustwording van de oorzaken en gevolgen van natuur en milieu te bevorderen kun je naast alle andere genoemde werkvormen ook gebruik maken van overdrachts- en voorlichtingsvormen als lezingen, film- en videopresentaties, excursies in bedrijven, e.d. Persoonlijke betrokkenheid en bewustwording zijn te bevorderen door discussie- en gespreksactiviteiten te organiseren. Natuurlijk zijn eerder genoemde werkvormen hierbij ook gericht in te schakelen: rollen- en simulatiespelen, het maken van collages, het spelen van een informatief spel, maar ook natuur- en milieuonderzoek. Al deze mogelijkheden kunnen deel uitmaken van een (thematisch) *milieuproject*, waarmee een jongerengroep gedurende enige bijeenkomsten of bijvoorbeeld tijdens een kamp bezig is. Een dergelijk project start men in principe voor zichzelf, maar kan uitmonden in de behoefte er mee naar buiten te treden.

Ook de jeugd en jongeren die hun visie over zaken die met natuur en milieu hebben te maken of de resultaten van een onderzoek op een gegeven moment naar buiten willen brengen, zullen hiervoor allerlei werkvormen kunnen toepassen. Denk maar eens aan het zelf maken van schriftelijk informatief materiaal, als een folder of een krantje; het straattheater of poppenspel om het publiek op straat te bereiken.

Bij het voeren van *actie* door jeugd en jongeren worden vaak vraagtekens gezet. Waar ligt de grens tussen educatie en manipulatie door de begeleiders, of tenminste sterke beïnvloeding?

Maar wie naar bewustwording streeft en wil bevorderen dat mensen zichzelf milieu-verantwoordelijk gaan voelen en in die geest handelen, moet niet schrikken wanneer mensen de resultaten van hun keuzes en inzichten ook aan anderen willen tonen.

Natuur- en milieuacties, in welke vorm dan ook, zijn bij uitstek activiteiten van jongeren, die zelfstandig handelen vanuit een eigen verantwoordelijkheid en meestal hoogstens een beperkt beroep doen op advies en ondersteuning van begeleiders, deskundigen, e.d.

Toch blijken ook jongere kinderen actie te willen voeren. De informatie via de moderne media bereikt ook hen en ze voelen zich mondig genoeg om te reageren. Het Europees Parlement veroordeelde de jacht

Jeugdbondsactie ivm.
behoud van subsidie.
(Foto: W. Meyer Ricard)

op zeehondejongen mede vanwege de ontelbare jeugddemonstraties die er tegen waren gehouden. Acties van de WNF-Rangers, van de Dierenbescherming, van Vogelbescherming worden door kinderen uit eigen betrokkenheid en vrije wil gesteund en niet omdat het moet. Een bekend voorbeeld van een geslaagde (niet-milieu) kinderactie is de handtekeningenactie voor behoud van het kinderprogramma Klokhuys, met als middel VPRO-Achterwerk in de betreffende radio-/tv-gids. Kinderen kunnen ook heel wat bereiken! Natuurlijk wil ieder kind het liefste als dappere Greenpeace-strijder de vervuulende boosdoeners in een rubberbootje te lijf. De kunst van jeugdbegeleiders is kinderen zinvolle mogelijkheden te laten zien in de eigen omgeving, dicht bij huis, waar ze op hun eigen manier op kunnen reageren; die ook voldoende uitdaging en spanning bieden. En dit alles door hen te ondersteunen, te adviseren en te begeleiden, zonder hen duidelijk in een bepaalde richting te sturen.

Hergebruik van materialen

Een van de milieuproblemen waar iedereen mee te maken heeft, is de enorme hoeveelheid afval. Een manier om te voorkomen dat deze afvalberg steeds verder groeit is het hergebruiken van afval. Door zelf oplossingen te bedenken, wat je met afval zoals glas, metaal, hout en papier kunt doen, krijgen deelnemers inzicht in dit aspect van de milieuproblematiek en een kritischer houding. Laat ze daarna ook nadenken over mogelijkheden om minder afval in huis te halen: kritisch kijken naar verpakkingsmateriaal, statiegeldflessen kopen enz.

creatief werken met natuurlijk materiaal

Doel:

Ontdekken van de praktische mogelijkheden voor het hergebruik van materialen.

Activiteit:

Dode takken, oude kranten en tijdschriften, oude lappen, conservenblikjes, doppen, papier en andere materialen bieden vele mogelijkheden voor creatief bezig zijn. Je kunt er veel van maken, bijvoorbeeld:

- muziekinstrumenten
- versiering voor feesten
- kettingen
- mobiles
- prentenboekjes
- praktische gebruiksvoorwerpen, zoals doosjes, spaarpot, prullenbak, voden-mat, verkleedkostuums.

(onder andere gebaseerd op: Actief met natuur & milieu in Flevoland.) Zie hierboven.

5.3 KEUZEN MAKEN UIT WERKVORMEN

Welke keuze je maakt uit al deze werkvormen is afhankelijk van het doel dat je wilt bereiken.

Als je met kinderen van zes tot tien jaar werkt, zul je andere werkvormen kiezen dan als je een groep tieners de natuur wilt laten ervaren. Wie in een stadsbuurt werkt, heeft andere mogelijkheden, dan degene die in een plattelandsgemeente activiteiten organiseert.

Wil je kinderen kennis laten maken met de verschillende facetten van een thema, dan is het verzamelen van kranteberichten en foto's of het maken van een collage geschikt als startactiviteit. Als je deelnemers wilt stimuleren om zich een mening te vormen over een thema, dan is bijvoorbeeld een stellingen spel geschikt.

De mate waarin een werkvorm geschikt is voor het gestelde doel,

HET PERSOONLIJK MILIEU PLAN (PMP)

De overheid maakt milieubeleidsplannen, bedrijven werken aan een milieuzorgsysteem, laat de groep eens werken aan hun eigen:

PERSOONLIJK MILIEU PLAN

1. *Energieverbruik:
hoe bewust gaan de deelnemers om met energie;*
2. *Afval, voorkomen en hergebruiken:
de afvalberg begint in de winkel, vermindering kan door kritisch kopen, verder natuurlijk zoveel mogelijk hergebruiken;*
3. *Eten:
voedingsgewoonten doen een behoorlijke aanslag op het milieu: produktiewijze, plaats van herkomst (transport), verpakkingswijze, chemische toevoegingen en afval: kritisch consumeren goed voor jezelf en het milieu;*
4. *Huishouden en schadelijke producten:
enorme hoeveelheden milieubelastende producten worden gebruikt in het huishouden of bij hobbies: is het echt nodig? is er een milieuvriendelijker oplossing en waar blijven de restanten?*
5. *Vervoer:
Hoe bewust wordt gekozen voor vervoermiddelen, nu en in de toekomst?*
6. *Laat van je horen:
milieuzorg is een zaak van iedereen, stimuleer anderen maar begin ook zelf!*

Dit geeft zeker voldoende aanleiding om discussies te krijgen over de aard en omvang van de milieuproblematiek, de rol van het individu daarbij of discussies die leiden tot het "afwentelingsmechanisme" (zolang zij niets doen, hoeft ik....).

(Uit: wegwijzer natuur en milieu)

noemen we de *gebruikswaarde* van die werkvorm.

De gebruikswaarde van een werkvorm is niet het enige criterium waarop die werkvorm kan worden uitgekozen. We hebben namelijk ook te maken met de *aanspreekwaarde* van de werkvorm, dat wil zeggen de mate waarin een werkvorm deelnemers al dan niet aanspreekt. Wil een bepaald programma succes hebben, dan zullen de gekozen werkvormen moeten aansluiten bij de interesses en mogelijkheden van de deelnemers. Sommigen vinden speurtochten leuk, anderen doen liever handenarbeid. Dat verschilt per kind en kan zelfs per periode verschillen. Opeens kan een kind bijvoorbeeld enorm geboeid worden door insecten, waar het eerder niets van wilde weten.

De aanspreekwaarde verschilt ook per groep. Voor de ene groep zal de aanspreekwaarde van bijvoorbeeld een wadlooptocht of een bosexcursie hoog zijn en voor een andere groep juist laag. Kun je nu tevoren inschatten of een bepaalde werkvorm wel of geen

aanspreekwaarde heeft voor een groep? Meestal is het een kwestie van aanvoelen. Het beste is het natuurlijk om een aantal mogelijkheden met de deelnemers te bespreken en hen daaruit te laten kiezen.

Het is zinvol als je enigszins weet wat de sterke en zwakke punten zijn van je deelnemers, wat hun *capaciteiten* zijn. Werkvormen waarbij de deelnemers gebruik kunnen maken van hun sterke punten spreken extra aan.

Dat wil overigens niet zeggen dat je geen activiteiten kunt programmeren waarbij een appèl op andere capaciteiten van deelnemers wordt gedaan. Hierdoor doen ze nieuwe ervaringen op en merken dat ze ook andere dingen leuk kunnen (gaan) vinden.

Werkvormen kunnen een appèl doen op verschillende capaciteiten:

- lichamelijkeheid
- behendigheid
- inzicht en logisch denken
- creativiteit
- tactiek
- reactievermogen
- geheugen
- waarneming
- sociale vaardigheden

Probeer bij de programmering een evenwichtige verdeling te maken van werkvormen die verschillende capaciteiten vereisen. Zou je alleen opdrachtentochten programmeren, dan vallen de deelnemers die daar minder in geïnteresseerd zijn op den duur uit. In een gevarieerd aanbod komen ook verschillende elementen van nme aan bod. Door je programma-aanbod kun je ook bewust selecteren. Beheersactiviteiten spreken niet iedereen aan.

Verder stelt iedere werkvorm meerdere eisen tegelijk. Bij het onderhouden van nestkastjes leer je met gereedschap omgaan, je krijgt inzicht in de vogelwereld en durft op een ladder tegen een boom te klimmen.

Wie met een groep bekende deelnemers werkt, kan een afweging maken tussen de speleisen en de capaciteiten van de deelnemers. Zo kun je bepalen of de aanspreekwaarde van een werkvorm voor die

Begeleiders moeten eerst zelf de omgeving verkennen en beleven!
(Foto: W. Meyer Ricard)

groep op dat moment hoog of laag zal zijn.

Daarnaast stelt iedere werkvorm eisen en voorwaarden aan de *omgeving* om tot zijn recht te kunnen komen.

Ga tevoren na wat er bij het gebruik van een bepaalde werkvorm komt kijken en waar jij, de deelnemers en andere gebruikers van de omgeving of ruimte waar de activiteit plaatsvindt, belemmerd door kunnen worden. Zeker bij natuur- en milieuactiviteiten, maar eigenlijk altijd, is het belangrijk om ook met die omgeving rekening te houden. Plan geen spannend nachtspel in een bos met veel onderbegroeiing in het voorjaar. Alles wat daar nestelt en broedt wordt dan verstoord. In plaats van als "belemmering" kun je zo'n omgeving ook positief ervaren: het biedt mogelijkheden voor andere werkvormen en activiteiten. Nog een voorbeeld: een opdrachtentocht, waarbij onderweg allerlei spelletjes klaarliggen en informatiekaartjes hangen, mislukt gegarandeerd in een druk bewandeld bos. Niets is toch leuker dan zo'n spel meenemen?...

In de nme is de *omgeving* dus *een van de uitgangspunten*, van waaruit je keuzen maakt en niet het sluitstuk.

Denk er tenslotte aan rekening te houden met de aandachtspunten voor de verschillende leeftijdsgroepen (hoofdstuk 2).

Noten:

1 gebaseerd op D. Huitzing. "Een schepje erboven op! enz.

2 Zie bijvoorbeeld: 'Gebruik van prentenboeken in de NME', W. Meyer Ricard, in Mens en Natuur, IVN Amsterdam 38e jaargang nummer 5, 1987

Mensen, materiaal en middelen

Wie activiteiten in een bepaalde organisatievorm, dus een programma, wil aanbieden zal uit moeten gaan van de mogelijkheden die je als organisatie hebt.

Deze mogelijkheden zijn afhankelijk van de volgende punten:

- *personele voorwaarden*, dus de medewerkende mensen;
- *materiële voorwaarden*, zoals materiaal, maar ook ruimte;
- *financiën*, het beschikbare geld dus;
- *samenwerkingsmogelijkheden* met andere instellingen

6.1 PERSONELE VOORWAARDEN

Wie activiteiten wil uitvoeren heeft medewerkers nodig. In het plaatselijke nme- en jeugd- en jongerenwerk zijn dat vaak vrijwilligers. Beroepskrachten vind je in de nme bijvoorbeeld in plaatselijke milieueducatiecentra, natuurhistorische musea en bezoekerscentra en bij provinciale steunpunten.

In het jeugd- en jongerenwerk zijn er meestal wel enkele (coördinerende) beroepskrachten in buurt- of clubhuis en zijn er eveneens provinciale steunorganen. Maar de plaatselijke afdelingen van landelijke jeugdorganisaties draaien ook bijna altijd geheel op vrijwilligers.

Het is lang niet altijd gemakkelijk om voldoende goede vrijwilligers te vinden; dat blijkt zowel in het algemene jeugd- en jongerenwerk, als in het nme-jeugdwerk. En dat terwijl er wel veel belangstelling voor dergelijke activiteiten bij de jeugd is en vrijwilligers die zich wel met de begeleiding ervan bezighouden meestal heel enthousiast zijn.

Het is heel jammer als het ontbreken van deskundige begeleiders gaat bepalen of het werk kan worden georganiseerd en hoe. Dat betekent dat als je de keuze voor (nme-)jeugdwerk hebt gemaakt ook moet werken aan:

- werving en behoud van vrijwilligers
- verbetering en uitbreiding van hun deskundigheid

Achtergronden, werving en opvang van vrijwilligers.

Mensen hebben uiteenlopende motieven om op vrijwillige basis mee te werken aan (nme-)jeugdactiviteiten.

Redenen kunnen bijvoorbeeld zijn:

- het leuk vinden om iets met kinderen te doen;
 - iets over natuur- en milieubehoud te willen overdragen op de jeugd;
 - het kunnen ontplooien van eigen capaciteiten en opgedane kennis (bijvoorbeeld van een natuurgidsenopleiding) in de praktijk brengen.
- Als mensen vrijwillig hun tijd ergens aan besteden moet hen dat iets opleveren. Als dat geen financiële beloning is, moet het werk aantrekkelijk en inspirerend zijn en voldoening geven.

De motieven van de vrijwilligers moeten niet botsen met de doelstellingen van de club, vereniging of organisatie waaraan ze hun tijd gaan besteden. Staat bijvoorbeeld het milieu centraal of het kind? Of gaat het om een samenhangende combinatie van beide? (Als jij de kinderen bloemen laat plukken in een wegberm, omdat je dit een belangrijke ervaring vindt en op die plek verantwoord, is het niet leuk als de voorzitter van de club langskomend roept: "Handjes op de rug! Bloemen plukken mag nooit!") De vrijwilliger moet dus tevoren weten wat de organisatie hem te bieden heeft, of hij zich er voldoende mee kan identificeren en of hij kan verwachten dat het "leuk" wordt.

Tijdens de presentaties naar buiten, die mede bedoeld kunnen zijn om nieuwe vrijwilligers te werven, moet de organisatie of vereniging dan ook altijd goed duidelijk maken wie ze zijn, wat ze willen en hoe ze dat doen.

Geschikte wervingsmomenten en -manieren zijn bijvoorbeeld

- een stukje in de plaatselijke krant;
- een korte mondelinge of schriftelijke oproep na afloop van een "open" activiteit, zoals een excursie;
- een stand op een manifestatie (waar inhoudelijk meer wordt gepresenteerd dan alleen verkoopmateriaal);
- tijdens een tentoonstelling;
- een "open dag" voor ouders en bekenden, bijvoorbeeld om een bepaald project af te sluiten;
- tijdens een grote plaatselijke manifestatie, bijvoorbeeld een "we

maken het dorp schoon!"-actie of een Wereld Milieudag-feest.

Potentiële vrijwilligers wegen een aantal factoren af voordat zij wel of niet actief worden:

- *hoeveel* moet ik *investeren*, bijvoorbeeld in tijd (prijs);
- in hoeverre komt het werk tegemoet aan mijn *behoeften* en *motieven* (opbrengst);
- zijn er *andere mogelijkheden* voor mij om hetzelfde doel te bereiken? (alternatieven).¹

De organisatie of club moet op haar beurt ook tevoren wat meer over *achtergronden* en *motieven* van de toekomstige vrijwilliger weten. Men moet rekening houden met hun motieven en zorg besteden aan opvang en een inwerk-periode.

De achtergronden van de vrijwilligers, zoals opleidingsniveau, ervaringen, persoonlijke interesses en kwaliteiten zijn ook van invloed op het werk. Evenals sekse en leeftijd.

Deze achtergronden verschillen bij iedere deelnemer. Kinderen van een jeugdnatuurclub die "doorstromen" en zelf leiding willen worden, geïnteresseerde ouders die mee willen werken, de oudere natuurminnende heer, die "iets voor de jeugd wil doen": zij hebben allemaal iets anders te bieden en zij hebben allen hun eigen verwachtingen.

Voor het werken met kinderen en jongeren is ook een aantal *vaardigheden* nodig, zoals interesse in kinderen en ermee kunnen omgaan, kunnen organiseren en improviseren en samenwerken met anderen. Voor nme-activiteiten ook interesse in natuur- en milieuzaken.

Bij werving en aanname van nieuwe vrijwilligers zou men hierop moeten letten. Maar het betekent niet dat iedere vrijwilliger direct al deze kwaliteiten in huis moet hebben. Meestal ben je al blij dat er iemand wil meewerken! Tenslotte is het geen beroepskracht.

Vrijwilligers moeten ook de kans krijgen tijdens een inwerkperiode in hun taak te groeien. Een meer ervaren vrijwilliger kan als "mentor" of "begeleider" worden ingeschakeld. Deze kan ook letten op nieuwe en

bijzondere vaardigheden en kennis die de nieuwe medewerker blijkt te hebben. Dat biedt perspectieven voor nieuwe activiteiten!

Een vrijwilligersgroep moet er ook voor zorgen dat er voor iedereen groei- en veranderingsmogelijkheden blijven in functies en taken. Er moet ruimte zijn voor de vrijwilligers om zich na verloop van tijd op andere wijze te kunnen ontplooiën.

Om bij te tanken: bijscholing
(Foto: W. Meyer Ricard)

Tenslotte moet er worden gezorgd voor *bijscholingsmogelijkheden*.

Zowel wat vaardigheden, als inhoudelijke kennis, als wat methodische kennis betreft.

Er zijn allerlei mogelijkheden om deel te nemen aan vormings- en kaderactiviteiten. Veel landelijk georganiseerd jeugdwerk heeft een compleet eigen kaderaanbod, waaraan deelname voor een deel verplicht is.

Plaatselijke- en provinciale steunorganisaties hebben ook allerlei mogelijkheden, voor aangesloten groepen, maar regelmatig ook voor anderen. Bij dit aanbod wordt steeds vaker im- of expliciet ook aandacht voor nme-activiteiten opgenomen.

Ook voor nme-groepen komen steeds meer (na)scholingsmogelijkheden: via bijvoorbeeld de provinciale consulentenschappen nme en de landelijke bureaus van IVN en WNF. Ook plaatselijke groepen zelf organiseren soms dergelijke activiteiten, bijvoorbeeld als aanvulling op de basis- of natuurgidsencursus of in

samenwerking met andere groepen in de regio.

(In deel 5 van deze serie staat meer informatie over het werven en begeleiden van vrijwilligers. Ook in deel 1 wordt ingegaan op de achtergronden van vrijwilligerswerk.)

6.2 MATERIËLE VOORWAARDEN

Wie met kinderen en jongeren werkt heeft naast eigen kennis en ervaring allerlei soorten materiaal nodig. We beperken ons hier tot het materiaal dat je nodig hebt voor *nme-activiteiten*. Maar natuurlijk heb je ook het algemene knutselmateriaal nodig, zoals potloden, viltstiften, lijm, scharen en papier. En ook de bal wordt niet vergeten, voor "tussendoor" of in het kamp. Touw, dun en dik, hamers, zagen, dobbelstenen, gezelschapsspelletjes: van alles zul je in de loop der tijd nodig hebben. Wie over goed basismateriaal beschikt, aangevuld met specifiek materiaal voor *nme-activiteiten*, heeft meer mogelijkheden. Dit materiaal kan steeds worden uitgebouwd en aangevuld. Handig om over te beschikken is:

- *Schriftelijk materiaal*, zoals uitgaven met suggesties en ideeën, spelen, zoekkaarten en determinatietabellen, (jeugd)natuurgidsen en andere boeken over cultuur, natuur en milieu in het algemeen en van de omgeving.

- Een zelfgemaakt *logboek* van clubbijeenkomsten of een activiteitencartotheek horen hier ook bij.

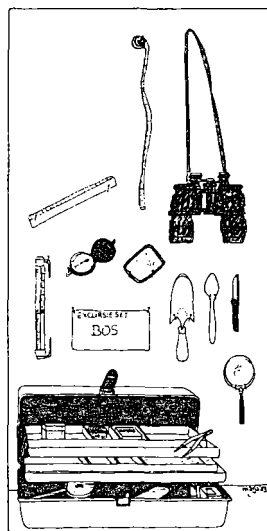
- *Knutselmateriaal*, zie boven.

- *Veldverkenning- en onderzoeksmateriaal*, zoals loeps, centimeters, potjes, emmers, thermometers. Met de kinderen samen kun je schepnetjes, boomhoogte- en water-lichtmeters maken. Wie veel veldonderzoeks- en veldwerkactiviteiten organiseert kan een aantal kijkers, een grondboor, een binoculair aanschaffen.

Voor dergelijk kostbaarder materiaal kun je proberen een beroep te doen op de verschillende fondsen voor het jeugdwerk en de *nme*.

Veel van dergelijk materiaal is ook te leen, via een plaatselijk natuur- en milieueducatiecentrum, een schoolbiologiedienst of een provinciale consulent *nme*.

Zij beschikken vaak over thematische activiteiten- of leskisten en -koffers. Hierin zit alles wat je rond dat thema nodig hebt. Zoals rond

(Tekening: Marja de Vries)

“bomen”, “wateronderzoek”, “zure regen”, “het strand”. Enkele kisten zijn speciaal voor het jeugdwerk geschikt en ontwikkeld.

(Denk eraan dat zowel het eigen materiaal als de eventuele kijkers en camera's die kinderen van huis meenemen, verzekerd moeten zijn.)

Probeer het materiaal ook goed en veilig op te bergen.

Een kindermiddag in een ruimte met sfeer
(Foto: IVN afd. Roden)

Niet iedere organisatie of club heeft een *eigen ruimte*. Het is ook niet altijd nodig: excursies met gezinnen begeleid door een natuurgids of boswachter starten vaak bij een ontmoetingspunt buiten. Er bestaan ook vaste natuurjeugdgroepen die (soms noodgedwongen) altijd activiteiten buiten organiseren. Maar een eigen ruimte als basis en voor binnenactiviteiten is er prettig.

Soms wordt gebruik gemaakt van ruimtes die niet speciaal voor nme-activiteiten zijn ingericht, zodat met tafels en stoelen moet worden gesjouwd om in de ruimte te kunnen werken. Een omgeving, waarin kinderen worden uitgedaagd is belangrijk. Als kinderen zelf met aanwezige materialen aan de slag kunnen, wordt hun interesse op speelse manier gewekt. Met bijvoorbeeld posters en vondsten uit de natuur kun je een ruimte in de sfeer van je thema/activiteit brengen.

Wie een permanente ruimte voor jeugdactiviteiten heeft, zorgt er uiteraard voor dat de inrichting dit ook weerspiegelt.

Het is van belang om de ruimte zo in te richten, dat niet teveel verboden of gewaarschuwd hoeft te worden.

Ook de ligging en de bereikbaarheid van de plaats waar de activiteiten plaatsvinden is belangrijk. Kunnen kinderen er makkelijk komen? Of moeten ze eerst een drukke verkeersweg oversteken? Als het terrein of de beschikbare accommodatie slecht bereikbaar is, kun je met bepaalde activiteiten de kinderen misschien opzoeken op andere plaatsen in de wijk.

(Hou bijvoorbeeld een park-wandeling of organiseer een spel in de speeltuin.)

In de deeltjes van deze serie, waarin werkvormen uitgebreider worden besproken, komen ook allerlei materialen en middelen ter sprake. In deel 5 wordt ook op een eigen ruimte ingegaan.

6.3 FINANCIËN

De financiële middelen verschillen per organisatie. De overheid beïnvloedt de financiële situatie door haar subsidiebeleid en zal bepaalde activiteiten stimuleren.

Voordat activiteiten van start kunnen gaan, moet vaak een begroting worden gemaakt. Afhankelijk van de benodigde financiën moet tijd worden besteed aan het verwerven van de benodigde middelen, bijvoorbeeld door aanspraak te maken op subsidieregelingen of door aanvragen in te dienen bij fondsen. Wanneer men als groep deel uitmaakt van een grotere organisatie, bijvoorbeeld een nme-vereniging, lopen de aanvragen meestal via de penningmeester van de vereniging. Als de vereniging gesubsidieerd wordt, is het vaak moeilijk om aparte subsidies voor het jeugdwerk aan te vragen; je zult dan binnen de vereniging een deel van het budget moeten zien te krijgen voor de jeugdgroep. Aparte project-aanvragen zijn vaak wel bespreekbaar. Er zijn verschillende speciale fondsen voor het nme en het jeugd- en jongerenwerk bij wie je een aanvraag kunt indienen (zie onder meer literatuurlijst). Een financieel verslag na afloop geeft aan de subsidiënt duidelijkheid over de besteding van de gelden en is handig voor een volgende keer.

(In deel 5 van deze serie staat meer over het verwerven van financiële middelen.)

6.4 SAMENWERKEN MET ANDERE INSTELLINGEN

Samenwerken met andere instellingen kan je mogelijkheden vergroten. Je voorkomt dubbel werk en je kunt van elkaars ervaring en deskundigheid gebruik maken.

Nadat je geïnventariseerd hebt wat er in een plaats/het werkgebied speelt, kun je bekijken welke activiteiten raakvlakken hebben met jullie werk. Welke mogelijkheden zijn er om samen te werken? In steeds meer plaatsen ontstaan samenwerkings-platforms van (nme)-groepen en -instellingen. Ook gemeentelijke natuur- en milieueducatie-contactambtenaren kunnen een bindende rol vervullen.

In hoofdstuk vier is hierover een en ander beschreven.

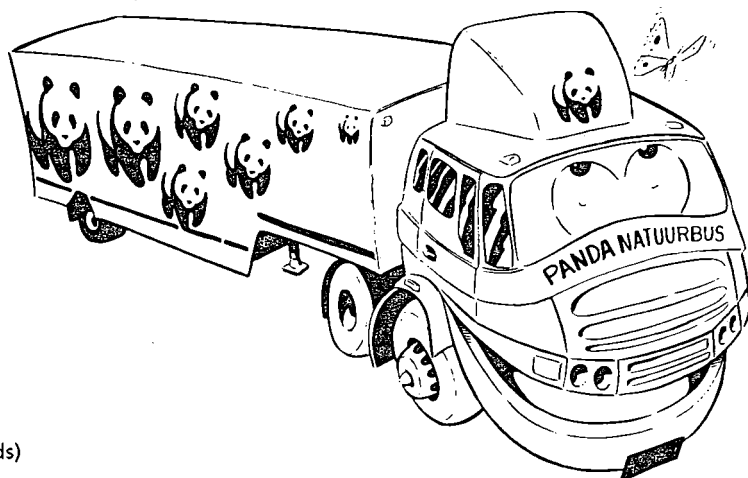
Organisaties die op plaatselijk niveau bijvoorbeeld kunnen samenwerken:

a. *Nme-organisaties* (WNF-, IVN-, Milieudefensie-, KNNV-afdelingen) en *nme-instellingen* (schoolbiologendienst, bezoekerscentrum, milieueduatiecentrum).

b. *Buurt- en clubhuizen/ wijkcentra*

c. *Kindervakantiewerkcomités*

In veel gemeenten worden in de vakantie(s) Kindervakantieactiviteiten georganiseerd, variërend van een paar dagen tot een periode van een paar weken. Soms is de organisatie in handen van het club- en buurthuiswerk of de wijkvereniging; vaak zijn er speciale kindervakantiewerkcomités, waarin vooral vrijwilligers werkzaam zijn.

(Bron:
Wereldnatuurfonds)

d. *Natuur- en milieujeugdgroepen*

(zoals de Jeugdbonden voor natuur- en milieustudie, de Jeugdnatuurwachten, de WNF-Rangers, de Dierenbeschermingsjeugdgroepen.)

e. *Plaatselijke afdelingen van identiteitsorganisaties* (landelijk georganiseerd), zoals Scouting, Jong Nederland, het NIVON, en het CJV. Deze organisaties werken op plaatselijk, provinciaal en landelijk niveau vanuit dezelfde doelstelling. De plaatselijke afdelingen zijn (net

als de nme-afdelingen) zelfstandig, maar worden door hun provinciale en landelijke bureau's ondersteund.

f. *Ander plaatselijk jeugdwerk*, zoals kerkelijk jeugdwerk, open jeugdwerk, jongerensozen. Ook deze zijn vaak zelfstandig, maar kunnen wel een beroep doen op plaatselijke, provinciale en landelijke steunpunten met beroepskrachten.

e. *Onderwijs*

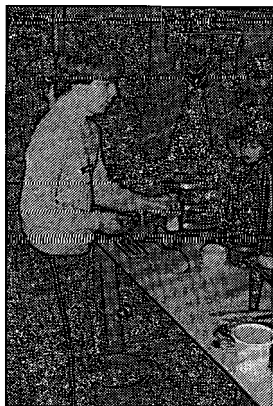
In het onderwijs zal nme over enige tijd opgenomen worden in het leerplan. Men heeft echter, gezien het overvolle programma op school, niet altijd de mogelijkheden en de tijd om activiteiten te realiseren.

"Natuurouders" of "schoolnatuurgidsen" kunnen vanuit nme-organisaties hierbij steun verlenen. Er bestaan ook andere raakvlakken met buitenschoolse groepen. Zo kan men bij buurtmanifestaties samenwerken, meewerken aan een schooltentoonstelling, enz. Het is raadzaam om over de afbakening van de taken van de school en jouw organisatie duidelijke afspraken te maken.

f. *Andere organisaties*

Er bestaan nog veel meer soorten activiteiten, waaraan kinderen en jongeren kunnen deelnemen, zoals het recreatiewerk van kampeer / recreatieinstellingen, jeugdsportorganisaties, politieke jongerenorganisaties e.d, creativiteitscentra en jeugdorganisaties van etnische groepen. Je ziet ook uiteenlopende plaatselijke initiatieven, zoals groepen kinderen die hun eigen natuurclub hebben opgericht of een onderwijzer die in zijn vrije tijd met kinderen actief is rond nme-activiteiten. Of de kinderboerderij waar ook wekelijks een natuur- of dierenclub is.

In deel 1 van deze serie wordt meer informatie gegeven over de verschillende soorten algemeen jeugd- en jongerenwerk, over het nme-jeugdwerk en de historie ervan. In deel 5 wordt nog wat meer ingegaan op de onderlinge samenwerkingsmogelijkheden en die met andere instellingen.

Kaasmaken op de
kinderboerderij.
(Foto: Jeroen van Halm)

NME op de kinderboerderij

Op een kinderboerderij kunnen mensen vertrouwd raken met het omgaan met dieren. Allerlei nme- activiteiten kunnen vanuit een kinderboerderij worden georganiseerd.

Door kindertuinen in te richten kunnen kinderen vertrouwd raken met het verbouwen en verzorgen van allerlei planten en gewassen. Een deel van de gewassen, zoals voederbieten, kan gebruikt worden als voedsel voor de dieren. Andere opbrengsten kun je verkopen, evenals kaas en jam. Ook kun je laten zien hoe op milieuvriendelijke /ecologische manier gewerkt kan worden. Voorbeelden van nme-activiteiten op een kinderboerderij: dieren verzorgen op vaste tijden, werken in de kindertuinen, begeleiden van een knuffeluurtje, spelen en creatief werken met natuurlijke materialen, paaseieren zoeken, een huisdierenkeuring met dierendag.

Noot:

1 Uit de inleiding van de heer Th.J. van Loon, directeur Landelijke Vereniging Vrijwilligerscentrales op de Internationale Vrijwilligersdag 7-12-'89.

In de voorgaande hoofdstukken zijn alle elementen beschreven die van belang zijn voor het programmeren. Programmeren houdt veel meer in dan het organiseren en begeleiden van één activiteit, die vaak een beperkte duur heeft.

In het hierna volgend stappenplan zetten we alle aspecten in elkaar opvolgende “fasen” of stappen op een rijtje. Dit stappenplan kun je a. gebruiken om samen het programmeren te oefenen; b. als “checklist” tijdens je voorbereiding. Natuurlijk zal niet ieder onderdeel voor jouw situatie van toepassing zijn. Dat sla je over. Ook zul je in de praktijk niet telkens voorafgaand aan ieder programma de hele lijst doorlopen. Maar gebruik het bijvoorbeeld wel bij het maken van het jaarprogramma.

Voor een programma uitgevoerd kan worden, komt daar heel wat bij kijken. Naarmate je meer ervaring krijgt, zal het je steeds makkelijker afgaan een programma te maken. Op zich hoeft een goed voorbereid programma nog geen goed programma te zijn. Het kan deelnemers bijvoorbeeld onvoldoende aanspreken. Wanneer is een programma dan wel geslaagd?

Bij het maken van een programma komen de volgende vragen steeds weer terug:

- waar is behoefte aan, wat willen de deelnemers (*wat*)
- wat willen wijzelf bereiken en wat de organisatie (*waartoe*)
- voor welke deelnemers is het programma bestemd (*wie*)
- wat gaan we doen en hoe (*vorm*)
- wat zijn onze mogelijkheden, welke deskundigheden hebben we in huis en wat is er voor nodig (*voorwaarden*)

7.1 DE FASEN OF STAPPEN VAN DE PROGRAMMERING

Bij het maken van een programma doorloop je elke keer een aantal fasen. Achtereenvolgens:

oriënteren: welke activiteiten zijn er mogelijk?

selecteren: welke activiteiten kies je?

voorbereiden: wat moet er allemaal gebeuren voor de activiteit kan starten? Wie doet wat (taakverdeling)?

uitvoeren: Het programma wordt uitgevoerd en zonodig bijgesteld.

evalueren: De activiteit is achter de rug. Hoe waardeerden de begeleiders en de deelnemers het? Wat zou je een volgende keer anders doen?

In de praktijk berust de verantwoordelijkheid voor organisatie en uitvoering van het jeugdwerk vaak bij een paar mensen.

Heeft men het geluk over een grotere vrijwilligersgroep te beschikken, zorg dan dat de mensen die bepaalde activiteiten gaan begeleiden in een zo vroeg mogelijk stadium bij de voorbereidingen worden betrokken. Dan voelt iedereen zich betrokken en verantwoordelijk. Er is dan een “kerngroep” die de activiteit ‘draagt’.

We lopen de verschillende fasen door aan de hand van de aspecten van programmeren, zoals die in de voorafgaande hoofdstukken zijn genoemd: doelstelling, doelgroep, methode, werk- en organisatievormen en voorwaarden.

Per onderdeel wordt een aantal vragen gesteld, die je per activiteit kunt beantwoorden. Je hoeft uiteraard niet bij elke activiteit alle vragen te beantwoorden. Het gaat om een oefening om de verschillende stappen van het programmeren door te lopen. Succes!

Stap 1: Oriënteren: welke activiteiten zijn mogelijk?

De aanleiding om iets te gaan organiseren en daarover te praten kan verschillend zijn.

Je organiseert al activiteiten voor de jeugd rond natuur en milieu en wilt je programma vernieuwen.

Je bent lid van het Wereld Natuur Fonds en wilt actief een bijdrage leveren en daarom een Rangelgroep starten.

Of de gemeente stelt extra subsidie ter beschikking om activiteiten te organiseren ten behoeve van de natuur- en milieueducatie voor de jeugd.

Zo zijn er verschillende aanleidingen mogelijk die tot activiteiten kunnen leiden. Hoe ga je aan de slag?

Neem eens wat tijd om met de begeleiders van de nme-activiteiten samen de volgende vragen te bespreken:

- a. waarom wil je natuur- en milieu-activiteiten organiseren?
 - b. wat wil jij de deelnemers bieden? Wat vind je belangrijk? En wat heb je te bieden?
 - c. hoe past dit in de doelstelling van de organisatie?
- Persoonlijke doelen en doelen van de organisatie kunnen daarbij enige spanning opleveren, die je bespreekbaar kunt maken. Probeer met de groep begeleiders in ieder geval een gezamenlijke basis te vinden.

Je kunt ook het enveloppenspel spelen: Iedere groep krijgt een enveloppe met een aantal doelstellingen op losse kaartjes en enkele blanco kaartjes, als aanzet voor gedachtenvorming en discussie.

Doelstellingen om voor dit spel op de kaartjes te zetten kunnen bijvoorbeeld zijn:

- kinderen kennis bijbrengen over en leren bewust omgaan met natuur en milieu;
 - een positieve houding van kinderen ontwikkelen ten opzichte van dieren, planten en de leefomgeving;
 - kinderen stimuleren zelf actief te worden voor natuur en milieu;
 - kinderen stimuleren om een mening te vormen over bepaalde zaken die met natuur en milieu te maken hebben;
 - betrokkenheid bij en liefde voor natuur en omgeving bevorderen;
 - kinderen de kans geven zelf allerlei aspecten van natuur en omgeving te laten beleven, ervaren en ontdekken;
 - speelse en spannende activiteiten bieden rond natuur en milieu;
- (N.B. Overal waar "kinderen" staat kan ook "tieners", "jongeren" worden gelezen.)

Iedere groep probeert keuzen uit de doelstellingen te maken en voegt er eventueel eigen aan toe. Bijna altijd heeft men meerdere doelen voor ogen. Tenslotte probeert men ze volgens het belang dat men aan ze hecht, te ordenen.

Bijvoorbeeld in volgorde van belangrijkheid of juist van gelijk belang of men vindt dat bepaalde doelen eigenlijk afgeleiden van een andere zijn.

Men kan ze hiertoe bijvoorbeeld op vellen papier plakken.

Gebruik onderstaande vragen om eens te bekijken welke activiteiten in aanmerking komen om te programmeren.

Doelstelling (hoofdstuk 2)

- welke aanleidingen en ideeën zijn er voor programma's?
- wat vinden we van de verschillende ideeën?
- past het in het beleid van de organisatie om deze activiteit(en) te gaan organiseren?
- waarom willen we deze activiteit wel (of niet) organiseren?
- wat willen we ermee bereiken?

Doelgroep (hoofdstuk 3)

- voor welke deelnemers is de activiteit bedoeld? Of: welke doelgroep willen we bereiken?
- eventueel bekende achtergronden, zoals leeftijd, (sociaal) milieu, etniciteit, sekse
- wiens behoefte en in wiens belang is het om deze activiteiten te organiseren?
 - van de organisatie
 - van de gemeente of andere overheid
 - van de deelnemers (kinderen, tieners, jongeren)
 - van ouders
 - van vrijwilligers

Methodiek (hoofdstuk 4)

- welke manieren van werken komen in aanmerking?
 - zelf groepen begeleiden
 - anderen ondersteunen, samenwerken met andere organisaties
 - werken aan voorzieningen/initiëren/actie ondernemen
- wat zijn uitgangspunten voor deze activiteiten? Wat vinden we belangrijk tijdens de activiteiten? Waarop leggen we het accent?
 - werken vanuit de beleving
 - aansluiten bij ervaring en interesse
 - bewustwording/ zelf milieubewust leven
 - vrijwilligheid
 - inspraak
 - actieve inzet voor natuur- en milieu
 - stimuleren van verkennend ontdekken
 - gelijkwaardigheid
 - een persoonlijke benadering
 - een plezierige en vormende vrijetijdsbesteding
 - hoe kunnen deelnemers erbij betrokken worden?

Werkvormen en organisatievormen (hoofdstuk 5)

- welke organisatievormen komen in principe in aanmerking?
 - jeugdverenigingen en -organisaties en jeugdgroepen van organisaties,

- club- en buurthuiswerk, plaatselijke clubs van kerkelijk- of humanistisch werk,
 - instuiven/inloop-activiteiten,
 - cursussen en cursorische activiteiten,
 - incidentele activiteiten, zoals excursies, puzzeltochten, jeugdactiviteiten tijdens een manifestatie,
 - kampen,
 - overige activiteiten, onder meer: natuurbeheers- en veldwerk,
 - overige activiteiten, zoals beheerswerk en onderhoud van terreinen
- welke werkvormen zijn in principe geschikt voor het gekozen thema en de leeftijdsgroep waarvoor de activiteit bedoeld is? Welke (nieuwe) mogelijkheden zijn er?
- Activiteiten gericht op verkenning en beleving van de omgeving;
 - Natuurbeheerswerk en verzorging van planten en dieren;
 - Veldwerk en natuur- en milieuonderzoek;
 - Spel en spelen, sportieve activiteiten;
 - Excursies en tochten;
 - Kunstzinnige vorming;
 - "Eten om te leven", activiteiten rond verwerving en bereiding van voedsel;
 - Informatie, voorlichting en natuur- en milieuacties.
- hoe worden de activiteiten georganiseerd?
- frequentie: incidenteel
 wekelijks
 één keer per ... weken
 - welke dag en welk tijdstip komen in aanmerking?
 - open of vaste groep?
 - leeftijdscategorie? (Horizontaal of verticaal?)

Voorwaarden (hoofdstuk 6)

begeleiders

- hoeveel tijd hebben de begeleiders voor de voorbereiding?
- welke eisen worden aan begeleiders gesteld?
 - wat betreft ervaring
 - wat betreft kunnen werken met kinderen/jongeren
 - ...

- zijn er geschikte en voldoende vrijwilligers om de activiteiten te begeleiden?
- moeten nieuwe vrijwilligers gezocht en geworven worden met speciale deskundigheden?
- hoe worden nieuwe vrijwilligers voorbereid voor de activiteit?
- is het noodzakelijk een cursus of bijeenkomst te organiseren?

materieel

- welke mogelijkheden biedt de omgeving?
- zijn er nu al problemen in verband met accommodatie en materialen?
- moeten er speciale materialen worden aangeschaft? Zijn er andere mogelijkheden (lenen, huren).
- gaan we zelf materialen maken?

financiën

- wat zijn de kosten van de activiteiten?
- is er geld voor beschikbaar?
- wat zijn daarvoor de mogelijkheden?
 - vaste bijdrage van de "moederorganisatie"
 - uit activiteitenbegroting instelling (bezoekerscentrum, milieueducatiecentrum)
 - subsidiekanalen
 - fondsen
 - geldwervings-acties
 - deelnemersbijdragen
 - donaties
 - ...

het beleid en samenwerking

- steunt de vereniging/het instellingsbestuur de activiteit?
- met welke organisaties kan worden samengewerkt?
- Aan welke organisaties moet toestemming worden gevraagd (b.v. om een nachtwandeling in een natuurgebied te houden)?

Kortom: welke eisen stelt de activiteit en kan daar aan worden voldaan?

Stap 2: Selecteren: welke activiteiten kies je?

Nu kunnen keuzes worden gemaakt. Wat doe je wel, wat niet? Dezelfde vragen uit de oriëntatie-fase kun je nu uitvoeriger en nauwkeuriger nalopen voor de activiteit geprogrammeerd gaat worden. Vooral de keuze van een geschikte werkvorm is in deze fase van belang! Welke werkvormen zijn geschikt om het beoogde doel te bereiken? Welke organisatievorm is daarbij het meest geschikt?

Stap 3: Voorbereiden: wat moet er allemaal gebeuren voor de activiteit kan starten?

Het programma is nu duidelijk en met de voorbereidingen kan begonnen worden. Waar heb je tijdens de voorbereiding allemaal mee te maken?

Doelstelling

- het omzetten van de algemene doelstelling in werkdoelen: hoe worden deze concreet? In hoofdstuk twee staat een schema: 'Van algemene doelstelling naar activiteit'.

Doelgroep

- hoe worden de deelnemers bereikt?

- hoe maken we publiciteit?

Als je weet welke programma's je gaat organiseren kun je een publiciteitsplan gaan maken. (In deel 5 van deze serie wordt meer informatie gegeven over publiciteit en werving.)

- hoe worden de deelnemers bij het voor hen bedoelde programma betrokken?

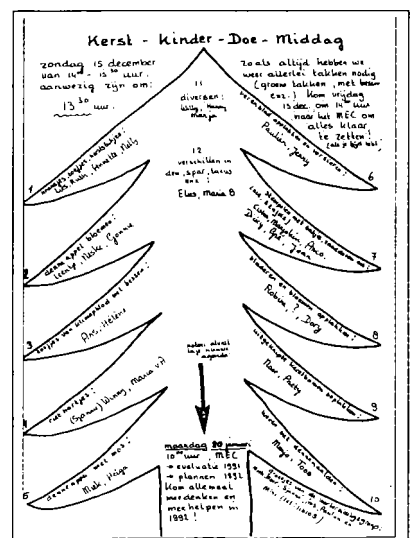
De methodiek

- hoe gaan we met de deelnemers om?

- wat vinden we belangrijk?

- wat zijn de afspraken, welke regels stellen we?

Voor een doe-instuif zijn
veel medewerkers nodig!
(IVN afd. Eindhoven)

Werkvormen en organisatievormen

- de gekozen werkvorm kan worden uitgewerkt, materialen worden geregeld en de opzet van de activiteit zelf kan worden gemaakt.
- het tijdstip, dag en organisatievorm worden vastgesteld.

Voorwaarden

- hoe worden de geldzaken georganiseerd?
- een begroting kan worden gemaakt, financiële acties kunnen worden georganiseerd, subsidies kunnen worden aangevraagd, enz.
- vervolgens kun je onder meer:
 - een eventueel publiciteitsplan uitwerken
 - afspraken maken (bijvoorbeeld met Staatsbosbeheer), zonodig accommodatie vastleggen (onder voorbehoud dat er genoeg deelnemers komen)
 - een tijdsplanning maken
 - vrijwilligers werven en voorbereiden, indien nog nodig
 - een draaiboek maken, waarin de totale activiteit gepland wordt en de opbouw van het programma zichtbaar wordt. (tijdstip en duur van de activiteit, het programma per keer en de r taakverdeling.) Bij grotere activiteiten: welke verantwoordelijkheden en taken worden gedelegeerd? Wie zorgt voor de coördinatie? (Zie hiervoor ook deel 5.)
 - deadlines aangeven. "Op die datum moet dat en dat geregeld zijn, anders vervalt dat onderdeel."

Als aan belangrijke voorwaarden niet is voldaan, zal de activiteit niet door kunnen gaan of uitgesteld moeten worden.

Stap 4: Uitvoering: programma uitvoeren en zonodig bijstellen.

Als de voorbereidende werkzaamheden achter de rug zijn, kom je in de fase van de uitvoering.

Indien van toepassing: nu kun je ook deelnemers werven (d.m.v. aankondigingen bijvoorbeeld).

Doelstelling

- tijdens het verloop van de activiteit wordt nagegaan of de uitvoering klopt. De doelstelling zit in het programma verwerkt.

Doelgroep

- hoe vinden de deelnemers het programma?
- is het uitdagend genoeg?
- hebben ze extra stimulans nodig?

Uitgangspunten voor de methodiek

- de voorgenomen afspraken en uitgangspunten worden in praktijk gebracht.

Werkvormen en organisatievormen

- slaat het programma aan?
- vraagt het om bijstelling?
- zijn er alternatieven achter de hand?

Voorwaarden

- in principe is aan de voorwaarden voldaan. Het kan zijn dat opeens improviseren nodig is als een begeleider ziek blijkt te zijn, of als het slecht weer blijkt te zijn of het materiaal te snel op is.

Als de activiteit afgelopen is, de rommel opgeruimd en de deelnemers naar huis breekt de laatste fase aan.

Stap 5: Evaluatie: Hoe was het? Wat wil je anders doen?

Je kunt nu nagaan of iedereen tevreden is over het verloop van de activiteit. Tijdens een evaluatie krijgen mensen de gelegenheid te zeggen wat ze van het programma vinden. Betrokkenen kunnen verschillend denken over het verloop van de activiteit. Deelnemers kunnen een programma meer waarderen dan hun ouders. Beroepskrachten en vrijwilligers kunnen gebeurtenissen verschillend ervaren en beoordelen.

De leiding moet een tocht goed voorbereiden, zorg voor controle!
(Foto: W. Meyer Ricard)

Evalueren is een *continu* proces. In alle voorafgaande fases kijk je immers ook al of je op de juiste weg bent.

Het is de vraag *ten behoeve van wie* je evalueert: voor de deelnemers, de vrijwilligers, de werksoort, de instelling of de overheid.

Waarom wordt geëvalueerd?

Wat wil je te weten komen?

Door wie wordt geëvalueerd? Door vrijwilligers, deelnemers, ouders, de beroepskracht of het bestuur?

Evalueren kan gericht zijn op het proces, het produkt of op beide. Wat zijn echter de normen om te bepalen of het programma de beoogde doelen bereikt heeft? Enthousiasme, sfeer, opkomst en verloop zijn signalen. Beleving en gedragsverandering zijn echter moeilijk meetbaar. Als doelen van een programma tevoren concreet zijn benoemd is het makkelijker te bepalen of deze zijn gehaald.

Evalueren heeft verschillende stadia:

- bepalen *wat* geëvalueerd moet worden en *wie* de noodzakelijke informatie kan geven.
- *verzamelen van gegevens* en het nodige materiaal.
- *analyseren en interpreteren* van dat materiaal
- *gebruiken van dat materiaal*: wat is de betekenis van de evaluatie voor de deelnemers, de vrijwilligers en de organisatie?

Het kringloop - programma en de evaluatie.

Wie zich met nme bezig houdt komt onvermijdelijk in aanraking met kringlopen.

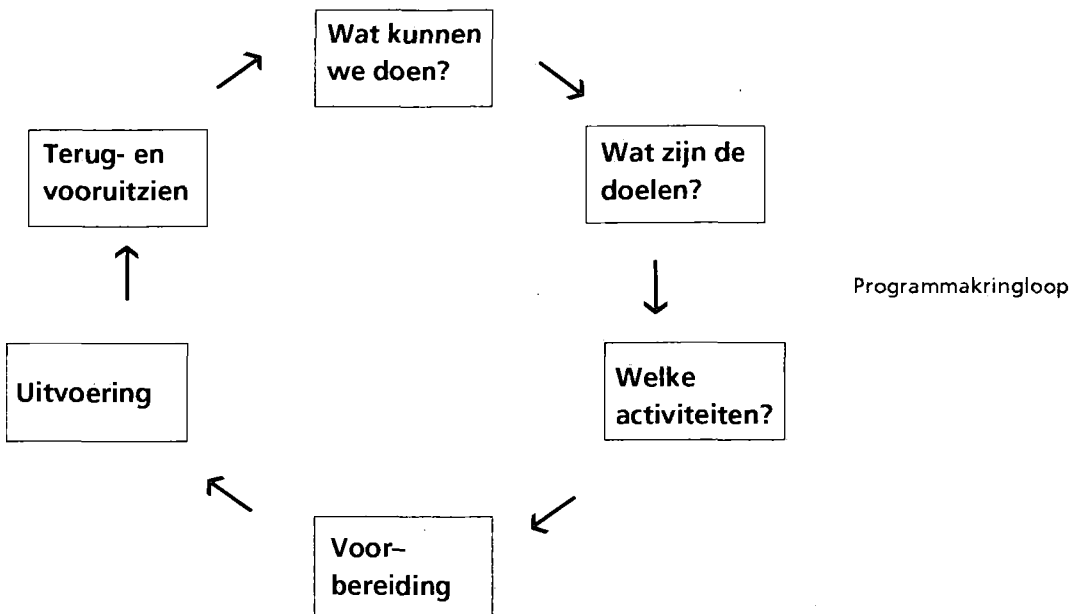
Het leven bestaat dankzij kringlopen: de stoffen waaruit organismen bestaan worden afgebroken en komen opnieuw beschikbaar voor andere organismen. Zo raken de stoffen nooit op. Alleen de zon zorgt voor aanvullende energie.

Verstoorde kringlopen zijn de oorzaak van veel milieuproblemen.

Wie programmeert kan de kringloop daarbij als voorbeeld nemen: de verschillende fases of stappen volgen elkaar in een cyclus op. Vanuit de denk -fases (oriënteren, selecteren) kom je in de doe-fases (voorbereiden, uitvoeren); daarna volgt de afronding, de evaluatie. Hierna begint de cyclus opnieuw. Maar: in tegenstelling tot de natuurlijke kringlopen waarbij in principe niets verandert, is de bedoeling dat de cyclus, dus de programma's, steeds verbeteren. De fase van de evaluatie kun je gebruiken om te leren van wat er goed ging en wat niet. De volgende keer zal het vast beter gaan!¹

(IVN afd. Eindhoven)

De verschillende aspecten van programmeren kunnen in een evaluatie als volgt aan de orde komen.

Doelstelling

- zijn de voorgenomen doelen bereikt?
- is het beoogde resultaat gehaald?

Doelgroep

- wat was de reactie van deelnemers op het programma
- hoe was de sfeer,
- hoe gingen ze met elkaar om,
- kwam iedereen aan zijn trekken?
- speciale knelpunten?
- eventuele opmerkingen over individuele kinderen

Uitgangspunten voor de methodiek

- hoe verliep de begeleiding?
- Zijn er opvallende dingen gebeurd?
- werkten de afgesproken punten in de praktijk?
- wat doen we een volgende keer anders?

Werkvormen en organisatievormen

- waren de werkvormen goed gekozen?
- waarom wel of niet?
- het verloop van de activiteit: wat was te moeilijk of te makkelijk voor de deelnemers?
- moesten ze veel geholpen worden?
- wat moet een volgende keer anders afgesproken worden?

Voorwaarden

- was de omgeving/het gebied/de ruimte geschikt? Knelpunten?
- was het materiaal in orde?
- was er genoeg leiding?
- hoe verliep de onderlinge taakverdeling?
- hoe verliep de samenwerking?
- hoe verliep de samenwerking met de eventuele externe begeleiding (boswachter, boer, rondleider waterzuivering e.d.)? Inhoudelijk? Organisatorisch?

Alle punten uit voorafgaande fasen ga je na in de evaluatie.

Door tijdens het verloop van het programma gegevens te verzamelen wordt het makkelijker na afloop een mening over de activiteit te vormen.

Gegevens over deelnemers, uitspraken van kinderen, ouders en vrijwilligers, verslagen van vergaderingen, publiciteitsmateriaal en aantekeningen van voor- en nabesprekingen kunnen per activiteit in een logboek of iets dergelijks worden bijgehouden.

LOGBOEK

Een logboek bijhouden van ieder programma is heel handig. Als je belangrijke voorvallen en ervaringen kort noteert, kun je daar in de toekomst veel aan hebben. Het is handig standaardformulieren te gebruiken, die je op datum en op thema bewaart, in een map, ordner of kaartenbak. Ook kunnen nieuwe medewerkers hierop terugvallen. Het geeft hen een indruk wat er in je groep gebeurd is en vooral waar je een volgende keer bij een dergelijke activiteit aan moet denken. Bijvoorbeeld: "Nestkasten timmeren". - Bleek voor kinderen erg moeilijk. -Per 3 kinderen eigenlijk 1 begeleider nodig. -In toekomst zorgen voor voorgezaagd/-geboord hout," enz. Zie het voorbeeld van een dergelijk formulier.

N.B. Een dergelijk activiteitenarchief is niet bedoeld als compleet evaluatie-archief. Maar je kunt de praktische punten uit de evaluatie natuurlijk wel gebruiken.

Programmaverslag van natuurclub de Groenbroekers

Voorbeeld

Datum:
Gepland Programma: (thema?)
met activiteitenoverzicht (project?)
begeleiders:
materialen:
plaats:
bijzonderheden:
Aantal deelnemers (eventueel + namen)

Opmerkingen

deelnemers:
leiding:

programma:
-algemeen:
-per activiteit:

materiaal:
omgeving:
externe contacten/medewerking:
Speciale gebeurtenissen:
Andere opmerkingen:

Er zijn verschillende evaluatiemomenten mogelijk. Speciale gebeurtenissen of spanningen tussen deelnemers of vrijwilligers onderling kunnen aanleidingen zijn om extra te evalueren. Evaluatie en overleg is zowel bij weinig als bij veel medewerkers nodig. Tijdens het opruimen wordt vaak al veel besproken, En als er weinig tijd is kun je vaak 'tussendoor' al dingen bespreken. Soms wordt na afloop van de activiteit nagepraat. Enkele vaste momenten afspreken voor overleg is handig, bijvoorbeeld aan het begin van het seizoen, kort na de start en een paar keer tussentijds. Aan het einde van het seizoen kun je evalueren en wat uitgebreider nagaan hoe alles is verlopen en afspraken maken voor het nieuwe seizoen. Een verslagboek of eventueel het logboek dat gedurende het seizoen bijgehouden wordt, kan een belangrijk hulpmiddel voor deze evaluaties zijn! Op basis van de uitkomsten van de evaluaties kun je

zonodig proberen een cursus- of trainingsbijeenkomst te (laten) organiseren.

Er zijn verschillende vormen om te evalueren, ook met kinderen, tieners en jongeren zelf.²

Uit een notitieboekje van
Thijssse (Afkomstig uit:
Heimans en Thijssse-archief)

Het notitieboekje

De notitieboekjes van Jac P. Thijssse zijn beroemd: al heel jong noteerde hij daarin al alles wat hij buiten zag en beleefde. Daarbij maakt hij ontelbare schetsen. Eigenlijk heeft iedere natuurverkenner, -onderzoeker een aantekenboekje nodig. Juist kinderen vinden het leuk om zo hun eigen boekje te maken, datgene wat ze zien en ontdekken ook vast te leggen. Bovendien stimuleer je ze hiermee om systematisch te werken. Een eerste stap op weg naar het zelf doen van onderzoek, naar het inzicht krijgen in oorzaak en gevolg.

Speciaal bij project- en onderzoeksactiviteiten kunnen iets oudere kinderen op die manier noteren: -wat ze willen weten of gaan doen; wat ze hebben gedaan; wat ze hebben ontdekt. Wat dit eventueel betekent. Wat ging er mis, wat juist heel goed. Was er iets heel erg leuk of spannend. Zijn er nieuwe ideeën of plannen?

Noten:

1 Onder meer gebaseerd op: Bauke de Vries, Aan de slag met kringlopen, IVN Amsterdam 1990 en H. Nelissen (bew.) Handboek Scouts, spelen, programma en training, Scouting Nederland Leusden 1991

2 De brochure "Werkvormen" van de Hervormde Jeugd Raad te Driebergen geeft onder meer een aantal suggesties.

AANHANGSEL

Ideeën voor programma's en activiteiten

Bij het organiseren van activiteiten ben je steeds weer op zoek naar nieuwe ideeën. *Hoe kom je op ideeën?* Je kunt op bezoek gaan bij andere (nme)jeugdgroepen. In tijdschriften voor natuur- milieueducatie en het jeugd- en jongerenwerk staan vaak suggesties voor programma's. Zie hiervoor het overzicht achterin deze brochure.

Vaak kun je bekende spelletjes invullen met onderwerpen vanuit de nme. Een ganzenbordspel geeft bijvoorbeeld veel mogelijkheden. Zie voor meer programmasuggesties de andere delen uit deze reeks. In de adressenlijst staan contactadressen van steunorganisaties in de nme.

Op een aantal manieren kun je de *deelnemers zelf ideeën voor het programma laten aandragen*. Hier volgen een paar suggesties, die overigens ook goed te gebruiken zijn om met begeleiders af en toe te brainstormen.

buitleven		buitleven	
MET WIE?	AKTIVITEITEN	AKTIVITEITEN	MET WIE?
	nestkastje maken	natuurlugboek bijhouden	
	een bol kneden	wateronderzoek	
		stofverven met planten	
	op zomerkamp gaan	bladafdrukken maken	
	kampkeuken maken	meddoen aan milieu-actie	
	brandnetelsoep maken	echtpansmaaltijd maken	
		natuurspeurtocht	
		dierengeluidenspel	

In de interesse-gebieden kun je erg veel activiteiten doen. Bij verschillende activiteiten heb je deze technieken nodig:

- verzorging van planten/bloemen
- verzorging van dieren
- kampeertekeningen
- vuren en koken
- hout en touw
- uitermineren
- milieubehoud
- hakken en zagen

Een aantal activiteiten hebben wij al voor je opgeschreven. In de open vakjes schrijf je die op welke je zelf bedacht hebt. Als je aan een activiteit hebt meegedaan, dan kun je aantekenen met wie je de activiteit hebt gedaan en wanneer.

PADVINDSTERS/GIDSEN

Activiteiten bedenken
(Scouting Nederland)

1. Wensenboom³

Alle kinderen schrijven op een kaartje in de vorm van een blad een spel of activiteit. De ideeën worden in een boom gehangen. Elke bijeenkomst worden er één of twee kaartjes uitgehaald en gespeeld of uitgevoerd. Voor de boom gebruik je bijvoorbeeld een tak, een tekening op de muur of ballonnen, waarop met viltstift de suggesties geschreven worden. Een tros ballonnen kan het programma van een middag vormen. Variaties op de wensenboom zijn:

- ideeënbus,
- visnet vol ideeën: op schelpen, vissen en zeesterren (van karton) suggesties verzamelen,
- flatgebouw met openslaande ramen met ideeën.
- bloemenwei, met losse bloemen. (Van stof wordt het een wandkleed!).

2. Programma-cartotheek /een programmabank

Uit tijdschriften kun je allerlei suggesties halen en op kartonnen kaarten plakken. Door met verschillende kleuren te werken kun je een aantal rubrieken maken, zodat de cartotheek makkelijk toegankelijk is. Voorbeelden van rubrieken: expressie, landschappen, planten, handwerk/handenaarbeid-tips, dieren, spelletjes, kook- en bakrecepten, verhalen, toneel, tips voor bezoekenmogelijkheden in de eigen omgeving.

3. Associatiespelen

Programma-ideeën kunnen ook voortkomen uit associatie. Associëren is het aan elkaar koppelen van gedachten, waardoor steeds nieuwe ideeën ontstaan op basis waarvan men dan een programma maakt.

a. Spelletjes om te oefenen met associëren.

- "Mijn tante gaat op reis en neemt mee...." Het nieuw te noemen woord, voorwerp moet steeds verband houden met het laatst genoemde woord.
- "Dat doet me denken aan..." Zittende in een kring zegt de eerste persoon: "vandaag regent het, regen doet me denken aan water". De volgende zegt "water doet me denken aan strand", de volgende zegt: "strand doet me denken aan ...".
- "Brainstormen." Op een groot vel papier wordt een woord

geschreven. Ieder kan hierop spontaan reageren door een ander woord toe te voegen. Uit deze woorden kunnen verrassende programma-ideeën ontstaan. Je kunt ook rond een woord laten schilderen of tekenen. Tijdens de eerste ronde van spontaan reageren geldt een verbod om op een “remmende” manier te reageren. Alles kan! Pas tijdens volgende ronden komt het moment om te bekijken of ideeën uitvoerbaar zijn.

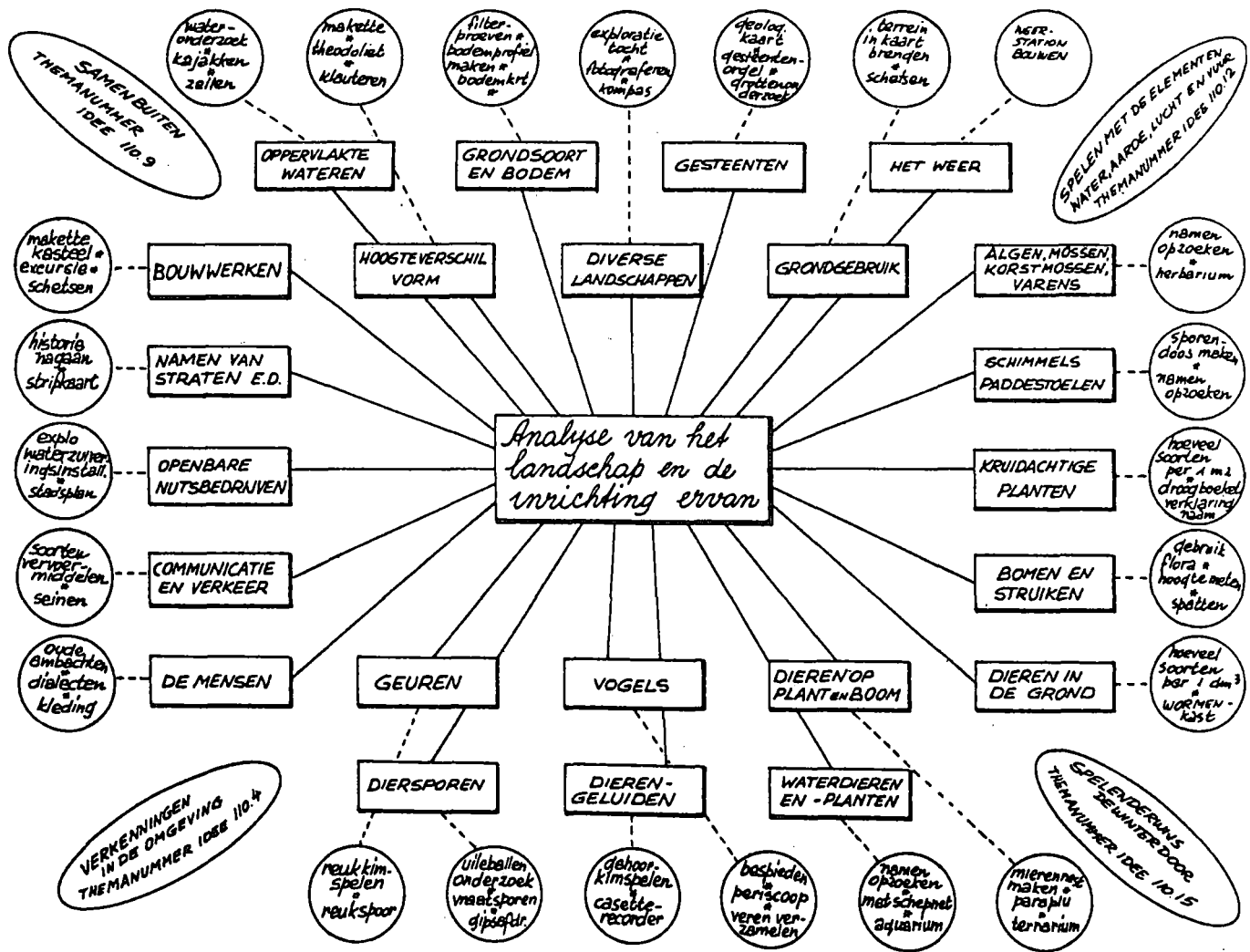
b. Associëren om spelsuggesties en programmatips te verzamelen.

- “In hokjes stoppen”.

Neem een groot vel papier en verdeel het in drie kolommen. Plak bovenaan in de eerste kolom een plaatje of vermeld een bekend televisieprogramma over de natuur, een actuele gebeurtenis of een onderwerp over milieu of natuur. Ieder groepje schrijft in de eerste kolom alles op waar men aan denkt bij het zien van het plaatje of de tekst. Na ongeveer vijf minuten wordt in kolom 2 achter elk woord van kolom 1 een bijbehorend spel of een activiteit geschreven. Verder kan in kolom 3 nog vermeld worden onder welke rubriek de activiteit uit kolom 2 kan vallen. (Daarmee kun je je programma-cartotheek weer uitbreiden).

- Associëren via een spinneweb.

In kleine groepjes, zodat iedereen mee kan doen, kun je een associatieschema maken, een ‘spin’ of ‘spinneweb’. Elk subgroepje krijgt een groot vel papier, waarop een woord geschreven staat. Een werkwoord is hiervoor geschikt, omdat je daar gemakkelijker ‘doe-dingen’ bij kunt bedenken. Schrijf om de beurt de woorden die er bij je opkomen naar aanleiding van het uitgangswoord, in een cirkel, een web, er omheen. Spreek af hoelang je doorgaat. Er moet tenminste een klein webje zijn te zien. Het werkt leuk als elk groepje met hetzelfde woord begint, zodat overeenkomsten en verschillen zich aftekenen. Vanuit de woorden kun je dan programma-ideeën bedenken. Wanneer je losse kaartjes gebruikt, die je licht vastplakt, kun je na afloop van het spel de ideeën in rubrieken of onderwerpen indelen. Zie ook Maak een WEBSHEMA.

Maak een WEB-SCHEMA.⁴

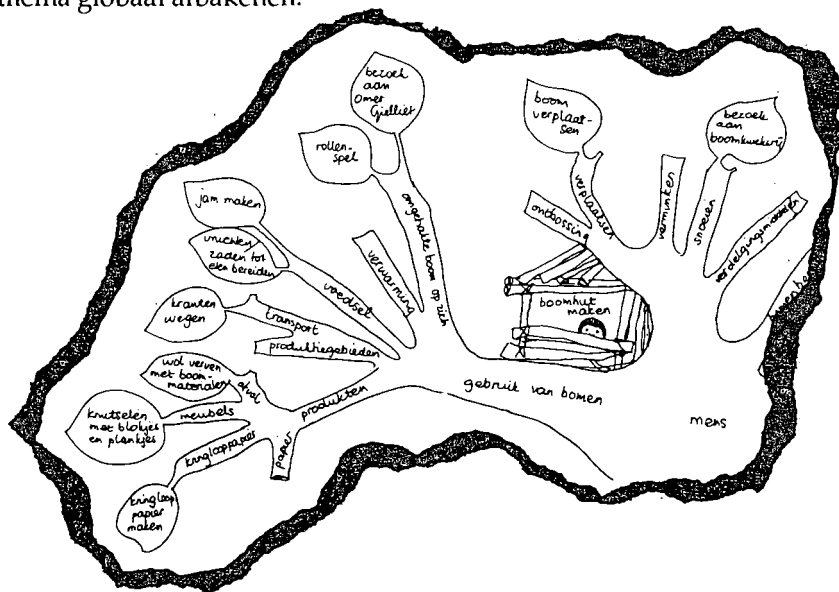
Een (spinne)web-schema kun je vergelijken met een kaart van een gebied. Al voor je komt kun je daar veel uit opmaken: hoe het er waarschijnlijk uitziet, wat je er kunt doen, hoe de wegen lopen enz. Het maken van een web- of relatie-schema helpt je zo ook bij het ontwikkelen en voorbereiden van activiteiten rond een bepaald onderwerp of thema, bijvoorbeeld "rivieren", "bos", "wegen voor de natuur". Natuurlijk kun je ook over andere onderwerpen dan natuur en milieu een web maken.

Maak een web vóórdat je een tocht, kamp of andere activiteit organiseert. Je krijgt inzicht in de mogelijkheden van een thema of omgeving. Het betekent niet dat alles wat is genoemd wordt gebruikt of dat alles is genoemd. Anderen ontdekken weer nieuwe mogelijkheden.

Maak een web, dan weet je beter

- wat er allemaal met het thema heeft te maken;
- welke aspecten het thema heeft;
- wat je rond het thema kunt doen (activiteiten).

Tenslotte ga je ook de mogelijke verbindingslijnen tussen deelaspecten onderling en tussen de deelaspecten en activiteiten zien en kun je het thema globaal afbakenen.

(Uit: De Grabbelton SLO/
NOB)

Met een web-schema kun je ook

- beter kiezen tussen het grote aantal mogelijke activiteiten;
- meer inzicht krijgen voor welke organisatievragen je zult komen te staan;
- gemakkelijker de deelnemers “zelfontdekkend” bezig laten zijn: omdat je zelf al een globaal overzicht van de mogelijkheden van het thema hebt, durf je meer aan hen zelf over te laten.

Hoe maak je een web-schema?

- neem als uitgangspunt het begrip dat je centraal wilt stellen bij je programma of thema. Ga rond dit begrip (in groepjes) associëren en schrijf de woorden/begrippen op.
- Vermeld zowel inhoudelijke aspecten van het thema, als aansluitende activiteiten er omheen. Probeer die daarna te ordenen, te verzamelen in logische verbanden. Al werkend merk je misschien dat het uitgangsthema teveel omvattend is: splits het dan op. Zo wordt “rivieren” “de Maas in Limburg”.
- Hoe langer (niet in één keer) je aan het web werkt en met hoe meer mensen, hoe groter het waarschijnlijk wordt. Zo’n groot web is niet echt nodig. Je kunt ook met deel-webben of met losse kaartjes werken. Die kun je zelfs onderweg meenemen, naar aanleiding van een belevenis of ontdekking invullen en later in het schema schuiven.
- Probeer ook ervaringen in de praktijk te gebruiken, zoals je kennis van een omgeving of gebied. Kies het soort web en de manier van uitbouwen die voor je eigen doel het meest geschikt is. Zie de voorbeelden en ook de “Landschapsanalyse”.

4. Dominospel

Iedere deelnemer krijgt tien lege dominostenen. In het linkervakje schrijft men een willekeurig woord. De kaartjes worden opgehaald, door elkaar gegooid en weer opnieuw uitgedeeld. In het rechter vakje schrijft iedereen woorden, die iets te maken hebben met het woord in het linkervakje. Dan spelen we met elkaar het dominospel. Bij voorkeur in kleine groepjes, anders duurt het te lang. Wil je met de hele groep spelen, dan moet je bij de start minder dominostenen uitdelen. In willekeurige volgorde mag ieder telkens een kaartje aanleggen en zijn keuze toelichten. Bij het praten over de woorden en

associaties worden allerlei ideeën geopperd die de spelbegeleider op schrijft, ook al zijn ze misschien niet uitvoerbaar.

Noten:

3 Deze variaties zijn overgenomen uit de brochure: Hajer F., "Programmeren in het kinderwerk", deel 3 in een reeks over kinderwerk, uitgegeven door Pook, Rotterdam 1990 in samenwerking met het Centrum voor Jeugdwerk 'Janzeuven' in Den Haag.

4 Gebaseerd op tekst uit: W. Meyer Ricard, Kampinfomap, IVN Amsterdam 1987. Daarin is weer informatie verwerkt uit "De Grabbelton" SLO/NOB Enschede "Als een spin in het web 1" 1981 en idem 2 1982

Bijlage bij hoofdstuk 1

Schema programma Jeugd-IVN

datum	datum	aktiviteit	plaats	opmerkingen
woensdag	16 januari	maken en versieren van bloemendroogpersjes	Gryphus, Vierlingsbeek	Aanvang: 14.00 uur *1
woensdag	23 januari	maken en versieren van bloemendroogpersjes	Gryphus, Vierlingsbeek	Aanvang: 14.00 uur *1
woensdag	20 februari	maken van een krant voor het lustrumfeest	Gryphus, Vierlingsbeek	Aanvang: 14.00 uur *2
woensdag	27 februari	maken van een krant voor het lustrumfeest	Gryphus, Vierlingsbeek	Aanvang: 14.00 uur *2
??	?? maart	Onder leiding van Boy Haentjes op amfibie-tocht	?	telefonisch opgeven: Mia de Ponti 08855 -
woensdag	20 maart	Lentewandeling Amfibieën bekijken o.l.v. Boy Haentjes	Infocentrum St. Anthonis	Aanvang: n.n.b.
woensdag	3 april	Lustrumfeest Wandeling o.l.v. Frank Kalleeven Kampvuur	Infocentrum St. Anthonis	Aanvang: 19.00 uur
vrijdag	10 mei	Bezoek aan de Meeuwenkolonie, Bergen	Plaats en tijd van samenkomst: zie IVN-informatie van april	
woensdag	26 juni	Bloemen kijken en onderzoeken in wei en berm Grondonderzoek	Infocentrum St. Anthonis	Aanvang: 14.00 uur
woensdag	28 augustus	Bezoek van de boswachter. Gaan we helpen? Maken van heidemandjes.	Infocentrum St. Anthonis	Aanvang: 14.00 uur
zaterdag	21 september	Met Maria van Amstel en Fren Daanen naar het spoorwegtraject te Oeffelt. Wat groeit hier allemaal?	Plaats en tijd van samenkomst: zie IVN-informatie	
Luister naar radio en zie krant	week van de herfst-vakantie	Alle jeugd uit het gebied van I.V.N. de Maasvallei is welkom voor een bijzondere middag. Let op aankondigingen in krant of op de radio!	Plaats en tijd: zie IVN-informatie, lees kranten en luister naar de radio	
woensdag	23 oktober	In de Bunthorst gaan we een fraaie wandeling maken met Theo de Mol. Speciale aandacht voor: keutels, pootafdrukken, braakballen en vraatsporen. Ook zullen we naar paddestoelen gaan kijken. De ouderen gaan paddestoelen herkennen met een zoektocht.	Parkeerplaats Bunthorst Oploo	Aanvang: 14.00 uur
woensdag	20 november	Stof beschilderen en een eigen I.V.N. tas maken, of stempelen met bladeren, maken van een mobile, enz.	Gryphus Vierlingsbeek	Aanvang: 14.00 uur
?	november	Collecte Jantje Beton te Overloon en Maashees.	Zie IVN-informatie	

*1: Je bent een van de twee keer welkom

*2: Je bent een van de twee keer welkom

Een programma-overzicht voor kinderen
(Van IVN afd. Maasvallei.)

Planning korte termijn Voor Groep/ organisatie:

Datum/ tijd	Activiteit	Doel	Materiaal	Wie doet wat	Diversen

Planning lange termijn Voor groep/ organisatie:

Maand	Activiteit/ thema	Alternatief	Start voorbereiding	Kosten
januari				
februari				
maart				
....				

Planningsschema per activiteit

activiteit:
datum:
tijd:
groep:

	Vooraf	Tijdens	Na Afloop	Opmerkingen
Wat te doen				
Wie doet het				
Waar				
Wanneer				
Wie helpt				
Benodigd materiaal				

UITGEVONDEN WIELEN: OVERZICHT LITERATUUR EN ANDER MATERIAAL.

Niemand hoeft het wiel uit te vinden. Over de onderwerpen die in dit boek aan bod komen is al veel literatuur verschenen. Zowel meer theoretisch, als heel praktisch materiaal. Heel veel daarvan kun je in je eigen situatie gebruiken, aangepast aan de omstandigheden en je eigen mogelijkheden en met je eigen inbreng.

Het hierna volgende overzicht pretendeert niet volledig te zijn. Ook in de andere delen van deze serie staat toepasselijke literatuur vermeld. In de verschillende documentatiecentra vind je over allerlei onderwerpen nog veel meer materiaal. En bijna dagelijks verschijnen nieuwe uitgaven op het terrein van natuur- en milieu(educatie).

Informatie- en documentatiecentra.

Niet alle vermelde literatuur is nog in de handel. Informeer steeds ook bij de (jeugdorganisatie) uitgever.

De meeste nme-organisaties geven ook uitgavenlijsten van hun materialen uit. Vraag die aan.

Uitgaven op het gebied van het jeugd- en jongerenwerk, vormingswerk, welzijnswerk zijn vaak te vinden in bibliotheken en documentatiecentra van provinciale en lokale steunpunten en organisaties hiervan. Zoals de Steunpunten jeugd welzijn of -jeugdwerk. Een deel van deze literatuur en veel op het gebied van natuur- en milieu(educatie) is opgenomen in de diverse nme-documentatiecentra. Deze vind je bijvoorbeeld bij plaatselijke nme-centra en schoolbiologendiensten, bij een aantal provinciale consultants nme en bij sommige milieufederaties. Vaak leent men hier ook ander materiaal uit, zoals videobanden, activiteiten- en leskisten, onderzoeks- en veldwerkmateriaal. Landelijk is er onder meer het informatie- en documentatiecentrum van het landelijk IVN-bureau/nme-centrum Amsterdam.

Men kan dit centrum tijdens werkdagen (ma t/m vr 10-17 uur) bezoeken.

Maak liefst wel tevoren een afspraak! Een deel van het materiaal is te leen. Ook schriftelijk en telefonisch kan men, tegen porto- en materiaalkostenvergoeding, over allerlei onderwerpen informatie aanvragen (zie adressenlijst).

De uitgaven die al vermeld staan in de noten- en bronnenlijsten bij de hoofdstukken, zijn hier meestal niet nogmaals vermeld.

Veel uitgaven zijn ook te koop en te bestellen via MilieuBoek Amsterdam: tel. 020-6244989.

NATUUR- EN MILIEUEDUCATIE ALGEMEEN

Cursus Natuur en milieu.

Losbladig cursuspakket met o.m. informatieboek voor cursisten en begeleiding, handleiding voor begeleiders, opdrachtenbladen, spelmateriaal.
IVN Amsterdam/SME Utrecht 1990.
Om zelf plaatselijk in eigen club of vereniging cursus mee op te zetten.

Handboek Natuurmonumenten

Natuur- en wandelgebieden in Nederland. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 's Graveland 1991. Voor leden, maar eventueel los te koop.
Overzicht alle natuurgebieden in Nederland. Hoort iedere club in huis te hebben.

Huitzing, D.A.,

Een schepje erboven op! Over natuur- en milieueducatie en pedagogiek. Op weg naar pedagogisch verantwoorde doelen, inhouden en methoden van een natuurnabije educatie. SDU, Den Haag 1989

Huitzing, Dirk,

Gids voor natuur- en milieueducatie. IVN/Kosmos, Amsterdam 1979.

Jabs, Carolyn

Hergebruik van A tot Z. Bosch en Keuning, Baarn 1983.

1001 Manieren om "afval" te gebruiken. Veel ideeën, ook voor clubgebruik.

Kloeg, Daan (eindred.)

Natuur- en Milieu Encyclopedie.

I.s.m. Stichting Natuur & Milieu.
Zomer & Keuning, Ede/Antwerpen 1991. Handig naslagwerk.

Margadant-van Arcken, M.,

Dierenjuf. Natuureducatie en de relatie tussen jonge kinderen en dieren. Utrecht 1988. Dissertatie R.U.U.

Margadant-van Arcken, M., M. van Kempen,

Groen verschiet: natuurbeleving en natuuronderwijs bij acht- tot twaalf-jarigen. SDU, 's Gravenhage 1990.

Reijnders, Lucas,

Help het Milieu. Een constructieve gids voor de consument. Van Gennep, Amsterdam 1991. Wat elke Nederlander kan doen. Veel tips.

Schroevers, Drs. W.

Ouderwijs. Natuur en milieu. Ouders en kinderen. IVN-afdeling Amsterdam, Amstelland en Waterland 1971-1973.

Sietsma, H. e.a.,

Landschapsbeheer. Aanpak en educatieve mogelijkheden voor vrijwilligers, Werkgroep van kampstafleden van het IVN, Amsterdam 1986.

Ter Horst, Dr. Wim
Natuur en kind. Ideeën voor een
"groene" opvoeding. Met
supplement. Omniboek, Den Haag
1978.

DOELGROEP

Bladergroen, prof. W.J.
**Lichamelijke en geestelijke
ontwikkeling van het kind.**
Wetenschappelijke Uitgeverij,
Amsterdam 1972.

Dasberg, L.,
Grootbrengen door kleinhouden.
Boom, Meppel 1982.

Driessen, N.J. (samenstelling),
Kinderen over het milieu. Natuur-
en Milieufederatie Overijssel, uitgave
in het kader van het Europese jaar
van het milieu, Zwolle 1987/88.
Een bundeling van meningen en
opstellen van kinderen over het
milieu.

Groen, A. de, e.a.,
Als ik later groot ben... Kinderen
over de toekomst. Nationaal Jeugd
Fonds, Utrecht 1988.

Julien, Mieke (eindred.),
"Idolen, beelden van een tijd".
Stichting VREK, Amsterdam 1989.
Met cassetteband en dia-serie. Over
betekenis van idolen. Werkvormen.

Kohnstamm, R.,
Kleine ontwikkelingspsychologie.
Deel 2. De schoolleeftijd. Deventer,
Van Loghum Slaterus 1987.

Meer met meiden. BSJ Den Bosch/
Program Rotterdam 1991.
(Herziening van: Handboek
Meidenwerk).

Peek, T., A. de Groen, E. Jurg,
Jantje op weg naar 2008. Nationaal
Jeugd Fonds, Utrecht 1988.

Picqué, C. e.a.,
Kinderen in de stad. Koning
Boudewijnstichting, Brussel (B) 1980.

"Tienerwerk". LCGJ, Driebergen.
i.s.m. PGCJ/de Drietip.

Viëtor, M.
Natuurbeleving bij jongeren. Leiden
1985. Doct. Scriptie RUL.

Waal, M. de, G. Derksen,
De toekomst van de jeugd. Acco,
Amersfoort 1990.

JEUGDWERK ALGEMEEN

Ewijk, H. van,
De jeugd en het jeugdwerk. Samson,
Alphen a/d Rijn 1987.
Hoewel een deel van de informatie
inmiddels is verouderd, is het boek
toch nog bruikbaar voor mensen die
inzicht willen krijgen in het jeugd- en
jongerenwerk.

Hazekamp, Jan en Ineke van der Zande (red.),

Jongeren. Nieuwe wegen in de sociale pedagogiek.
Boom Meppel / Amsterdam 1987.

Hettinga, G.,
Kind en natuur: een handleiding voor jeugdbegeleiders. Van Loghum Slaterus, Deventer 1988.

Jansen, H., W. van Stigt,
Kinderwerk, profiel van een werksoort, een visie op inhoud, methoden en organisatie. Brochure 6 uit de serie over kinderwerk. Vereniging Pook, Rotterdam 1991.

Kool, Ruud (red.),
Jeugd & Avontuur. Verhalen over 75 jaar jong zijn. Scouting Nederland / Trendboek 1985.

Jubileumboek van Scouting met veel, vaak persoonlijke, informatie over de geschiedenis van de jeugd- en jongerenbeweging, ook van andere organisaties.

METHODIEK

Boer, J. de,
Oog voor de doelgroep. Marketing voor welzijns- en andere non-profit organisaties. Van Loghum Slaterus, Deventer 1987.

Erkamp, A.,
Ervaringsleren. Praktijkinformatie

voor vorming en onderwijs. Amersfoort, De Horstink 1982.

Ewijk, H. van,
Methodiek in het jeugdwerk. Basisleerboek jeugd- en jongerenwerk. Samson, Alphen aan de Rijn 1989.

Hajer, F.,
Programmeren in het kinderwerk. Een beschrijving van de systematiek van programmeren en het maken van programma's. Brochure 3 in de serie over kinderwerk. Vereniging Pook, i.s.m. Centrum voor Jeugdwerk Janzeuven, Rotterdam 1990.

Loof, J.
Tieners in hun vrije tijd, Activiteiten met smaak, Lans, Utrecht 1991.

-kadermateriaal Scouting Nederland. Onder meer

Handboek Scouts. Spelen, programma en training (10-15 jarigen).

Handboek Esta's. Spelen, programma en training (7-11 jarigen).

Verzamelboek explorers (14-17 jarigen). Waaronder:

- Actiekatern, Het organiseren van programma's en

- Werkkatern, Aan het werk met je afdeling.

Alles uitgaven Scouting Nederland, Leusden 1991. Goed, toegankelijk uitgegeven materiaal met heel veel praktische informatie.

JEUGD EN WOONOMGEVING

Bleeker, H., K. Mulderij,
Kinderen buiten spel. Op zoek naar een kindvriendelijke woonomgeving voor kinderen. Meppel, Boom 1978.

Eigenwij(k)s. Spel rond kinder-inspraak, verkeer en wijkinrichting. Uitgave Janzeuven i.s.m. Stop de Kindermoord. Den Haag 1992.

Mulderij, K., H. Bleeker,
Kinderen wonen ook. Suggesties ter verbetering van een kindvergeten woonomgeving. Deventer, Van Loghum Slaterus 1982.

Rijnen, J.,
Vraag het ze zelf! Praktijkboek kinder-inspraak bij het inrichten van speelruimte. LANS, Utrecht 1989.

ORGANISATIEVORMEN EN WERKVORMEN

ALGEMEEN

Een uitvoerig literatuur-overzicht met werkvormen is te vinden in de 'Kinderwerkwijzer', een documentatie-overzicht voor het werken met kinderen in de leeftijd van 4 tot 12 jaar. Uitgegeven bij Pook (tegenwoordig Program), telefoon 010-4362166, Rotterdam 1991. Een aantal annotaties in deze uitgave is overgenomen uit deze Kinderwerkwijzer.

Aktiviteitenboek 1. Over creativiteit, sport en spel en buitenleven.

Aktiviteitenboek 2. Wie doet er mee? Uitgaven van Landelijk Bureau Jong Nederland, Utrecht.

Baart, Marjan

Aktief met natuur & milieu in Flevoland, een brochure voor organisaties die werken met TIENERS. Consulentschap Natuur- en Milieueducatie, Lelystad 1991. Beknopt overzicht van wat nme is en voor de doelgroep in Flevoland heeft te bieden.

Brochure Werkvormen

Een brochure met ideeën voor het werken met groepen rond een onderwerp, spelsuggesties, en evaluatievormen. Hervormde Jeugd Raad (HJR), Driebergen 1984.

Hensen H. (eindred.),
Minioerenmap. Jong Nederland, Utrecht z.j.

Een handleiding voor spel en activiteiten voor kleuters van 4 tot 7 jaar.

Koster, Piet,
Kijk ik kan het met losse handen. Kinderactiviteiten met een thema. NUSO, Amsterdam 1986.

Voor kindervakantiewerk, maar ook algemeen bruikbaar. "Van themakeuze tot activiteiten". Veel voorbeelden. (NUSO nu: Utrecht).

Wegwijzer natuur en milieu in het Jeugd- en Jongerenwerk (Gelderland).

Gelderse Federatie voor Jeugd en Jongeren/consulentschap Natuur- en Milieueducatie, Arnhem 1991. Een overzicht van bij het consulentschap of elders in de provincie beschikbare middelen en materialen, thematisch geordend.

WERKVORMEN VOOR NATUUR- EN MILIEUEducatieve ACTIVITEITEN

ALGEMEEN

Adieu Milieu. Deel 1: Een visie op mens en natuur.

Deel 2: Werkmodellen. Veel nme-werkvormen voor het jeugdwerk. Infodok, Leuven (B) 1980.

Bahnemann, U. e.a.

Warum heisst der Weberknecht Weberknecht? Kinder und Ökologie. Erfahrungsbericht einer Natur-Ferienfreizeit. Sanfte Energie Verlag GMBH, Springe (D) 1985.

Dijkhuizen, S., W. Meyer Ricard, e.a., **Doe mee met de natuur.** Instituut voor Natuurbeschermingseducatie (IVN), m.m.v. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten.

Gaade, Amerongen 1978.

Een rijk geïllustreerd natuur- en milieu-werkboek voor de jeugd met veel praktische suggesties, ideeën

voor projecten en informatie over Nederlandse leefmilieu's.

En daarom grijp ik nu mijn kans..

Scholieren maken plannen voor een ideale toekomst. SME, Utrecht 1987. Veel werkvormen; n.a.v. wedstrijd met als thema De toekomst.

Janim ontdekt de Natuur. Lees-, weet- en doe-boek van de Jeugdbond voor Natuur- en Milieustudie. JNM, Kortrijksepoortstraat 140, 9000 Gent (B) 1989.

Natuur-ontdek-activiteiten voor de jeugd, rond een verhaal. Ook geschikt voor jeugdleiding.

Later kan te laat zijn; een informatieboek voor jongeren over ruimtelijke ordening en milieu met ideeën voor groepsactiviteiten. Provinciale Jeugdraad Zuid-Holland, 's Gravenhage 1980. (Ook: Gelderland)

Lisdonk, B.v.d. (red.),

Tieners Natuurlijk. Consulentschap nme, Centrum voor Jeugdwerk "Janzeuven", IVN-District Zuid-Holland. Den Haag 1989.

Meyer Ricard, Winnie.

Vrij Buiten. Groepsactiviteiten in de natuur voor vrije dagen, kamp en club. Suggesties voor activiteiten rond natuur en milieu met jeugdgroepen. Instituut voor Natuurbeschermings-educatie, Amsterdam 1978/1980.

Verkenningen in de omgeving. Met open ogen op tocht.

Landelijk Bureau Jong Nederland, Utrecht 1977

Uitgave bedoeld als stimulans om tijdens tochten allerlei interessante zaken, waaraan gemakkelijk wordt voorbijgegaan te ontdekken. Veel praktische suggesties voor activiteiten.

Samen buiten. Verkenningen in de omgeving.

Landelijk Bureau Jong Nederland Utrecht, 1978

Informatie en praktische suggesties rond relatie tussen mensen onderling, mens en natuur en tenslotte de relaties binnen de natuur.

Spelen met de elementen aarde, water, lucht en vuur.

Tweehonderddrieëntwintig en meer spelsuggesties. Landelijk Bureau Jong Nederland, Utrecht 1981.

Naast suggesties rond de elementen ook aandacht voor o.m. kampen, kaart en kompas.

Tijssen, Jan en Roukema, Jet (eindred.)

"Spelen onder de boom"

Programma's om met kinderen de natuur te ontdekken. Gezamenlijke uitgave van het FCJZ, LCGTJ, LHJR en DJC; met advies van het IVN. Driebergen 1992.

Unterbrunner, Ulrike,

Lebendiges Lernen in der

Umwelterziehung. Anregungen für die Praxis. ARGE Umwelterziehung in der Österr. Ges. für Natur- und Umweltschutz, Wenen 1986.

de Vries, Bauke,

Aan de slag met kringlopen.

IVN Amsterdam 1990.

Suggesties voor educatieve activiteiten rond het thema "kringlopen in natuur en milieu".

Verscheen n.a.v. het 30-jarig bestaan van het IVN.

Bij het IVN, het WNF, maar ook bij veel plaatselijke verkoopcentra zijn ook materialen als Zoekkaarten, spelen, loepos, jeugdboeken verkrijgbaar.

KUNSTZINNIGE VORMING

Bronnenboek audiovisuele vorming 6-9 jarigen.

Bronnenboek audiovisuele vorming 10-12 jarigen.

SLO/LOKV, Enschede/Utrecht.

Merwijk, van (red.),

Al doende, programma's en

achtergrondinformatie over expressievormen, Nederlandse

Stichting voor Kunstzinnige

Vormgeving//LOKV, Amersfoort/Utrecht 1971.

Mooren, P. en H. Verdaasdonk (red.),
Kinderen en non-fictie. Bijdragen
van gelijknamig symposium
georganiseerd door Werkverband
literatuursociologie van de
Katholieke Universiteit Brabant, dec.
1986. Zwijssen, Tilburg 1986. Met
name hoofdstuk Non-fictie en
natuuronderwijs.

Postma, J. en Failé,
Peuterknutsels. Werkgemeenschap
kindercentra in Nederland,
Oosterbeek 1986. Ideeën voor de vier
seizoenen, met simpele materialen.

Speel mee. Werkmap voor expressie
en communicatie.
LANS, Utrecht 1989. Losse katernen
met werkvormen rond thema's.

SPEL EN SPORT

Velthuis C.,
BRES spelenboek.
Spel in Beweging.
Landelijke Dienst voor Beweging,
Recreatie en Spel (BRES), Soesterberg
1990. (Nu: Maarn)
Twee praktijkboeken voor het
leidinggevend kader van het jeugd-
en jongerenwerk in het sociaal-
cultureel werk. Naast
achtergrondinformatie over speels
bewegen worden in het tweede boek
een aantal thema's uitgebreid
beschreven, waaronder: Robinson
Crusoë, dieren, volkeren en milieu.

Boetes, B, Nieuwenhuys, D,
Schuitema, K.
Aktiviteitenboek spel en sport.
Programmeren, doelgroepen,
draaiboeken, planning enz.
Praktijkboek. Intro/Nijkerk 1989.
O.m. ook kampen, out-doorweken en
themapaden.

PLANTEN, OOGSTEN, KOKEN

Andel, R. van, C. Borggreve, S. Hil,
van den,
**Het kookboek van het kinderkook-
café.** Kosmos, Utrecht 1986.

Both, Kees (eindred.)
**De tuin om de school- wat doe je
ermee?**
Een bronnenboek ten dienste van de
inrichting en het gebruik van het
schoolterrein.
SLO/IVN Enschede, Amsterdam
1982.
Ook heel bruikbaar voor o.m.
clubhuizen.

**Kookklub, een 'niet-alleen-
kookboek'.**
Samen Wonen Samen Leven (SWSL),
Rotterdam 1986.
(Een kookboek voor kinderen met
Turkse, Marokkaanse, Nederlandse,
Surinaamse en andere recepten. Ook
wordt achtergrondinformatie over de
verschillende ingrediënten gegeven.)

ROLLEN- EN SIMULATIESPELEN, INFORMATIEF SPEL

Informatief spel, Werkschrift nr. 6.

Janzeuven, Den Haag 1984.

Informatief spel bevat een aantal kant-en-klare spelen voor kinderen en tieners. Bij elk spel is geprobeerd verband te leggen tussen de kinder- of tienerwereld en de maatschappij. Ook: zelf informatieve spelen maken.

Inspelen op.

Werkgroep Informatief

Spelmateriaal, Infodok, Leuven (B).

Een spelenboek met een reeks van gespreks- en diskussietechnieken, belevings- en ervaringsspelen, met o.a. een bosspel, een stadsbeleving en een avondspel rond een moord. 17 voorbeelden hoe je op een speelse manier informatie kunt overdragen en verwerken met groepen.

PERSONELE VOORWAARDEN

(w.o. vrijwilligers) (zie ook andere delen)

Bos, N.,

Vrijwilligerswerk juridisch bekeken.

Landelijke Steunpunt Vrijwilligers (LSW), Utrecht 1989.

Vragen over arbeidsrecht, inspraak, verzekeringen en vrijwilligerswerk met behoud van uitkering komen aan de orde.

Hajer, F.,

Begeleiden van vrijwilligers in het kinderwerk.

Vereniging Pook, Rotterdam 1990.

Deel 5 in een reeks over kinderwerk. De brochure geeft onder andere informatie over het voeren van vrijwilligersbeleid en over de positie van vrijwilligers.

Het Fondsenboek. Walburgpers, Zutphen 1991.

Compleet overzicht van fondsen in Nederland; met korte beschrijving van soort subsidie en manier van aanvragen.

Pee-Wee spel.

Janzeuven, Den Haag 1985.

Met dit spel wordt stapsgewijs een publiciteits- en wervingsplan opgebouwd (het PeeWeeplan). Spelenderwijs worden antwoorden verkregen op vragen als: wie werft wat, wanneer, welke mensen, waarom, waarvoor, werving van vrijwilligers en deelnemers, naamsbekendheid.

Schut, A.,

Vrijwilligers gevraagd!

Natuur- en milieucentrum 'De Bolster', Tilburg 1990

Een handleiding voor het werven en de eerste opvang van vrijwilligers in milieugroepen. In bijlagen o.a. een toetsingslijst voor een goede werving en suggesties voor het opstellen van een persbericht.

TIJDSCHRIFTEN:

Mens en Natuur, tijdschrift voor natuur- en milieueducatie, met o.m. rubriek "Poehtakjes" actuele informatie over middelen en materialen voor onder meer jeugdwerk en onderwijs, themanummers. Uitgever: IVN, vereniging voor natuur en milieueducatie, Amsterdam. Verschijnt vijf maal per jaar.

Milieu-Educatie.

Uitgever: Stichting Milieu-Educatie / Postbus 13030 / 3507 LA Utrecht / tel. 030-713734. Verschijnt niet meer. Biedt met name t.b.v. het onderwijs achtergrondinformatie over milieuproblematiek en beschrijft educatief materiaal rond milieu-thema's. In documentatiecentra nog aanwezig.

Wapiti. Maandblad voor de jeugd over dieren, planten en omgeving. Uitgever: Europese Jeugdbladen Pers b.v. Maastricht in samenwerking met: IVN / Postbus 96 / 3417 ZH Montfoort / tel. 03484-4384. Verschijnt 11 x per jaar. Informatie, ideeën en activiteiten voor kinderen binnen en buiten school of jeugdclubs.

TamTam.

Uitgever: Wereld Natuurfonds Rangers / Postbus 284 / 3700 AG Zeist / tel. 03404-22164. Verschijnt 11 x per jaar.

Tijdschrift voor de jeugdleden van het WNF. Geeft informatie over natuur, milieu en (jeugd)acties.

Vrije Vogels. Jongerenblad voor jeugdleden van Vogelbescherming. Uitgever: Vogelbescherming, Dribergseweg 16c, 3708 JB Zeist, tel. 03404-25406. Verschijnt 6x per jaar.

Amoeba. Ledentijdschrift van de NJN. Verschijnt 8 x per jaar. Zie adressenlijst.

Trias. Ledentijdschrift van de JNM. Verschijnt 8 x per jaar. Zie adressenlijst.

NIKA. Contactorgaan van de Landelijke Jongeren van de KNNV. Een werkgroep van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging. KNNV. Eigen blad voor jongeren tussen 20 en 30 jaar. Adres via KNNV, Oudegracht 237, 3511 NK Utrecht, tel. 030-314797.

Ruif. Ideeënblad voor jeugdwerk. Uitgever: Centrum voor jeugdwerk in Zuid-Holland 'Janzeuven' en het Steunpunt vrijwilligers in Den Haag / Waldeck Pyrmontkade 904 / 2518 JV Den Haag / tel. 070-3469231. Verschijnt 4 x per jaar.

Geeft thematische informatie op het gebied van handenarbeid, creatief en informatief spel en koken.

IDEE.

Uitgever: Landelijk Bureau Jong
Nederland / Koningslaan 101 / 3583
GS Utrecht / tel. 030-514150.
Verschijnt 1 x per maand.
Praktisch werk-, nieuws- en
opinieblad, bedoeld als hulpmiddel
voor het werken met en in groepen
kinderen en jeugdigen.

Kiosk.

Uitgever: Landelijk centrum voor
gereformeerd jeugdwerk, Landelijk
Hervormde jeugdraad,
Doopsgezinde jeugdcentrale.
abonnementen: LCGJ / Postbus 99 /
3970 AB Driebergen / tel. 03438-
23281. Verschijnt 7 x per jaar.
Blad voor vrijwilligers in het kinder-
of tienerwerk. Geeft programma-
ideeën en informatie over jeugdwerk.

M3

Blad met materiaal, methodieken en
media-informatie. Voor groepswerk
met jongeren. Uitgever: zie onder
Kiosk. Verschijnt 8 x per jaar.

Scouting Magazine.

Uitgever: Vereniging Scouting
Nederland / Postbus 210 / 3830 AE
Leusden/ tel. 033-960911. Verschijnt
10 x per jaar.
Voor de leeftijdsgroep 5-7 jarigen
wordt een eigen blad over 'het spel
van verkennen' uitgegeven
(Beverpost). In Scouting Magazine
voor kader- en jeugdliden wordt
regelmatig aandacht besteed aan de
leeftijdsgroep 8-17 jarigen.

Jeugd en Samenleving. Maandblad
rond jeugdonderzoek en sectoren die
zich met jeugd en jongeren
bezighouden. Postbus 1206, 3800 BE
Amersfoort, tel. 033-651304.
Zeer informatief over doelgroep.
Regelmatig themanummers. Onder
meer: Van de straat. 150 jaar
jeugdcultuur in Nederland. Nr. 2/3,
21e jaargang febr./maart 1991.

NUSO Nieuwsbrief, Uitgave van de
Landelijke organisatie voor
Speeltuinwerk en Jeugdrecreatie. Zes
maal per jaar. Informatie over spel (in
de woonomgeving) en actuele
jeugdwerkzaken.

ADRESSEN

Er zijn in Nederland plaatselijk,
provinciaal en landelijk veel
organisaties op het gebied van
natuur en milieu. Een deel hiervan
houdt zich ook bezig met natuur en
milieueducatie.

We noemen hier uitsluitend enige
landelijke organisaties. Zij hebben
iets te bieden t.b.v. het jeugd- en
jongerenwerk, zoals steun, middelen
en materialen;

-mogelijkheden om te informeren, te
adviseren en te verwijzen.

Neem met hen contact op voor
informatie over activiteiten van
plaatselijke groepen en hun adressen,
over fondsen, over kaderactiviteiten
enz.

IVN, Vereniging voor natuur- en milieueducatie

Postbus 20123, 1000 HC Amsterdam
tel. 020 - 6228115

Landelijk bureau: **consulentschap jeugd- en jongerenwerk, informatie- en documentatiecentrum**, uitgaven.

In 11 provincies zijn op provinciale steunpunten **provinciale consulenten natuur- en milieueducatie** werkzaam. Adressen via het landelijk bureau, evenals adressen van IVN-afdelingen en -afdelingen met jeugdgroepen.

Landelijk Overleg Natuur- en Landschapsbeheer (LONL)

Donkerstraat 17, 3511 KB Utrecht. tel. 030-340777.

Landelijke Vereniging tot behoud van de Waddenzee

Het Waddenhuis
Voorstraat 18, Postbus 90, 8860 AB Harlingen. tel. 05178-15541
Waddenwinkel: Noorderhaven III, Harlingen, tel. 05178-4304.

Greenpeace

Keizersgracht 174, 1012 LN Amsterdam. tel. 020-6261877.

Nederlandse Vereniging tot bescherming van Vogels

Driebergseweg 16c, 3708 JB Zeist. tel. 03404-25406.

Jeugdleden t/m 15 jaar ontvangen een apart jeugdtijdschrift: Vrije Vogels. Deze leden kunnen meedoen aan activiteiten van de jeugdbonden

voor natuurstudie.

Staatsbosbeheer

Princenhofpark 1, 3972 NG Driebergen. tel. 03404-26111.

Stichting Milieueducatie (SME)

Postbus 13030, 3507 LA Utrecht. tel. 030-713734.

Vereniging Milieudefensie

Damrak 26, 1012 LJ Amsterdam. tel. 020-6221366.

Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland

Noordereinde 60, 1243 JJ 's Graveland. tel. 035-62004.

Wereld Natuur Fonds

Postbus 284, 3700 AG Zeist. tel. 03404-22164.

De Wereld Natuur Fonds Rangers zijn jeugdleden van 8-16 jaar. Er is ook een WWF-Jongerengroep.

Er is een aantal **natuur- en milieuverenigingen speciaal voor de jeugd**. Vraag bij hun centrale adressen informatie over activiteiten en adressen van plaatselijke afdelingen aan.

IVN jeugdgroepen

Zie boven

Jeugdafdelingen

Dierenbescherming

Bankastraat 100, 2585 ES Den Haag

**JNM Jeugdbond voor Natuur- en
Milieustudie**

Oudegracht 42, 3511 AR Utrecht
tel.030 -368925

Landelijke jongeren KNNV

p/a Oudegracht 237, 3511 NK
Utrecht

St. Natuur en Jeugd,

Jeugdnatuurwacht Nederland
Waleweinlaan 263, 5665 CJ Geldrop
tel. 040 -863431

**NJN Nederlandse Jeugdbond voor
Natuurstudie**

Bokkingshang 1, 7411 GG Deventer
tel.05700 -18351

Of schriftelijk p/a het adres van
Natuurmonumenten

Wereld Natuur Fonds Rangers

Zie boven.

Adressen van een aantal (steun)
organisaties voor het jeugd- en
jongerenwerk staan vermeld bij de
door hen uitgegeven tijdschriften. In
de meer gespecialiseerde deeltjes van
deze serie staan meer adressen
vermeld.

IVN, Vereniging voor natuur- en milieueducatie
Postbus 20123
1000 HC Amsterdam
Tel. 020 - 6228115

